

62539

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLER BÖLÜMÜ
(İSLAM FELSEFESİ ANABİLİM DALI)

KUTADGU BİLİG'DE FELSEFİ KAVRAMLAR
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN

PROF. DR. HAYRANİ ALTINTAŞ

HAZIRLAYAN

İHSAN ŞENER

OCAK-1997

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
KISALTMALAR	3
ÖNSÖZ	4
GİRİŞ	6
A-NASİHATNAME, PENDNAME VE SİYASETNAME TÜRÜ ESERLER	6
B-NESAYİH VE SİYASETNAME OLARAK ADLANDIRILAN ESERLERİN GENEL KAREKTERLERİ	9
I-YUSUF HAS HACİB	24
A-HAYATI	24
B-TEİRİ	27
C-HOCALARI	29
II-KUTADGU BİLİG	31
A-MADDİ ÖZELLİKLERİ	31
B- MANEVİ ÖZELLİKLERİ	32
III-KUTADGU BİLİG'DE FELSEFİ KAVRAMLAR	43
A-BİLGİ	43
1-Bilginin Kaynağı	43
2-Bilginin Sınırı	52
3-Bilginin Değeri	56

B-VAROLUŞ NAZARİYESİ	67
1-ALEMİN YARATILIŞI	67
2-İNSANIN YARATILIŞI	70
C-SİYASET NAZARİYESİ	79
1-DEVLET TELAKKİSİ	79
2-İNSANIN YARATILIŞI	84
D-AHLAK FELSEFESİ	88
1-HİKMET KAVRAMI	88
2-FAZİLET KAVRAMI	95
3-KUTADGU BİLİGDE GEÇEN FAZİLETLER	101
A-Cömertlik	101
B-Doğruluk	103
C-Diğergamlık*	104
D-İyilik Yapma	107
E-Kanaatkar Olmak	112
F-Zühd	114
IV-SONUÇ	119
V-ÖZET	123
VI-BİBLİYOGRAFYA	124

KISALTMALAR

Ank	:Ankara
İst	:İstanbul
İs.Ans.....	:İslam Ansiklopedisi
A.g.e.....	:Adı Geçen Eser
A.g.m.....	:Adı Geçen Makale
Md.....	:Madde
S.....	:Sayfa
Ank. Üniv.....	:Ankara Üniversitesi
Çev.....	:Çeviren
Ter.....	:Tercüme Eden
Bsm.....	:Basım
Haz.....	:Hazırlayan
Yay.....	:Yayınları

ÖNSÖZ

Türk-İslam tefekkür hayatının en mühim ve en eski kaynaklarından birisi olan Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eseri ile ilgili günümüze kadar yeterli detay akademik çalışma yapılmamış ya da yapılamamış olduğunu gördük. Bu eksiklik bizi önemli derecede bu hususla ilgili çalışmaya sevk etti.

Biz bu çalışmamızda, özellikle eserin kendisini esas almaya büyük özen gösterdik. Bizim bu çalışmamız büyük ölçüde İslam Felsefesi açısından esere bakış açımızı ortaya koymaktadır. Çalışmamız özel anlamda dört ana kavram; Bilgi, Varoluş, Siyaset ve Ahlak kavramlarının Kutadgu Bilig'de nasıl ve hangi araçlardan ve anlatım şekillerinden yola çıkılarak ele alındığını ortaya koymaya çalıştık. Bu çalışmaya büyük ölçüde Kutadgu Bilig ile ilgili bundan önce yapılan çalışmalarla, Yusuf Has Hacib ile ilgili yapılmış toplantılar ve sempozyumlar da ışık tuttu.

Bu çalışma sırasında benim en çok dikkatimi çeken şey bundan yaklaşık bin yıl önce yazılmış bir eserin nasıl bu günkü ayrıntı olarak da görülebilecek konularla ilgili çözüm önerileri. Bu kitap bana bir şeyi yeniden ve daha açık bir ifade ile anlattı ki; İnsanların meseleleri ve bu meselelere bulmaya çalıştıkları çareler genelde değişmiyor. Ancak bunları ifade ederken kullandıkları kavramlar ve ifade şekilleri değişiyor. İnsanlık ve özellikle de aynı dine, ırka ve kültüre sahip

insanların eşyaya, kainata ve Allah'a bakışları ve moral değerlerin hiyerarşik yapıları genel olarak değişmiyor.

Bu alışma, eğer bundan sonra sosyal disiplinlerin kendi alanları ile ilgili Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib zerine yapacakları çalışmalara ışık tutacak ve teşvik edebilecek ise hedefine ulaşmış demektir.

Tezimi hazırlamam sırasında benden kıymetli zamanlarını ve bilgilerini esirgemeyen kıymetli hocam Prof.Dr. Hayrani Altıntaş'a teşekkürü bir borç bilirim.

İhsan ŞENER

GİRİŞ

NASİHATNAME, PENDNAME VE SİYASETNAME TÜRÜ ESERLER

Türklerde olduğu gibi, Arap, Fars ve diğer doğu ve batı toplumlarında geçmişten günümüze kadar *nasihatnâme, pendnâme, siyâsetnâme, devlet adamlarına öğüt* ve benzeri adlar altında ahlâkî, siyasî, edebî, sosyal, kültürel ve devlet yönetimi ile ilgili konularda çeşitli eserler vücuda getirilmiştir. Genel özellikleri itibari ile farklı olmayan bu eserleri birbirinden ayırtetmek oldukça zordur. Bunlar konu ve muhteva bakımından da birbirlerine benzerlik gösterirler. Bu tür eserler, toplum arasında hüsnü kabul görmüş ve yıllar sonra tesirleri başka bir toplumda veya eserde yeniden ortaya çıkmıştır.

Bu tür eserleri hazırlayanlar, genel karakteri ile, nasihat şeklinde kendi birikim ve tecrübelerini çeşitli örneklerle de süsleyerek topluma sunmuşlardır. Almış oldukları isimler ve yazılış türleri göz önüne alındığında bu eserleri, genel olarak “Nasihatnâme” veya “Siyasetnâme” olarak değerlendirebiliriz. Aralarındaki farkın ise çok az olduğunu görürüz. Çoğulu *Nesâyah* (nasihatlar) olan *nasihat* kelimesini Ömer Nasuhi Bilmen Hoca ; “ Bir cemiyeti teşkil eden ferdlerin seviye-i irfânı, derece -i ilm ve kemâli mütesâvi (eşit) olamayacağından her ferd kendinden ziyâde ma'lûmât (bilgi)

sahibi olan zevâtın ilim ve faziletinden, vaaz ve nasihatinden istifadeye muhtaçtır”¹ şeklinde yapmış olduğu açıklamadan sonra, nasihat için şu tanımı yapmıştır. “Dinleyenlerin kullblerini yumuşatacak bir tarzda idâre-i lisan ile nâsâ (insanlara) dünyevî ve uhrevî (dünya ve ahirete ait) vazifelerini öğretmekten, onlara cenâb-ı Hakk’ın sevab ve ikâbını (cezasını) ihtar ile kendilerini doğru yola sevk etmekten ibarettir .”² Nasihatın türkçe karşılığı ise, *öğüttür*.

Edebi eserler içerisinde yer alan *Nasihât-nâme* ise; dinî, ahlâki ve sosyal konularda öğüt vererek, yol gösteren manzum veya mensur eselere denilmektedir. Öğretici nitelikte olan bu eserlerin içinde atasözleri, deyimler, âyet ve hadisler, kelâm - ı kibarlar, darb-ı meseller bulunmaktadır. Bu tür eserlerin içerisinde sadece âyet ve hadislere dayanarak yazılmış olan nasihatnâmeler de vardır. İslam edebiyatında bu tür eserlere de *pendnâme* denilmiştir. İslam edebiyatında bu türün en önemli eseri *Ferididdün Attar* (1119 - 1230) ’ın *Pendnâme* adlı eseridir. Ayrıca *Nâbi*(1642 - 1712)’nin *Hayrâbad ve Hayriyyesi* de bu tür eserler arasında zikredilebilir.³ *Mantuku’t Tayr* adlı manzum eserin de sahibi olan *Feridüddin Attar*, *Pendnâme*’sinde ahlâk nazariyelerini ön plana çıkarmış ve onları çeşitli dini motiflerle de süslemiştir. Bu noktadan o bir ahlâkçı şair sayılabilir.⁴ Pendnâme türü nasihat içeren eserlerden birisi de

¹ Erzurumlu Ömer Nasuhi ; Nesâiyühü’l - Kur’aniyye , İstanbul , 1928 (1328) , s . 3 .

² Erzurumlu Ömer Nasuhi ; a.g.e. ; s . 5 .

³ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi ; Devirler / İsimler / Eserler / Terimler ; Dergâh yay ., C ., 6 , İstanbul , 1986 , s. 522- 523 .

⁴ Fuat Köprülü ; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar , 5. Baskı , Ankara , 1984 , s .158 - 159 .

Ahmed Edib'in *Atabekü'l - Hakâyık* adlı eseridir. Uygur harfleri ile yazılmış olan bu Türkçe manzum kitab, Emîr -i Dâd (Adliye Bakanı) Muhammed Bey adına hazırlanmıştır. Zaman itibarı ile Kutadgu Bilig'den biraz sonra yazılan ve daha ziyade bir nasihatnâme olan bu eserde islami tesirin hayli koyulaştığı görülmektedir.⁵ Attar'ın *Pendnâme*'sini hatırlatan bu eser, onun ki kadar tasavufi yönü ağır basmamaktadır. Edib Ahmed, Doğu Türkçesi ile, XII. yüzyılda yazılmış olan bu eserini Dâd Sipahsalar Mehmed Bey'e sunmuştur. Eserde, sabır ve kanaatin iyiliği, dünyanın ahiret için bir ekip biçme yeri olduğu, hasisliğin, gevezeliğin, mizahın, fenalarla dostluğun, hırs ve tama'ın korkunç neticeleri, dünyanın fenalar ve fenalıklarla dolu olduğu yalın ve kuru bir ifade ile anlatılır. Daima âyet ve hadise bağlı kalmıştır. Üzerinde çalışmış olduğumuz *Yusuf Has Hâcib* (1015 - 1077'in *Kutadgu Bilig* adlı eseri ile arasında bir benzerlik göze çarpmamaktadır. Bu eser ayrıca *Ahmed Yesevî* (öl. 1166) 'nin tasavufî ahlâk içeren *Divân-ı Hikmet* adlı eserine de bu noktada benzememektedir.⁶

Osmanlı döneminde nasihat türü eserlere bir örnek vermek açısından , Mevlana Celâleddin Rumî 'nin mesnevisine Türkçe güzel bir şerh yazan ve ayrıca *Düstûru'l - İnşaa* adlı bir eserinde sahibi olan *Sarı Abdullah Efendî*'nin 1649 yılında yazmış olduğu *Nasihatü'l -Mülük Targibân Li- Hüsni'l - Sülük* adlı devlet yönetimi siyasetine ait eserini sayabiliriz. Sarı Abdullah Efendi bu

⁵ İbrahim Kafesoğlu ; "İslami Türk Devletlerinde Kültür ve Teşkilat " , Türk Dünyası El Kitabı , C . I , 1992 , s .373 .

⁶ Köprülü ; a.g.e. ; s , 160-161 .

- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi ; C .1 , s. 209 - 210 .

eseri Gazi Sultan Mehmed Han bin Sultan İbrahim Han (1642 - 1693) 'a sunmuştur . Bu eser daha sonra Osman -zâde Ahmed Tâib, Telhisü'l - nesâyih adı ile bir özeti yapılarak Sultan Ahmed (I.) Han bin Sultan Mehmed Han'a sunulmuştur. Eser iki kısım olarak hazırlanmıştır. Birinci kısımda “ umûr -ı dünya ”, ikinci kısımda ise, “ahvâl-i ukbâ ” anlatılmıştır. Eserin mukaddime kısmında “ tefsirler ve hadisler ve eserler ve iyiliklerden ibret almayı ihtiva eden konular ve nasihatlerdir.”⁷ şeklinde yazılma sebebi anlatılmaktadır. Bu eser daha ziyade dini yönü ağır basan nasihat türü bir eserdir.

NESAYİH VE SİYASETNAME OLARAK ADLANDIRILAN ESERLERİN GENEL KAREKTERLERİ

Nasihat yolu ile toplumları bilgilendiren edebi, sosyal ve siyasal içerikli eserlerden birisi de *Siyâsetnâme* olarak kabul edilmiş eserlerdir. Bu tür eserler devrin hükümdarlarını, devletin üst makamlarında görev alanları ve ileride bu görevlere gelebilecekleri çeşitli konularda bilgilendirmek, yol göstermek ve tavsiyelerde bulunmak için kaleme alınmışlardır. Siyasetnâme, siyasetle, devlet yönetimi ile ilgili eser demektir. Ayrıca, siyaset kelimesinin “ suçluyu şeriat hükümlerine göre cezalandırmak” anlamıyla ilgili,

⁷ Sarı Abdullah Efendi ; Nasihatü'l -mülük targîbân li- hüsni'l - sülük ,Ruznâme-i Ceride -i Havâdis Matbaası , 1283 , s . 3 .

- Franz Babinger ; Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri , çev . Çoşkun Üçok , Kültür Bak . Yay . , Mersin ,1992 . s. 227 - 228 .

suçluya uygulanacak cezalardan bahseden eserler de siyasetnâme adını taşır.⁸

Kindi de Felsefi ahlâkın politik bölümünde siyaset konularına yer verildiği devlet işleyişi, idare şekilleri ve devlet ileri gelenlerinin taşımaları gereken özellikler anlatılmaktadır. İslam felsefesinde bu kısım için *ilm-i tedbir-i medine* (şehir yönetimi ilmi) tabiri kullanılmaktadır. İslam dünyasında felsefi ahlâk konusunda ilk fikirlerin sahibi olarak *el - Kindî* (810 ? - 873) kabul edilmekte ise de, bu konu üzerinde önemle duran kişi ilk kişi *Fârâbi* (870 - 950)'dir. Onun *Arâu Ehli'l - Medine el - Fâzıla* adlı eseri bu konudaki en önemli çalışmadır.⁹ Siyasetnâmeler konusuna daha ayrıntılı olarak girmeden önce siyaset ilmi üzerinde bazı ön bilgiler vermemiz yerinde olacaktır.

Siyaset ; Arapça sözlüklerdeki anlamıyla, bir nesneyi dikkatle gözetmektir. Vali ve hâkim olmak, halkı gözeterek yönetmek, bu yolda gereken tedbirleri almak anlamları bu esastan çıkmıştır. Daha sonraları hükümet işleri, politika, diplomasi yerinde kullanılmıştır.¹⁰ Türkçede ise, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı; bir amaca ulaşmak için düşündüğünden başka türlü konuşup davranarak işini yürütme; ülke, devlet, insan yönetimi, gibi anlamlarda kullanılır. Siyasetin sistematik bir biçimde incelenmesinin yunanlı düşünürler *Eflatun* (M .Ö .437 - 347) ve *Aristo* (M .Ö .384 - 322) ile

⁸ Agâh Sırrı Levend ; Siyaset-nâmeler ,Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten , Ankara ,1962, s .167 - 168 .

⁹ Nizamülmülk ; Siyasetnâme (Siyerü'l - mülük) , Türkçesi Nurettin Bayburtlugil , Dergah Yay ., İstanbul, 1995 , sunuş s. 5 .

¹⁰ Levend ; ag.m . , s. 167 .

başladığı kabul edilir. Bu düşünürler siyaseti, toplumu etkileyen genel konulara ilgi, ya da kamu yararına yönelik bir faaliyet olarak tanımlamışlardır.¹¹

Bu konu ile ilgili Fârâbi'nin siyaset ve fâdil siyaset görüşlerini de aktarmak yerinde olacaktır. Fârâbi, *fâdil siyaset* üzerinde dururken, idarecinin faziletlere ulaşması için takip edeceği yol olduğunu vurgular. Halk da bu siyaset şekli ile dünya ve ahirette faziletlere ulaşır. idare edilenler, faziletleri ruhlarına sindirirlerse, ahirette saadete ulaşmak için gerekli olan faziletleri ruhlarına yerleştirecek duruma gelebilirler diyerek saadetin ne olduğunu araştıran ilme Medeni ilim (siyaset) demiştir. Farabi'ye göre *siyaset ilmi*, insanın elde etmek zorunda olduğu olgunluğun ne ve nasıl olduğunu, ona ulaştıran vasıtaları elde etmede yararlı olacak şeylerin neler olduğunu ve olgunluğun yolunu tıkayan engellerin nelerden ibaret olduğunu, her birinin neden ve niçin mevcut olduklarını bildiren ve ayırdeden ilimdir.¹²

İslam düşünürleri siyaseti , sosyal hayat için vazgeçilmez yararlı bir uğraş olarak yorumlamışlardır. *İmam Gazali* (1058 - 1111) ise siyaseti, yaşayabilmek için zorunlu işler arasında yer alan şerefli bir meslek olarak görmüş ve insanlığı ıslah ile dünya ve ahirette selamete ulaştıracak bir faaliyet olarak telakki etmiştir. Selçuklu veziri *Nizamülmülk Hasan b . Ali b. İshak Tusî* (1018 - 1092) devlet yönetimine ait yazmış olduğu esere siyasetnâme derken , *İbn-i*

¹¹ Bilal Eryılmaz ; Siyaset , Sosyal Bilimler Ansiklopedisi , C . 3 , İstanbul , 1990 , S. 423 .

¹² Bayraktar Bayraklı ; Fârâbi'de Devlet Felsefesi , İstanbul ,1983 , s.14 - 15 .

Haldun (1332 - 1406)'da Mukaddime'sinde siyaseti, devlet yönetiminde izlenen yol olarak tanımlamıştır. *Osmanlı Devlet'inde ise*; siyasete şu anlamlar yüklenmiştir. 1 - Hükümet, ülke idaresi, 2 - Cezaya müstehak olanların cezasını vermede şiddet gösterme (erbâb-ı hükümette siyaset elzemdir).

3 - Ceza , mücâzât, cümle idam cezası (siyasete uğramak , meydan-ı siyaset) 4 - Reayanın işlerinin düzenlenmesi için hikmet-i hükümet iktizasından olan icraat, 5 - Devletler arasındaki münasebet ilmi, diplomasi, şeklinde siyaset ilmi açıklanmaya çalışılmıştır.¹³

İdarecilerin olgunluğa ulaşması, fazilet sahibi olması ve yönetilenlere karşı vazifelerini daha iyi yapabimesi için siyaset ilmine muhtaç oldukları bir gerçektir. Zaman zaman bazı devlet yöneticileri, umera veya ulemadan bazıları ortaya çıkarak yönetenlere veya bazen de yönetilenlere sosyal, siyasal, devlet yönetimi ve dini konularda nasihatlarında bulunuyor, tavsiyelerini aktarıyordu. Bu tür eserler zamanla siyasetnâme geleneğini oluşturmaya başlamış ve bir gelenek halinde Ortadoğu - İslam toplumlarında, Türkler, Araplar, İranlılar ve eski Yunan'da olduğu gibi batılı toplumlarda da önemli siyasî, edebî, dinî, kültürel ve diğer alanlarda faydalanılan eserler olma özelliklerini kazanmışlardır .

İslam dünyasında siyasetnâme türünde yazılmış olan eserleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür .

1- Siyaset konusunu nazari olarak ele alarak bu mesele hakkında islamin görüşünün ne olabileceğini tespit etmeyi amaçlayan eserler.

¹³ Eryılmaz ; a.g. md. ,a.g. a. , s . 423 -424 .

Buna örnek olarak *İbn Teymiye*'nin *es -Siyâsetü's - şer'iyye fi islahı'r - ra'î ve'r - ra'iyye'si* ile *Maverdî* 'nin *el -Ahkâmu's - sultaniye ve'l - velâyetü'd - diniyye*'sini sayabiliriz.

2-Pratik gayeler güden ve devrin sultanına nasihat vermekle yetinen, bu arada devlet adamlarının başından geçenlere yer veren eserler. Buna örnek olarak da *Yusuf Has Hacib* 'in *Kutadgu Bilig*'ini ve *Nizâmülmülk*'ün *Siyasetnâmesi*'ni sayabiliriz.

3 -Layiha şeklinde olanlar. Bu tür eserler belli bir devir için yazılma özelliğini yansıtır. Osmanlı Devleti'nde bu tür layihalara oldukça sık rastlanır. *Lütfi Paşa* (1488 - 1563) 'nın *Asafname*'sini ve *Koçi Bey Risalesi*' ni sayabiliriz .¹⁴

Siyasetnâmeler, esas konu olarak devlet yönetimini ele aldığına, bütün erk ve yetkide hükümdarlarda bulunduğu göre, hükümdarlar için kaleme alınmış eserlerdir. Siyasetnâmeler de, hükümdarlarda bulunması gerekli vasıflar belirtilir; saltanatın esasları ve şartları sıralanır. Zamanın anlayışına ve ve inanişına göre kurumların nasıl olması gerektiği ve buna nasıl ulaşılacağı gösterilir. Halkın durumu, toplumun hali anlatılarak hükümdarlara öğütler verilir kötü yönetimin zararlı sonuçları anlatılır. Hükümdarların dışında vezirler ve emirler içinde yazılmış siyasetnâmeler de vardır. Burada da vezirler ile ilgili hükümler ve yapması gerekenler sıralanmıştır. Padişahlar ve vezirler için ayrı ayrı eserler kaleme alındığı gibi, bazen her ikisi için bir eser kaleme alındığı olurdu. *Nasihatü'l - mülûki ve'l - vüzera* gibi.¹⁵

¹⁴ Nizâmülmülk ; a g e . , sunuş s. 5 - 6 .

¹⁵ Levend ; a.g.m. , s , 168 -169 .

Bu konuda yazılmış eserlerden, çağının sosyal ve toplumsal hayatını, askerî ve malî kurumlarını, yasa ve tüzüklerini, toplumun dayandığı gelenek ve görenekleri öğrenmek mümkündür.

Siyasetnâme türü eserlerde başlıca şu konular üzerinde durulur:

1- Hükümdarlar Allah'ın lütfunu kazanmış sevgili ve mutlu kullardır.

2- Halk Allah'ın emanetidir.

3- Saltanatın temeli adalettir.

4- Hükümdarda adalet, şecaat, cömertlik vb. huylar bulunmalı.

5- Dinin ve ahlâkın emrettiği rahmet, şefkat, mürüvvet, acele emir vermemek, çabuk öfkelenmemek vb.

6- Kaçınılması gereken haller; zulüm, hasislik, kibir vb.

7- İstişarenin faydaları.

8- Devlet işlerinin ehil adamlara verilmesi.

9- Maliye ve hazine hakkında öğütler.

10- Tımar ve zeamet erbabının durumu ve reayanın gözetilip korunması.

11- Yönetim işleri, sarayın durumu ve hizmet sahipleri.

12- Memleket yönetiminin dayandığı esaslar ve devletin çökme nedenleri vb. durumlar siyasetnâlerde ele alınmıştır .

Vezirler ve emirler ile ilgili olarak yazılan eserlerde ise:

1- Vezirlerde ve devlet adamlarında bulunması gereken sabır, sebat vb. vasıflar ve bulunmaması gereken vasıflar.

2- Padişaha karşı vazifeleri, şariate uyma, rüşvetten kaçınma vb. davranışları sıralayabiliriz.¹⁶ Bu tür eserler genel olarak birbirine benzeselerde aralarında, yazarların bilgi, beceri ve yönetim anlayışlarından yansıyan farklılıklar ortaya çıkabilmektedir.

Siyasnâme olarak yazılmış olan eserlerden bazıları şunlardır:

1-Kutadgu Bilig: İlk müslüman Türk devletlerinden olan Karahanlı Devlet (840 - 1212)' inde Has Hâciblik görevi de yapmış olan Karahanlı devlet adamlarından Yusuf Has Hacib tarafından yazılmış olan Kutadgu Bilig, şiir tarzında (manzum), islam devrinin Türk dilinde yazılmış en eski âbidesidir ve ideal devlet idare sisteminin ne olduğundan bahseden siyasetnâme türü bir eserdir.¹⁷ Kutadgu Bilig, kendisinden önceki Türk kültür, medeniyet, ahlâk ve devlet anlayışının bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Onun alt yapısını Türk ve İslam kültürü oluşturmuştur. Türk düşüncesinin temellerini ahlâk prensibi yapmış alplik duygusu, kanun, hak anlayışı ve devlete saygı gösterme gibi manevi değerler, XI. asırda yazılan Türk siyaset kitabı Kutadgu Bilig'de yalnız zihinde mevcut nazariyatın bir ifadesi olarak yer almamış, Türk topluluğunda tatbik sahası bulan hak, adalet ve devlet kavramlarının açıklaması şeklinde yer bulmuştur.¹⁸

Yusuf Has Hacib eserinde dört temsili kimseyi konuşturmuştur. Bunlar aynı zamanda da dört unsuru kendi bünyelerinde canlandırmışlardır.

¹⁶ Ag m. ; 169 - 170 .

¹⁷ Erdoğan Merçil ; Müslüman - Türk Devletleri Tarihi , T.T.K. Yay . ,Ankara ,1991 , s .30 .
- A. Zeki Velidi Togan ; Umumi Türk Tarihine Giriş , İstanbul , 1981 , s .84.

¹⁸ İbrahim Kafesoğlu ; “ Kültür ve Teşkilat ” , Türk Dünyası El Kitabı , C . I , Ankara ,1992 , s . 228 - 229 . .

Hükümdar (Kün - Toğdı) : Doğru yol, adalet.

Vezir (Ay - Toldı) : Saadet, devlet.

Vezirin oğlu (Öğdölmüş) : Akıl, mantık.

Vezirin zâhid kardeşi (Odgurmuş) : Akıbet.¹⁹ Böylece Türk ve islam toplumlarınca kutsal kabul edilen kavramlar daha somut bir çerçeve içerisinde devlet adamlarına öğütler vermek ve ideal devleti ortaya koymak şeklinde eserde ele alınmıştır. Fuat Köprölü, Kutadgu Bilig'in mukaddimesinde, Yusuf Has Hacib'in insan melekelerini adalet, iktidar, idrak, ve kanaattan ibaret bularak, bunları birer şahıs biçiminde canlandırdığını ve aralarında uzun münâzaralara yer verdiğini belirttikten sonra eserin mevzû bakımından da İranlılar'ın siyasetnâme 'leri tarzında olduğuna işaret etmektedir.²⁰

2 -Sirâcü'l - Mülûk : *Turtûşî Ebubekir Muhammed bin Velid* (Ö. 1126)'e ait olan bu eser siyaset ahlâkı ve ilkelerini üzerine yazılmıştır. Eserin ikinci bölümünde yer alan “ *Alim ve salih kimselerin yönetenlere karşı tavırları ve uyarıları* ” başlığı altında ele almış olduğu bölümde âyet -i kerime ve hadis-i şerifler ile islam tarihinden kesitler aktarmış ve yöneticilerin uyarılması üzerinde durmuş ve bunu da örneklerle anlatmıştır. Eserde yer alan bir bölümde eski bir hanedan ile ilgili olarak bazı hükümdarların saraylarında olduğunu söylediği kitabeyi aktarmış ve orada “ *Burası öyle bir kavmin yatağı ve yurduydü ki / Onları tanıyordum , sözlerini tutarlardı / Ama şimdi ağlıyor yurtları onlar* ”

¹⁹ Nesimi Yazıcı ; İlk Türk - İslam Devletleri Tarihi , Ankara ,1992 ., s.96 .

²⁰ Köprölü ; a. g. e. , s. 22 .

için./ Hani bir zamanlar şenlendirirdi burayı sıhhat ve sefanın şarkıları./”²¹ mısraları ile saltanatın da geçici olduğunu vurgulamış, ibret alınmasını istemiştir.

3 - Nizâmü’l - Mülk’ün Siyasetnâmesi: Siyasetname denilince akla ilk önce Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun ünlü veziri Nizamü’l Mülk (1018 - 1092) ’ün XI. asrın ikinci yarısında kaleme aldığı eser akla gelmektedir. Sultan Melik Şah (1072 - 1092) ’ın emri ile yazılan ve ona takdim edilen eserinde yazar, devletin ve diğer Türk -İslam teşekküllerinin idari, siyasi, askeri, mali, sosyal ve kültürel yönlerini belirtir, tavsiyelerde bulunur. Nizamü’l - Mülk eserinde başlıca şu konuları işlemiştir: Hakimiyet ve devlet telakkisi, devletin gayesi, saltanat adetleri, hükümdarın özel ve resmi hayatı, devletler arası münasebetler, devlet ve din adamları, devlet - halk münasebetleri, saray teşkilatı, devlet memurları, devlet hizmetindeki çeşitli unsurlar, lakabları, statüleri, terfileri, memurların suistimaline karşı halkın himayesi, memurların sorumlulukları, memurları iftiralara karşı himaye, bir kaç hizmetin bir memurda toplanması, cürüm ve tatbik edilen ceza, merkez ve eyalet teşkilatı, ordunun teşkilatı ve meseleleri, iktâ sistemi ve meseleleri, sosyal sınıflar.²² Bu eserin meliklerin, vezirlerin, kadıların, hatip ve benzeri idarecilerin siyaset ahlâk ve davranışlarını düzenlemek için kaleme alınmış olduğu bir gerçektir. *Nizamü’l - Mülk* kitabı yazma sebebini açıklarken, kendisini ve diğer ileri gelenleri *Melikşah*’ın toplayarak şöyle dediğini

²¹ Ebubekir Muhammed b. Turtûşi ; Siracü’l - mülük - Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair - , Çev . Sait Aykut , İstanbul , 1995 , s . 60- 61 .

²² Aydın Taneri ; Türk Devlet Geleneği , Dün - Bugün - Ankara , 1981 , s . 156 .
- İbrahim Kafesoğlu ; İslam Ansiklopedisi , Nizamü’l - Mülk maddesi .

aktarmaktadır.“ *Her biriniz memleketimiz hakkında düşününür. Zamanımızda neyin iyi olduğuna, sarayımızda, meclisimizde ve kapımızda onun yerine getirilmemesi veya bizden gizlenmesi sebeplerini, bizden önceki padişahların yapıpta, bizim yapmadığımız işleri araştırınız. Geçmiş emirlerin, Selçuk Sultanlarının ve diğerlerinin merasim ve an’anelerini arştırıp açıkça yazdıktan sonra, bizim görüşümüze sunun. Bundan sonra din ve dünya işlerimizin kendi kanunları içerisinde nasıl yürütülmesi gerektiğini düşünüp, emredelim. Bilinmesi gerekeni bilelim ki, her iş kendi kanunu çerçevesinde yapılsın”* şeklinde Melikşah’ın emri üzerine siyasetname adı verilen eseri yazdığını belirtmekedir.²³ Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, siyasetname, toplum hayatını düzene koymaya çalışan, hem yönetenlere hem de yönetilenlere hitap eden çok yönlü bir eserdir .

4 - Lütfi Paşa Vezir (1488 - 1563)’nın Asafnâmesi ²⁴: Kanuni Sultan Süleyman dönemi vezirlerinden olan Lütfi Paşa, Osmanlı Devletinde siyasetnâme türü eser yazanların başında gelir. Yazmış olduğu Asafnâme adlı eserde devlete hizmet edeceklerin ahlâkî, ruhî, ilmî disipline sahip olmalarını vurgular. Eserini dört bâb (bölüm) olarak kaleme almıştır.

Birinci kısımda; veziriazam’ın padişah ve reaya ile olan ilişkilerini ele almıştır.

İkinci kısımda; sefere çıkma ve alınacak tedbirleri ele almıştır.

²³ Nizamü’l - Mülk ; a .g. e. , s .25 - 26 .

²⁴ Lütfi Paşa ; Asafnâme (Devlet Adamlarına Öğütler) , Ankara , 1977 .

Üçüncü kısımda; Devlet hazinesinin durumunu ele almıştır.

Dördüncü kısımda ise; Reayanın durumu ve nasıl olması gerektiği hakkında bilgi vermiştir.

5 - Gelibolulu Mustafa Ali (1542 - 1600)'nin Nâsihatü's - Selâtin'i : Mustafa Ali eserinin mukaddimesinde memurların davranışları hakkında padişahların sorumlulukları, Allah'ın Osmanlı soyuna olan özel ihsanı, birinci bölümde ; sultanlara gerekli olan işler , ikinci bölümde; kanunlara aykırı olarak yapılan işler yüzünden olan bozukluklar, Üçüncü bölümde; halkın güçsüzlüğünün sebepleri, dördüncü bölümde ise; bizzat görmüş olduğu vefasızlıklar ele alınmıştır. Hâtime kısmında ise on fasıl halinde çeşitli tavsiyeleri, tezyilde ise, yazar için yapılan suçlamaları cevaplamıştır. Eserinde yapmış olduğu tenkit ve tavsiyelerinde mesleki müşahedelerini, hikâyât başlığı altında verdiği ve tarihlerden yaptığı alıntılar yer almıştır. Ayrıca konu ile ilgili manzum parçalar, âyet ve hadislerde yer vermiştir.²⁵ Bu eser ayrıca Andreas Tietze tarafından metin ve İngilizce tercümesi ile 2 cilt halinde yayınlanmıştır (**Andreas Tietze ; Mustafa Ali's Counsel For Sultans of 1581, Edition, Translation , Notes Wien, 1979.**)

6 - Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Nasihatü'l -Vüzerâ ve'l- Ümerâ adlı eseri : XVIII. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından olan Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın bu eseri nasihatnâme türünde yazılmış önemli bir eserdir. Bu eser dokuz bölüm olarak yazılmıştır.

²⁵ Orhan Şaik Gökyay ; Nashatü's - selâtin , Tarih ve Toplum Dergisi , Ağustos 1985 , s. 20

Birinci Bölüm: Sadrazamın ahlâk ve davranışlarını anlatır.

İkinci Bölüm: Makam sahiplerinin halleri ve ve rüşvetin zararları anlatılır.

Üçüncü Bölüm: Hazine defterderı ve makam sahipleri anlatılır.

Dördüncü Bölüm: Bektaşî ocağını anlatır.

Beşinci Bölüm: Reayanın halleri ve zulmün zararları anlatılır.

Altıncı Bölüm: Sınır erlerinin ve ordu komutanının halleri anlatılır.

Yedinci Bölüm: Cimrilik ve cömertlik, hırs ve aç gözlülük vb. huylar anlatılır.

Sekizinci Bölüm: Sadık dost, çekiştirme ve arabozuculuğun zararları anlatılır.

Dokuzuncu Bölüm: Tımar ve zeamet halleri anlatılır.

Bu eser devlet adamlarına öğütler başlığı altında Hüseyin Ragıb Uğural tarafından sadeleştirilerek yayınlanmıştır.²⁶

7- Hasan Kâfi el- Akhisarî (1544 - 1616) 'nin devlet düzenine ait Usulü'l - Hikem Fi Nizâmi'l - Alem adlı eseri: Siyasetnâme tarzında arapça olarak yazılmış olan bu eser takdim edildiği kimselerin tavsiyesi üzerine Türkçeye açıklamalı olarak tercüme edilmiş ve 1596 yılında tamamlanmıştır. Bu eser de, diğer siyasetnâ türü eserlerde olduğu gibi âyet ve hadisler, islam tarihinden kesitler, hatta yunan ve sasani devirlerinden örneklerle süslenmiştir .Eser başlıksız bir girişten sonra bir mukaddeme, dört asıl ve bir

²⁶ Defterdar Sarı Mehmed Paşa ; Devlet Adamlarına Öğütler , yayınlayan Hüseyin Ragıb Uğural , Ankara, 1992.

hâtimeден oluşmuştur. Eserde adaletin tevzii, ülke yönetiminde yapılan ihmaller, devlet idaresinin temel prensipleri, yöneticiler, askeri alandaki düzensizlikler, rüşvet, kadınların etkisi vb . konular anlatılmıştır.²⁷

8 - Koçi Bey Risalesi: XVII. yüzyılda yaşamış olan Koçi Bey daha çok adı ile özdeşleşmiş olan ve IV. Murad ve Sultan İbrahim'e sunmuş olduğu risalesi ile meşhur olmuştur. Yaşamış olduğu dönemde devletin içinde bulunmuş olduğu durum ve şartları ve kendisinin görüşlerini bildiren bir layiha (rapor) hazırlamıştır. Bu layihada tımar ve zeametlerin durumundan vezirlerin ve diğer devlet adamlarının durumlarına kadar önemli görmüş olduğu pek çok konuyu ele almış ve bunlar hakkındaki görüşlerini bildirmiştir.²⁸

Hiç şüphesizki bu tür eserlerin listesini uzatmak mümkündür. Fakat biz burada önemli olanlarından bazılarının isimlerini ve kimlerin hazırladıklarını sıralamak istiyoruz . Bu konuda **Bursalı Mehmed Tahir'in** hazırlamış olduğu **Siyasete Müteallik Asâr-ı İslâmiyye**²⁹ ve **Agâh Sırrı Levend'in** **Siyaset-Nâmeler** konulu çalışmalarında konumuzla ilgili pek çok eser adı zikredilmiştir.

1- İbni Kuteybe Abdullah b. Müslim; Kitâbü's -Siyâseti ve'l - İmame.

²⁷ Mehmet İpşirli ; Hasan Kâfi el- Akhisârî ve Devlet Düzenine Ait Eseri Usulü'l - Hikem Fi Nizâmi'l- Alem , Tarih Enstitüsü Dergisi , sayı X - XI , sene 1979 -1980 , s. 239 - 278 .

²⁸ Koçi Bey Risalesi ; yay. Zuhuri Danışman ; Ankara ,1985 .

²⁹ Bursalı Mehmed Tahir ; Siyasete Müteallik Asâr-ı İslâmiyye, Kader Matbaası , 1330 (1912)

2-İbni Sina; Kitâbü's - Siyâse.

3-Sühreverdî; Nehcü'l - Meslûk fi Siyâseti'l- Mülûk .

4- Vahidi; Tecâribü'l - İnsan (padişahlara ahlâki öğütler) .

5- İshak; Risale fi Adâb-ı Hidmeti's - Sultan.

6- Hırzû'l - Mülûk; IV. Murad'a sunulmuş yazarı belli değildir.

Padişahlar, vezirler ve diğer devlet yöneticileri hakkındadır.

7- Yazarı bilinmeyen **Kitâb-ı Müstetab**: III. Murad dönemi devlet yönetimindeki bozukluklar dile getirilmiştir.

8 - Katib Çelebi ; Düstürü'l - Amel li Islâhi'l - Halel.

9- Kemankeş Kara Mustafa Paşa; Layiha. Sultan İbrahim'e sunulmuştur.

10- Abdullah Budinli; Nizâm-ı devlet şerhi. IV. Mehmed zamanına aittir.

11- Resmî Ahmed; Layiha.

12- Koca Sekbanbaşı; Hulâsatü'l -Kelam fi Reddi'l - 'Avam. IV. Mustafa'ya sunulmuştur.

13 - Tatarcık Abdullah; Nizâm-ı Devlet Hakkında Mutâla'at . III. Selim'e sunulmuştur.

14 - Keçeci -zâde İzzet Mola; Layiha. II. Mahmud'a sunulmuştur.

15 - Pertev Paşa; Layiha-i İttihâdiyye.

16 - Akif Paşa; Tabsıra . II. Mahmud dönemi devlet teşkilatı hakkında bilgi vermektedir.

17 - Ragıb; Islahat layıhası . II. Mahmud zamanına aittir.

18 - İbrahim Müteferrika; Usûlü'l- Hikem fi Nizâmi'l -Alem .

Bu tür eserleri çoğaltmak mümkündür. Bursalı Mehmed Tahir bu konu ile ilgili 172 adet eser adına yer vermiştir.³⁰

Nasihatnâme, pendnâme, siyasetnâme ve benzeri tür kaleme alınmış olan eserler gerek taşıdıkları özellikler gerekse muhtevaları bakımından birbirinden ayırmaları oldukça zordur. Hepsinin de ortak özelliği nasihat türünde olmalarıdır.

³⁰ Bursalı Mehmed Tahir ; a.g.e.

I-YUSUF HAS HACİB

A-HAYATI

Türk tefekkür ve kültür tarihinin olduğu kadar, Türk-Dili ve Edebiyatının da büyük bir şaheseri olan Kutadgu Bilig adlı eserin yazarı olan Yusuf Has Hacib 1018 yılında Balasagun'da ³¹ doğdu. Bölge Türkleri İslamiyeti kabul edeli ellisekiz yıl kadar olmuştu.

Balasagun VII-XIII. Yüzyıllar arasında, Orta Asya Türk hakanlarının payitahtlarından biri olarak, adı tarihte çok geçen bir şehirdir. Şehrin kuruluşu efsanevi zamanlara kadar uzanmaktadır. Şu destanı³²nin burada geçtiği ifade edilmektedir.³³ Balasagun'un Uygur Hakanı Bügü Kağan Afrasyap tarafından inşa olunduğuna dair görüşler yanında , Kaşgarlı Mahmut ise şehrin Büyük İskender'in Orta Asya seferleri sırasında de mevcut olduğunu söyler. İlk İslam devirlerinde de Balasagun'un başkent olduğu kaydedilir. Balasagun'un zengin ve ahalisinin kalabalık bir şehir olduğu kaydedilir. Maveraünnehir fatihi olan Harun Buğra Han b. Tona (öl. 992) burayı payitaht edinmişti.

³¹ İslam Ansiklopedisi. C.II, Balasagun maddesi, Zeki Velidi Togan

³²-Aka Türklerinin felaketlerden kurtuluş destanı

³³ -İslam Ansiklopedisi. C.II, Balasagun maddesi, Banarlı, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.I, s.230,15

Balasagun'un diğler adları; Kuz ordu, Kuz Ulaş ve Kuz Balık olarak da geçmektedir.³⁴ Uygurların fikir ve kültür merkezi olan Balasagun yani Kaşgar bölgesi, İslam dini ve düşüncesinin doğuya açılan Çin yolu üzerinde bir kapısı idi. Bu sebeple burası Ordu-kent adıyla da anılmaktadır. Ordu-Kent doğudan ve batıdan gelen kültür ve fikirlerin de merkezi durumuna gelmişti. İşte Kutadgu Bilig böyle bir münbid düşünce ve kültür ortamında meydana geldi.³⁵ Kutadgu Bigi'in böyle bir düşünce ve kültür merkezinde yazılmış olması eseri değerlendirmemize ayrı bir önem vermektedir.

İslamiyetin iyice yerleşmiş ve kök salmış olduğu bir ortamda iman bakımından sağlam bir aile ve çevrede Yusuf Has Hacib'in yetişmesi için elinden geleni esirgememiş ve hiç bir fedakarlıktan kaçınılmamış bir terbiyeden geçiş olması esere verilmesi gereken önemi bir kat daha artırmaktadır. Yusuf Has Hacib çalışkan olduğu kadar zeki ve kavrama gücü çok iyi olan bir şahsiyetti. Çevresinde olan biten fikri ve kültürel her şey ile yakından ilgilenirdi. Yusuf Has Hacib, anadilinden başka, Arapça, Farsça ve o dönemde çevresinde konuşulmakta olan Soğdakça'yı ve yazısını da öğrendi.³⁶

Yusuf Has Hacib, bu güne kadar bilinmiş olan ilk Türk-İslam düşünür ve şairidir. Yusuf Has Hacib hakkında malesef bilinen belli başlı biyografi ve bibliyografya kitaplarında hiç bir bilgiye rastlayamadık. Müellif ve düşünür hakkında bildiklerimiz, biri manzum,

³⁴ -İs. Ans. a.g.m.

³⁵ -Ögel, Bahattin, Türk Kültür Tarihine Giriş, C.I, s.263

³⁶ -Dilaçar, A, Kutadgu Bilig İncelemesi, s. 21,22

diğeri mensur olmak üzere iki esere sonraki devirlerde eklenmiş olan iki ibareden ibarettir. Bu malumatta Yusuf Has Hacib'in asil bir aileden olduğu da anlaşılmaktadır. Memleketinde ilmi, fazileti, zühdü ve fikri ile öne çıkmış olan mütefekkir, eserini Balasagun'da yazmaya başlamış ve bir buçuk senede tamamlamlayarak, ilme ve fazilete düşkün olan Türk Hükümdarına takdim etmiştir. Bu hükümdarın kim olduğu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir.³⁷ Hükümdarın Ali Hasan b. Süleyman Arslan Karahan, olduğu genelde bütün araştırmacılar tarafından kabul gören bir isimdir.

Bu hususta Barthold, Kutadgu Bilig'in zikrettiği "Buğra Han Kimdir" adlı makalesinde çeşitli ihtimalleri göz önüne alıyor. Buğra Han'ın; Tuğrul Tekin, Harun Han ve Ebu Ali b. Süleyman Arslan Kara Han 'ın üzerinde durduktan sonra tam adıyla, "Tavgaç Buğra Karahan Ebu Ali b. Süleyman Arslan Hakan" olduğuna kani oluyor.³⁸

Biz, Karahan veya Buğra Han olarak daha çok kullandığımız kaynaklardan öğrenmiş oluyoruz. Buğra Han'ın hükümdarlığı (1059-1103) yaklaşık 44-45 yıl gibi uzun sürüp bu eserle ebedileşmiş oluyor.³⁹ Hükümdarın, eser ithaf edildiği tarihte veliaht olduğunu ve 1075'te tahta geçtiğini söylemektedir. Yusuf Has Hacib'in doğum tarihi de 1015 olarak kabul edilir.⁴⁰

³⁷ -İ. A. ag. md. ,Zeki Velidi Togan, Yeni Türk Ansiklopedisi, C.II, ilgili md.

³⁸ -Barthold, W, ag. makale, Türkiyat Mecmuası, Ter:Ragıp Hulusi, İst. 1925, s.223

³⁹ -Banarlı, Nihat Sami, age, C.I, s.230, İ. Ans. C.VI, ilgili md.

⁴⁰ -Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, C.I, s.146

Yusuf Has Hacib, ilme ve fazilete düşkün, adaletli olduğunu duyduğu için Balasagun'dan Kaşgar'a gelerek Hükümdara ve dolayısı ile de millete olan borcunu ödemek düşüncesiyle eserini kaleme alıyor. Yusuf Has Hacib eseri yazdıktan sonra Has Haciblik makamına getiriliyor. Haciblik makamı hakkında; başmabeyinci, teşrifat bakanı, baş danışman, baş vezir vb. manalar verilmektedir. Yusuf Has Hacib bu eseri makam ve mevki endişesi ile yazmamıştır. Kendi dili ile “ ben kendime şan şöhret ve makam dilemedim; yakın olsun uzak olsun, ben herkesin iyiliğini istedim.”⁴¹ gayesi ile yazmıştır.

Yusuf Has Hacib'in ölüm tarihi kesin belli olmamakla beraber 1077 olduğu kabul edilmektedir.⁴²

B-TESİRİ

Yusuf Has Hacib'in görüş ve düşüncelerinin özellikle Ahmet Yesevi ve Edib Ahmed'de görmek mümkündür.⁴³ Yusuf Has Hacib'in kendisinden sonrakilere tesiri uzun ve etraflı bir araştırmayı gerektirecek kadar büyük ve geniş bir konudur.

⁴¹ -Banarlı, Nihat Sami, agy, Hilmi Ziya'da baş vekil manası verilmiştir. Türk Tefekkür Tarihi, ist. 1933, C.II, s.17

⁴² -Banarlı, age.

⁴³ -Hangi eserler olduğu yazılacak.

Bu gün halk düşünce, yaşayış biçimi ve kültürünün en önemli göstergelerinden birisi durumunda olan “Türk Halk Edebiyatında” atma türkü, karşılama, karşılaşma, atma mani, atışma ve kovalama adları ile anılan insan, fizyolojik, ruhi ve içtimai sebepler yüzünden kendisi veya canlı cansız maddelerle ilgili konularda işlenen anonim halk şiirini Kutadgu Bilig’de baştan sona tüm güzelliği, sadeliği ve fikri derinliği ile görmekteyiz. Anlatım biçimindi atışma türü bir uslubu seçmiş olması zihin melekelerini daha güzel ve anlaşılır anlatma yanında kalmayıp, muhatablarının tatmini noktasında da başarılı kılmaya büyük ölçüde muvaffak olmuştur.

Yusuf Has Hacib’in, Gündoğdu-Aytoldı, Gündoğdu-Ödgülmiş ve Ödgülmiş-Odgurmiş arasında geçen karşılıklı konuşmalar, atışma geleneğinin ta kendisidir.⁴⁴

Yusuf Has Hacib’in özellikle halkın anlayacağı dili ve uslubu kullanmış olması açısından Yunus Emre ile olan benzerliğini görmek mümkündür.

⁴⁴ -Elçin, Şükrü, Türk Halk Edebiyatına Giriş, II. bas. Ank. 1986 s. 231,232

C-HOCALARI

Yusuf Has Hacib'in hacaları ve gençliği hakkında da kesin bir bilgi kaynağımız yok. Ancak O'nun büyük Türk İslam Filozofu İbn-i Sina (980-1037) nın talebesi olduğu hakkındaki görüşler, eserinde görülen felsefi sistemle, içtimai fikirlerin İbn-i Sina'nın fikirleri ile olan benzerliğindedir. İbn-i Sina vefat ettiği zaman Yusuf Has Hacib'in 20 yaşlarında olduğu ve İbn-i Sina'nın hayatında oldukça geniş bir öğrenci kitlesi yetiştirdiği gözönünde bulundurulursa durum daha da muhtemel hale gelmektedir. Hatta İbn-i Sina'nın hiçbir yerde uzun süre kalmadığı fakat öğrencilerinin fikir planında iletişimlerini hocaları ile ömür boyu sağladıkları bilinen bir gerçek olduğundan Yusuf Has Hacib'in de bu anlamda ondan pek çok şey öğrenmiş olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁶

İbn-i Sina'nın talebesi olduğunu ilk defa söyleyen, Otto Alberts'dir. Alberts, "Yusuf Has Hacib eserlerini İbn-i Sina vefat ettikten 32-33 sene sonra bitirdiğine göre arada zaman bakımından çok büyük bir farkın olmadığını ve o devirde Maveratünnehir'de bir çok İbn-i Sina talebesi olduğunu"⁴⁷ da düşünürsek bu faraziyenin daha da kuvvetli olduğunu söyleyebiliriz. İbn-i Sina'nın özellikle "Hayy b. Yakzan" adlı eserindeki ana tema ile Kutadgu Bilig'deki genel temaların aynı olduğu da gözönüne alınca, Yusuf Has Hacib'in İbn-i Sina'nın talebesi olduğu fikri biraz daha hüsnü kabul görmektedir.⁴⁸

⁴⁶ -Ülken, Hilmi Ziya, İslam Felsefesi, III. bas. ist. 1983, s. 89,110

⁴⁷ -Köprülü, M. Fuat, Türk Edebiyatı Tarihi, III. bas, ist. 1981, s.84-85

⁴⁸ -Küheyl, Mübahat Türker , İbn-i Sina'da Mistik Görüşler, s. 753, Dip not:12

İleride konular inceleriken bu benzerlik ve etkileşim gözönünde bulundurulmaya gayret gösterilecektir.

Yusuf Has Hacib'in daha farklı hocalarının ve tahsil gördüğü medreselerin olup olmadığı ve bunların hangi müderrisler ve medreseler olduğu ve bunların nerelerde bulunduğu ile ilgili detay bilgiyi ihtiva edebilecek bir esere bu güne kadar rastlanamadı. Ümid ederim ki ileride bu konuları aydınlatacak ve Türk İslam tarihinin en eski ve en önemli eseri olan Kutadgu Bilig ve müellifi Yusuf Has Hacib hakkında daha detaylı ve tatmin edici bilgiler alma imkanına kavuşabileceğimiz ilmi ve tarihi gelişmeler olabilir. Ancak şunu hemen belirtmekte büyük fayda vardır. Yusuf Has Hacib eserinde işlediği konuların çeşitliliği ve ele alış biçimi ile pek çok ilim ve fikir adamından etkilenmiş ve istifade etmiş olabileceği muhakkaktır.

II-KUTADGU BİLİG

ÖZELLİKLERİ

A-Maddi Özellikleri

Uygurlar arasında daha islamiyeti kabullerinden çok önce başlayan fikri hareket, İslami Türk tefekkürünün getirmiş olduğu yeni unsurlarla canlanmış ve yeni mahsüller vermeye başlamıştı. Hint, Çin ve İran'dan gelen pek çok tesire açık olması itibarıyla, uygur medeniyeti her zaman olduğu gibi bu devirde de milli yaratılışlar ve hamleler yapmak hususunda diğer Türk memleketlerinden evvel davranmıştır. İşte Kutadgu Bilig bu mahsuller içerisinde en önemlisi ve en mükemmelidir. Bu şekil ve tertip şekli, fikirlerindeki ahenk açısından o kadar mükemmeldir ki, birden bire meydana gelmiş olabilmesi düşünülemez. İlk okunduğunda, çok uzun ve itinalı bir süzgeçten geçerek hazırlanmış olduğu anlaşılabilir.

Kutadgu Bilig'den önceki metinlere vakıf değİlsek de, kuvvetle tahmin edilebilir ki, o, bu özellikteki bir çok eserin tamamlayıcısı ve mükemmelidir.⁴⁹

Ancak bu güne kadar kendisinden önce İslami devre ait hiç bir eser bulunamadığı için o hala, ilk olma özelliğini korumaktadır. Belki ileride teknik imkanlardan da yararlanılarak yapılacak yeni çalışmalar ve araştırmalar bu konuda yeni eserleri ortaya çıkarabilir. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'den başka eseri de henüz tesbit edilebilmiş değildir.

B-Manevi Özellikleri

Bu güne kadar eserin adı hakkında çeşitli görüşler belirtilmiş ve genelde “saadet veren bilgi”, “mutluluk veren bilgi”, “mes’ud, kutlu olma bilgisi” ve “mutluluğa görüren bilgi” vb. manalar üzerinde durulmuştur. Ancak eserin başına sonradan ilave edilen bilgide, Çinlilerce “Edebü'l Mülk” , Maçınlerce; “Ayinü'l memleke”, Doğulularca; “Zinetü'l Ümera” ve İranlılarca da “Şahname-i Türk” diye adlandırıldığı bilinmektedir. Turanlılar ise esere Kutadgu Bilig demişlerdir.⁵⁰

Esere bu isimler verilince eserin sadece “Mutluluk Veren Bilgi” adıyla sınırlandırılması, muhtevasını da ister istemez daraltmış gibi görmemize sebep olmaktadır. Reşat Genç, Kutadgu Bilig'in siyaset kitabı olduğunu belirttikten sonra, kutadgu kielimesinin kutadmak

⁴⁹ -Ülken, Hilmi Ziya, Türk Tefekkür Tarihi, ist. 1933, C.2, s.19

⁵⁰ -İs. Ans. ag. md., Banarlı, Nihat Sami, ag. md. , Kutadgu Bilig, A-19-23,

mastarından yapılmış bir isim olduğunu belirtmiştir. Anlam olarak da ‘kut’ a eriştiren, kutlu kılan manalarının yüklenebileceğini açıklamıştır. Yusuf Has Hacib’in muhtelif yerlerde ‘kut’u doğrudan doğruya, devlet kelimesinin Türkçe karşılığı olarak kullanıldığını da ayrıca belirtmiştir.⁵¹

Mesele, “KUT” kelimesinin ihtiva ettiği anlamlarla ilgili bir konudur. Çünkü eser baştan sona “KUT” kelimesi etrafında dönüp durmaktadır. Hünkar’ın kendisi “Kut veren”, “kutadan”, “kutadgu” olmaktadır. Kut; baht, iyi talih, ikbal, uğurluluk ve saadet anlamlarının dışında ‘siyasi hakimiyet kudreti’ yani devleti idare kudret ve selahiyeti, manasında da kullanılabilir.⁵² Yani Hükümdar Tanrı’dan almış olduğu “KUT”u idaresi altındakilere veren, onlara geçiren, yayan ,sindiren bir alıcı, bir alan olma ve bir veren olma özelliği de taşımaktadır. Böylece “Kut” Tanrı’dan hükümdara, hükümdardan , hükümdar aracılığı ile halka doğru bir “akım” işlemine girmektedir. İşte hükümdar bu yüzden, “AKI” dır. Yani akıttandır, verendir.⁵³ Bu işlem aynı zamanda hükümdarın yüzünü Tanrı’ya dönmesini de içermektedir. Hükümdarın yüzünü Tanrı’ya doğru dönmesinin sebebi, o’nun Tanrı’dan almış olduğu kut’u halkına, Tanrı’nın istediği şekilde aktarabilmesidir. Yani kut ilahidir. İlahi kaynaktan gelmektedir. Hükümdar ve insan sadece bir aracıdır. Hükümdar kut’u Tanrı’dan

⁵¹ -Genç, Reşat, Karahanlı Devlet Teşkilatı (XI. yy. Türk Hakimiyet Anlayışı ve Karahanlılar), Kültür Bakanlığı yay. ist. 1983, s.67

⁵² -Genç, a.g.e. s. 68

⁵³ -Küheyl, Mübahat Türker, Kut, Farabi ve İbn-i Sina’daki al-Akl, al- Faal, için bir temel oluşturabilir mi? İbn-i Sina Armaganı, s.492

Akı:Cömert, canını veren, Alp’in bir vasfıdır. Candan vermek canından vermek, yalandan ve yalancılıktan değil gibi manalara gelmektedir.

halkına ve tebasına adalet olarak, Yusuf Has Hacib de Kutadgu Bilig olarak hükümdarına bu bilgiyi geçirmektedir. Kut'un Tanrı'dan hükümdara, hükümdardan buyruklarına ve halka doğru olan hareketi gibidir. Daha doğrusu Kutadgu Bilig kitabı, Kut'un hareketini, yani Kut'un Kut'tan çıkıp Kut'a dönmesi hareketini aynen yapmaktadır. Kutadgu Bilig'de biz aynı zamanda, Kut'un güneşten aya, aydan hükümdara, hükümdardan vezire, vezirden Ödgülmiş'e, Ödgülmiş'ten Odgurmuş'a, Odgurmuş'tan yeniden Ödgülmiş'e olan hareketini takip edebiliyoruz. İşte bu harekette, her bir konak, "Müstefad"⁵⁴ olarak beliriyor. Yani herbiri kut'u sırası ile alıyor, hem de aldığı ihtiyacı sahibine veriyor, geçiriyor. Adeta gök'ün düzenli olan biteviye hareketini meydana getiriyor. Tıpkı Farabi ve İbn-i Sina'daki "Mufarak Akıllar" gibi Kut'un hareketini, en son Hacib'ten Hükümdar'a kitap olarak "KUTADGU BİLİĞ" devreyi kapatıyor. Bize, "Tanrı-Evren-Devlet-İnsan-Tanrı" bağlantısını en güzel biçimiyle ifade ediyor.⁵⁵

Kitaptaki bu kapsamlı ve derin konu ve anlatım biçimleri sonuç olarak kitabın ismine verilen manaların çok geniş bir anlam coğrafyasını ihtiva etmesi tesadüfi değildir. Her bilim dalının kendisi ile ilgili bir şeyler bulması çok normaldir. Ve bu kitaba verilecek isimlerin de çok farklı olmasını gerekli ve zorunlu hale getirmektedir.

Biz bu kitabı ağırlıklı olarak, Bilgi, Varoluş, Siyaset ve Ahlak Felsefeleri açısından incelemeye gayret göstereceğiz. Bu zamana

⁵⁴ -Kendisinden yararlanan, faydalanılan şey

⁵⁵ -Küheyl, Mübahat Türker, agm. s.492

kadar, kitaba yanlış anlamlar yüklenmesinin temel sebebi Kut'a verilen farklı anlamlardan kaynaklanmaktadır. Mübahat Küheyl, kitaba bakış açısı bakımından yeni bir yorum getirerek; Kutadgu Bilig muhteva olarak zengin bir kitaptır. İnsana dünya ve ahiret saadeti için ne gerekiyorsa ve bunlar için ne yapması gerekiyorsa tamamına yönelik mesaj bulma imkanımız vardır demektedir.⁵⁶ Bu sebepten değişik bölgelerde kitaba değişik anlamlar yüklenmiştir.

Kutadgu Bilig sadece bir Felsefe, bir Ahlak, bir kanun koyma ve hükümet etme bilgisini muhtevi, bir tasavvuf, bir tıp, bir eğitim, bir tarih, bir şiir, bir adab-ı muaşeret, bir din kitabı değildir. Bunların hepsi ve daha başka konulardan da bahseden çok yönlü bir kitaptır.⁵⁷ Eser incelendiği zaman bu daha kolay anlaşılacaktır.

Yine Nihat Sami Banarlı kitap ile ilgili olarak; Kitapta iki ayrı devrin hikayesi var gibidir, biri şairin evvelce yaşamış olduğunu ima ettiği eski mesut ve faziletli devirdir. Kutadgu Bilig'deki esas vak'a bu devirde geçer. Bu devir hükümdarından kara halkına kadar⁵⁸ her ferdin iyi, ahlaklı, ve faziletli olduğu derin bir özlemle anlatılır. Arat'ın da bahsettiği ve eserin asıl metni olarak kabul ettiği yer de buraya kadardır.⁵⁹ Buradan sonra bir atlama vardır. Yani klasik kısım vardır. Arat ve Banarlı, bu bölümden sonrasının kitabın aslından olmadığını söylemeleri araştırmaya değer bir konudur. 6359'dan önce eserin nelerden bahsettiğini bilmemekteyiz. Bunu bilemediğimiz için yazarın

⁵⁶ -Küheyl agm. s.492

⁵⁷ -İs. Ans. ilgili md. s.1042-1043, Banarlı, Nihat Sami, age, C.I, s.231, Türk Ansiklopedisi, C. XXII, s.388, Kafesoğlu, İbrahim, Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, s. 30

⁵⁸ -Avam tabakası kastedilmektedir.

⁵⁹ -Banarlı, Nihat Sami, age, İs. Ans. ilgili md.

bundan sonraki kısımlarda mutsuzluktan bahsettiği adeta Kut'un kaderi gibidir. Şöyle ki; ilahi olan Kut'a hükümdar, vezir, halk vb. insanlar sahip çıkıp gerektiği gibi hareket etmedikleri zaman bu sonuçların ortaya çıkacağı gerçeğidir. Aslında durum insanlık tarihinin ve tevhid inancının aksetmesinden başka bir şey değildir.

Yusuf Has Hacib'in bahsettiği “bilgili hakir oldu, bir tarafa sinip kalıyor, akıllı dilsiz oldu ağzını açmıyor.”⁶⁰ “Cemaat çok camiler az idi, Şimdi camiler çok cemaatler az oldu.”⁶¹ “ Fesad ve fisk o kadar çoğaldı ki insan seslerinden geceleri uyuyamıyor, ilim ve Kur'an sesi hiç duyulmuyor.”⁶² “İnsanların hepsi paranın kulu oldu, para kimde ise ona boyun eğdiler, akrabalar arasında yakınlık ve kardeşlik uzaklaştı, artık candan arkadaşlık ta kalmadı.”⁶³ “Şarap ile yüzlerini yıkayanlar şimdi yiğit sayılıyor ve istediklerini yopuyorlar”⁶⁴ Şikayet edilen konulara bakıldığında islam dininin temel kaynaklarının ikincisi olan Hadis kitaplarında geçen “fiten” ve kıyamet alametlerinin aynısıdır.

Toplumun belli bir süre içindeki durumunu görmek istiyorsanız fikir ve edebiyat eserlerini gözeden geçiriniz.⁶⁵ Karahanlılar tarihi yalnız bizim Türk tarihi olma bakımından değil, daha çok bütün Türk Milletinin kendi tarihi mukaddesatına yeni bir yön ve istikamet veren yeni kültür ve düşünce çerçevesine girmiş olmasının maddi ve manevi

⁶⁰ -Kut. Bil. 6452

⁶¹ - “ “ 6477

⁶² - “ “ 6483

⁶³ - “ “ 6476

⁶⁴ - “ “ 6454

⁶⁵ -Levend, Agah Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi, C.I, s.52

esaslarını anlatması bakımından önemlidir.⁶⁶ Kutadgu Bilig'in önemi bu açıdan da çok büyüktür.

Kutadgu Bilig'in tam anlaşılıp tanınmasının bu kadar gecikmiş olmasının temel sebeplerinden birisi de Türk toplum hayatının sürekli yeniliklere daha çok açı olmasıdır. Geçmişle yalnızca yaşanmış olduğu dönemde ilinti kurulmuş, fakat daha sonra buralara inilip fikri ve tarihi açıdan bu sürecin değerlendirilmesinin yapılabilmesine imkan bir ölçüde bulunulamamıştır. Çünkü göçün ve yeni kültür ve düşünce dünyaları ile iletişimin çok hızlı olduğunu düşünürsek bunun haklılığı biraz daha gün ışığına çıkmış olacaktır. Bu sebeple Kutadgu Bilig'in anlaşılması yıllar almıştır. Hatta üzerine düşünülüp her sosyal bilim dalı kendi adına daha detay bilgi sahibi olabilir.

Kutadgu Bilig'le ilgili çalışmalara kaynaklık teşkil eden esas nüshanın uygur harfleri ile yazılmış olması da kendisinden geniş ölçüde istifade edilmesine engel olmuştur. Eserin yazıldığı devrin gerek siyasi ve gerek kültürel açıdan Türk-İslam muhitinin büyük bir merhalesini teşkil etmesine mukabil, bu güne kadar tamamen meçhul kalmış olmasıdır. Gerçi Türk tarihinin hiç bir devrinin tam anlamıyla detayla incelenmiş, maddi ve manevi varlıklarının tarih çerçevesi içinde incelenip kendisinden önceki ve sonraki devirlerle ilgilendirilmesi malesef yapılamamıştır. Bunların ne ana kaynakları işlenmiş, ne de bilim ve düşünce dünyasına sağlıklı olarak aktarılabilmıştır.⁶⁷

⁶⁶ -Arat, Reşit Rahmeti, Kutadgu Bilig Metin I, ist. 1979, Giriş, s. IX

⁶⁷ -age, s. 7,8

Bu konularla ilgili olarak, Prof. Dr. Zekeriya Kitapcı, Türkistanda İslamiyet ve Türkler, adlı eserinin bu alandaki tarihi ve fikri açlığı bir ölçüde gireceğini düşünüyoruz. Kitapcı konuları ele alırken bu bölgede yaşamış ve düşünce ve kültür tarihimize büyük katkıda bulunmuş şahsiyetlerin eserlerini ve kendilerini tanıtmaya büyük özen göstermiş. Ve böylece büyük bir boşluğun doldurulması yönünde ciddi bir adım atmıştır. Kültür ve Düşünce tarihimizin maddi ve manevi yönüyle ilgili olarak; Buhari, Müslim, Nesei, Tirmizi ve Farabiyi sayar. Kaşgarlı Mahmut'tan da şöyle bahseder:” Milli kaynaklarımızın ebedi eserlerinden biri Divan-ı Lügat-ı Türk ve yazarı Kaşgarlı Mahmut'un üzerinde ayrıca durulması gerekir”⁶⁸ der.

Fakat, Kaşgar Mahmut ve Yusuf Has Hacib'in eserlerini aynı zamanda, aynı şehirde yazmalarına rağmen, Kutadgu Bilig'den yeteri kadar söz edilmemektedir. Halbu ki bu eser kültür ve düşünce hayatımız açısından Kaşgarlı Mahmut'un kitabından daha önemlidir. Bu eserlerin yeteri kadar ilgi ve alaka ile incelenmesi bu bölge ile tarihimizin daha iyi anlaşılmasına ışık tutmasının yanında kültür ve fikir hayatımıza da büyük katkılarda bulunacaktır. Bu devirden sonra kurulun Türk devletlerinin; Karahanlılar, Selçuklular ve Gazneliler gibi devletlerin yaşayış ve düşünce dünyalarının da daha iyi anlaşılmasına zemin teşkil edecektir. Yine Cihanşumul bir devlet kuran şanlı ceddimiz Osmanlıların da bu topraklardan göç edip gelecek ve Anadolu'yu kendilerine yurt edineceklerdir.⁶⁹

⁶⁸ -Kitapca, Zekeriya, Türkistanda İslamiyet ve Türkler, Konya, 1988, s. 9

⁶⁹ -age, s. 9

Orta Asyanın islamlaştırılması ve İslam dininin yeni ve zinde güçlerle takviye edilmesi gibi büyük oluşumun dikkate değer bir yönü daha mevcuttur.

O da Aşağı Türkistan ile Orta Asya'nın İslami gelişmeler yönünden birbirini tamamlamasıdır. Şöyle ki; Aşağı Türkistanın kamil manada türkleşmesinde, Asya Türklüğünün önemi ne kadar büyükse, Arta Asyanın İslamlaşmasında, Türk ırkının müslüman olması ve İslam Milletleri camiasına kazandırılmasında da Aşağı Türkistan'ın önemi o kadar büyüktür. Zira, Orta Asya'ya doğru esen hidayet rüzarları ilk defa buralarda oluşmaya başlamış bir fırtına ve kasırga halinde Türklere, Türk Yurtlarına iç Asya'ya doğru ilerlemiştir.

İslam'ın Orta Asya'yı da geçerek Çin seddine kadar olan geniş bir havzada hatta Hindistan ve Uzak Doğu Asya'da hakim bir din haline gelmesinde O'nun Aşağı Türkistan'da çok kuvvetli çok sağlam bir şekilde yayılması ve güçlenmesi sayesinde mümkün olabilmıştır.⁷⁰ İşte bölgenin ve tarihin açığa çıkarılması bakımından Kutadgu Bilig'in tanınmasının, araştırılmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Kutadgu Bilig'in şimdiye kadar bilinen biri uygur ikisi arap harfleri ile olmak üzere üç nüshası mevcuttur. Bu üç nüsha da Semerkand nüshasından istinsah edilmiştir. Mevcut nüshaların en iyi olanı Fergana nüshasıdır. Bu nüsha Nemengah kentinde bulunmuştur. Bu yazma bugün Taşkent'te dir. Bir başka nüsha Mısır nüshasıdır. Mısır Memlük sultanlarından Naşır (1293-1341)'ın kölelerinden

⁷⁰ -Kitapçı, Zekeriya, age, s. 11,12

İzzeddin Aydemir Ed-Davar (ö:1360/1374) için hazırlanmıştır. 1896'da kütüphanenin mahzenlerinde, parçalanmış halde bulunarak, sonradan bir araya getirilmiş olan nüshalardan biridir. Bu nüshanın bazı beyitleri eksiktir. Tamamlandıktan sonra en iyi muhafaza edilen nüshalardan biridir.

Bir başka nüsha ise Herat nüshasıdır. Bu nüsha bilim dünyasında Viyana nüshası olarak da bilinir. Bu nüsha uygur harfleri ile istinsah edilmiştir. Bu nüsha kitap üzerinde yapılan çalışmalara da kaynaklık teşkil etmiştir. Bu nüsha XI. asırda Orta Asya ile Anadolu arasındaki sıkı kültür münasebetlerini göstermek bakımından da önemlidir. İlave edilen bir kayıttan anlaşıldığına göre, eser, Fatih Sultan Mehmet zamanında, Orta Asya kaleminde çalışan Uygur Katiplerinden Şeyhzade Abdürrezzak Bahşi için, Fenari oğlu Kadı Ali tarafından (1474) te Tokat'tan getirilmiştir. Bazı kaynaklarda bu tarih (1439) olarak da belirtilir. Buradaki Kadı Ali, meşhur alim Şemseddin Muhammed b. Hamza el-Fenari'nin torunu olup, Herat, Buhara ve Semerkant'ta tanınmış alimlerden ders görmüş ve Fatih devrinin başlarında Anadolu'ya dönmüş olan Alaaddin Ali b. Yusuf Has HacibBali b. Fenaridir.

Kutadgu Bilig'e ait bazı parçalara bu üç nüshanın dışında da tesadüf edilmektedir.⁷¹

Kutadgu Bilig'i ilim muhitine ilk defa 1825 yılında Amedee Jaubert tanıtmıştır. Ancak eser üzerinde ilk adım Hermann Vambery

⁷¹ -İs. Ans. C.VI, s.1043,1044

tarafından atılmıştır. Müellif 1870 yılında neşrettiği eserinde uygurlar, memleketleri, içtimai hayat ve dil yadigarları ile bunların dilinden ve yazılarından bahsetmekte ve Kutadgu Bilig'in meşei ve tarihi ile dili üzerinde durmaktadır.

Burada ilk olarak ortaya attığım eserler, son zamanlara kadar eser üzerindeki araştırmaların mevcudunu teşkil etmiştir. Vambery'nin tetkiki Türk Dil Bilgisinin bu günkü durumunda fazla bir kıymet ifade etmemekle beraber, bu sahadaki araştırmalara bir başlangıç olması bakımından, çok mühim bir rol oynamıştır.

İkinci büyük adımı W. Radloff'un daha geniş ölçüdeki teşebbüsüdür. 1890 da eserin neşri gerçekleşikten sonra Mısır Hidiv kütüphanesinde eserin bir nüshası daha bulundu. Karşılaştırılması için basıma ara verildi. İlk kısmı 1900 de ve ikinci kısmı da 1910 da yayınlanmıştır. Radloff'un türk yazı dili ve bunların inkişafı hakkındaki yanlış esaslara dayanan fikirleri bundan sonraki araştırmalara büyük ölçüde tesir etmiş ve eser hakkında ileri sürülen bir çok fikirler ancak bunun cazibesinden kurtulmuş olmaları nisbetinde bir kıymat ifade edebilmiştir.⁷²

Eserin Fergana-Mısır ve Herat nüshalarının karşılaştırılmasından sonra ve tenkidli metnin yayınlanmasından sonra eser üzerindeki çalışmaların yapılabilmesi için bir engel kalmamıştır. Reşit Rahmeti Arat tarafından 1943 yılında her üç nüshanın tıpkı basımı yapıldı. Arat bu üç nüshayı da yazarak tenkidli bir nüshasını

⁷² -İs. Ans. C.VI, s. 1044-1045

hazırladı ve 1947 yılında Türk Dil Kurumu tarafından bastırıldı. 1959 yılında Arat tarafından Türkçeye çevrildi ve yine Arat tarafından Türk Tarih Kurumu tarafından bastırıldı. Yine Arat'ın başkanlığında kurulan bir komisyonca indeksi hazırlandı. 1979 yılında bastırıldı. İndex'i neşre hazırlayanlar; Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya ve Nuri Yücel'dir.

Arat'ın tercümesi 1974 yılında II., 1985 yılında III., ve 1980 yılında da VI. baskıyı yapmıştır. Biz incelememizi bu tercüme ve III. baskıyı esas alarak yaptık. Eser hakkında en geniş araştırmayı Reşit Rahmeti Arat yapmıştır. Bu çalışmalarla ilgili muhtasar pek çok yazı Türk Kültürü dergisinde ve başka dergilerde çeşitli zamanlarda yayınlanmıştır.

III-KUTADGU BİLİĞ'DE FELSEFİ KAVRAMLAR

A-BİLGİ

1-Bilginin Kaynağı

Kutadgu Bilig'deki Bilgi Felsefesini incelemeyden önce bilginin kendisi nedir? Biz bilgimizi nasıl ve ne şekilde elde ediyoruz? Bilgi edinmede çevremizdeki eşyanın ve zihnimizin rolü nedir? Acaba bunlardan hangisi temel olur? Acaba bilginin bir sınırı varmıdır? Daha da önemlisi bilginin sağlamlığı ve gerçekliği ne dir?⁷³ İnsan duyu organları ile bu evreni algılar. Burada onu algılayan “ben” ile algılanan “nesne” vardır. İnsan yalnız dış dünyayı değil, kendi iç dünyasını da algılar.

Nesne, duyu vasıtası ile insan beyinde izler bırakır. Düşünme , insan beyinde nesnelere bıraktığı bu izler üzerinde bir zihin faaliyetidir. İnsan bu zihin faaliyeti ile soyutlama yaparak, “kavramlara” ulaşır. Kavramlar arasında bağlantı kurarak “yargılarda” bulunur. “çıkarsamalar” yapar. İşte bu faaliyetlerin sonunda elde edilen ürüne bilgi denir.⁷⁴

Bir şeyi hakkıyla bilmek meseleleri dilleriyle idrak etmek. Bir şeyin suretinin akılda husulü. Aralarında bir takım ilgi ve alaka bulunan kaidelerin, meselelerin tedvin edilmiş heyeti. Tetkik ve tedebbu üzerine

⁷³ -Olguner, Fahrettin, Felsefe Tarihi Dersleri, Erzurum, 1975, s. 10

⁷⁴ -Felsefeye Giriş, Komisyon, Ank. 1985, s. 10

tesis olunmuş malumatın heyet-i umumiyyesi.⁷⁵ Bilgi ya da bilme: “İnsan bilinci” (ben) ile, bu bilincin kendisine yöneldiği şey (nesne) arasındaki bir ilgidir.⁷⁶ Kısaca suje ile obje arasındaki (Bilen-Bilinen) bir bağıdır.⁷⁷ Bir şeyin olduğu hal üzere kavranmasıdır. Bilinenden gizliliğin kaldırılmasıdır. Nefsin bir şeyin anlamına ulaşmasıdır.⁷⁸

Hemen belirtelim ki Yusuf Has Hacib’te Bilgi Felsefesi ile Ahlak Felsefesi içi içe olup bir bütünlük arz etmektedir. İnsan bir gaye için yaratılmıştır. Bu dünyada yapmıyla yükümlü olduğu bir takım işleri, diğer insanlarla, Allah’la ve işya ile olan münasebetleri olacaktır. Bu iletişim ve ilişkiler içerisinde her ferдин uymakla yükümlü olduğu bir çok kaideler mevcuttur. Bu kaide ve ilkelere uyup-uymamanın elbette bir caydırıcılığı olacaktır. Yusuf Has Hacib’e göre bu dünya bir zindandan ibarettir.⁷⁹ Ve bu zindan da kurtulup uçmak saadete ermek gerekir. Şimdi iç muhasebe ile sorularımızı sıralayabiliriz.

Acaba bizi karanlığa mahkum eden nedir? Karanlık benim değişmez kaderim midir? Yoksa değiştirmem mümkün olabilir mi? Olabilir ise nasıl olacak? Ben karanlıktan aklımları yoksa duygularım ile mi kurtulacağım? Ya da bir el uzanıp beni buradan kurtaracak mı? Bana karanlıktan ya da zindandan kurtulma yolu gösterilmiş midir? Gösterilmiş ise bu yol hangisidir? Benden önce bu zindan düşmüş ve kurtulmayı başarmış olanlar var mıdır? Varsa nasıl başarmışlardır? İnsan bir takım şeyler bilerek mi doğmaktadır? Yoksa

⁷⁵ -Bilmen, Ömer Nasuhi, Dini ve Felsefi Ahlak Lügatçesi, ist. 1983, s. 74

⁷⁶ -Mengüşoğlu, Takıyeddin, Felsefeye Giriş, III. bas. ist. 1983, s. 5

⁷⁷ -Küçük, Hasan, Sistematik Felsefe Tarihi, ist. 1985, s. 96

⁷⁸ -Karlığa, Bekir, Filozofların Tutarsızlığı, Felsefi Terimler Sözlüğü, ilavesi, ist. 1981, s. 346

⁷⁹ -Bu anlayışın kaynağı bir Hadis-i Şeriftir “Dünya Mî’minin zindanıdır.”

öğrenmektedir? Daha da önemlisi ben neden bilgili olmalıyım? Benim bilgili olmamı gerektiren nedir? Bilgi edinmemde benim kaynağım nedir? Ne olmalıdır? Hangi bilgilere güvenebilirim? Bilmemde aklımın rolü nedir? Herşeyi bilebilir miyim? Acaba benim bilgili olmam neyi gerektirir? Niçin bilgili olmalıyım? Yönetmek, para kazanmak, iyi yaşamak, üstünlük kurmak, adil olmak vb. konularla bilginin alakası nedir?

Acaba bilgi mekanizmamız nasıl çalışıyor? Acaba bu mekanizmaya uygun olarak elde ettiğimiz bilgiler ve vereceğimiz hükümler, gerçekten bilinen; hakkında hüküm verilen şeylerin kendisine uyuyor mu? Acasa bilgilerimizden hangisi ve ne derece doğrudur?... vb. sorular bilgi felsefesinin kısaca bilginin “mahiyetini, kaynağını, değerini ve sınırını” teşkil eden sorulardır.⁷⁹ Biz de bu soruların cevabını Kutadgu Bilig’de bulmaya çalışacağız.

Yusuf Has Hacib bilgiyi insan varlığının temeli olarak görür. Bir varlığa “insan” diyebilmek için onun bilgi ile mücehhez olmasını şart koşar. Bilgiyi insan aktivitesinden ayırıp ayrı bir fenomen olarak görmez. Çünkü insani diğer varlıklardan ayıran en önemli unsur düşünce ve dolayısı ile bilgidir.

Tarihin büyük filozoflarından Descartes; “Düşünüyorum o halde varım” derken, düşünmeyi varlığın temeli saymakta idi. Bu düşünme bilincimizi bilmemizdir. Bilincimizin en sağlam bir varlık olduğu üzerine bizde bir bilinç, bir bilgi olmasıdır. Varlık ile bütün güvenilir

⁷⁹ -Olguner, Fahrettin, Farabi, ank. 1987 s.49

bilgilerimiz bilincin kendi üzerine eğilmesinden, bu kaynaktan devşirilmektedir.⁸¹ Kutadgu Bilig’de de insan olabilmenin temeli bilgi ile kayıtlanmıştır. Yusuf Has Hacib insanla hayvanı ayıran sınır taşı bilgi olarak tesbit etmiştir. Ve “İnsanı hayvandan bilgisi ile ayırmışlar”⁸² diyerek insan olmanın yolunun bilgiden geçtiğini kesin bir şekilde ifade ediyor.

Felsefe, önceden kazanılmış bilgiler üzerine bir bilgidir, bir refleksiyordur. (Teemmül) Zihin adeta elde etmiş olduğu bilgiler üzerine yeniden dönerek, onları bir tenkid ve değerlendirme süzgecinden geçirir. Burada yeni bir şey öğrenilmemekte ancak zaten hazır olan bilgiler, evren insan ve diğer bütünlükler içerisinde yeniden ele alınmaktadır. En son amaç, varlığın bütünlüğü içerisinde temellendirilmesini yapmak olacaktır.⁸³ O halde Yusuf Has Hacib’in temellendirmesini yapacağı bilgisinin kaynağı yada kaynakları neler olacaktır?

Şimdi sıra ile bunları görelim:

Yusuf Has Hacib’e göre akıl, karanlık gecede bir meşale gibidir, bilgi insanı aydınlatan bir ışıktır.⁸⁴ Akıl, ruhani bir cevherdir. Akıl kalpte bir ışıktır, hak ile batılı tanıtır. Nefse tasarruf edicidir. Akıl deveyi bağlama tabirinden alınmış olup, akıl sahiplerini doğru yoldan ayırmaktan alı koyduğu için bu ad verilmiştir, idrak edicidir.⁸⁵ Akıl: Tefekkür, mülâhaza, zihin, zeka, fehim ve idrak. Nazariyeti idrak

⁸¹ -Mengüşoğlu, Takyeddin, Felsefeye Giriş, s. 125

⁸² -Kutadgu Bilig, 1843

⁸³ -Felsefeye Giriş, Komisyon, ank. 1985, s.16

⁸⁴ -Kutadgu Bilig 288

⁸⁵ -Karlığa, Bekir, Filozofların Tutarsızlığı, Sözlük Bölümü, s.336

ederek, kendi saadetine vesile olacak hususları anlamaya muvaffak olur. Akıl iki kısımdır. Biri, ilmi kabül etmek için hazırlanmış bulunan ruhani kuvvettir. Diğeri de tecrübeler yoluyla veya iktisabi marifet ve tevarüs yoluyla meydana gelen melekedir. Birinciye akl-ı gariri, ikinciye, akl-ı müstefat denir.⁸⁶

Yusuf Has Hacib akılı isim olarak kullanmaz. Genel de “akıllılık” , “akıllı insan”, “akıllı kişi” vb. şekilde kullanır.

Akıllı insanı şöyle tarif eder; ”Zararlı söz boğaz, göz ve şehvet ateştir , ibadete mani olur, insan için bir felakettir. Kim boğazına hakim olur az söyler ve yakışmayan şeylerden kendisini uzak tutarsa heves ve arzularına hakim olursa hiddetine galip gelirse akıllı kimse odur. Bu dünyanın dikenlerle dolu olduğunu bilen kimse akıllı kimsedir.”⁸⁷

Yusuf Has Hacib’de akıl şöyle işler, aklın ilerlemesi şunlara bağlıdır. Duyularımızla aklın bağlantısı şu sebeptendir, duyularımız aklımıza bilgiyi şöyle vermektedir, vb. hususlarla hiç ilgilenmemektedir. O’nun ilgilendiği tek şey beni saadete ulaştırmada aklım bana nasıl yardımcı olur? Aklımı niçin kullanmalıyım? ile ilgilenir. Yusuf Has Hacib’teki akılcılık, Felsefi manadaki rasyonalizm değildir. O vahye dayalı bir akıl anlayışına sahiptir. Çünkü akılı temsil eden Ödğülmiş, ilahi bir Kut’un karşısında kendisini ona göre ayarlamak durumundadır. Yani aklın hatt-ı harekatı Kut’ta belirtilmiş olup, akıl saadete ermede önemli bir vazifeye mükellef tutulmuştur.

⁸⁶ -Bilmen, Ömer Nasuhi, age, s.73

⁸⁷ -Kutadgu Bilig, 6352

Ama kesinlikle başıboş ve kendi başına buyruk değildir. Ama bu aklın arayışını ve yeni hamleler yapmasını da engellemez.

Daima iyiye doğruya yönelmiş değişikliklerden yanadır. Yusuf Has Hacib :”Ben kendime daima iyi ve yeni şeyler seçerim”⁸⁸ “ileriye doğru yürürüm”⁸⁹ derken de ne kadar ileri görüşlü bir ilim ve fikir adamı olduğunu vurguluyor. İnsandaki heva ve hevese tasarruf sahibi otoriteyi de akıl olarak gösterirken, bilgi ile o tasarrufun ya da müeyyidenin gerçekleştirilebileceğini şart koşar. İşte yükselip, saadete erecek itibarlı bir insanın yoluda ancak bunlardır.⁹⁰

Yusuf Has Hacib’e göre bilgi öğrenilir ve artar fakat akıl artmaz ve akıl sonradan kazanılmaz. Akıllı olmak insana Allah’ın bir lutfudur. Yalnızca buna doğuştan sahip olunur. İnsan akıl ile bin türlü nimet ve kismete sahip olabilir. Akıllı insan nasıl insanların büyüğü ise ve insanların başında ise, akıl da insan bedeninin en üstünde başındadır.⁹¹

Eserde akıl ile bilgi ayrı iki şey olarak değerlendiriliyor.⁹² Ve akıl ilahi olduğundan hareketi doğru işi ölçülüdür.⁹³ Akılsız ölüdür, akıllı ise diridir. Akıl insanları bu şekilde birbirinden ayırt eder.⁹⁴ Her türlü iyilik akıldan gelir.⁹⁵ Yusuf Has Hacib bana akli tarif et onun mahiyeti nasıldır? adı nedir? yüzü görünüşü tavır ve hareketi nasıldır?

⁸⁸ -Kutadgu Bilig, 686

⁸⁹ -Kutadgu Bilig, 747

⁹⁰ -Kutadgu Bilig, 289

⁹¹ -Kutadgu Bilig, 1827

⁹² -Kutadgu Bilig, 1833

⁹³ -Kutadgu Bilig, 1828 ve 1837

⁹⁴ -Kutadgu Bilig, 1839

⁹⁵ -Kutadgu Bilig, 1841

Yaşı derecesi boyu posu nasıldır? Ve ne ile avunur?⁹⁶ Sorularını soruyor ve cevaplarını yine kendisi veriyor. Aklın hareketi doğru ve itibarı büyüktür. Yüzü, şekli güzel ve daima dinçtir. Her türlü iyiliğe geçit veren daima odur. Halim selim ve sakin tabiatlıdır. O bütün canlılar için şefkat dolu bir gönüldür. Nereye eli dokunursa orası düzelir. Sözü nereye erişirse orası o söze göre hareket eder. Sıcak yüzlü ve herkes için sevimlidir. Kesin gözlü ve uzak görüşlüdür. El sürdüğü iş ne kadar bulanık olursa olsun süzölmüş saf bir hale gelir. Ne kadar ters düğüm varsa onu bir bakışta çözer. İşlere sağdan, soldan, arkadan, önden ve her yönden bakar. Meselelerin hal çarelerini ve çözümlerini çok iyi bilir. Kaçana yetişir, uçanı yakalar. Kırığı sarar ve bozuğu düzeltir.⁹⁷ Diyerek önceki tariflerimizin de belki daha ötesine uzanmış oluyoruz. İşte Yusuf Has Hacib bilginin oluşmasının en büyük amillerinden birisi ve en önemlisi olan akli yukarıda tüm sadeliği ile aktarmaya çalıştığımız şekilde tanımlıyor.

Yukarıda aklın tarifi yapılırken, Yusuf Has Hacib , nasıl tabiatta dört unsur birbiri ile uyum halinde ve her biri de kendine düşeni en mükemmel biçimde yerine getiriyorsa bu ahenkli görev dağılımı hiç bir karışıklığa meydan vermiyorsa, işte insan için de, toplum için de aynı dengenin devamında ve tesisinde aklın rolü bu dört unsurdan birine tekabül etmektedir. Bu bakımdan Yusuf Has Hacib, sistemini kurarken akla en büyük görevi yüklemiş olan Ödgülmiş'e büyük bir yer ayırır. Akıllı insanı da şöyle tarif eder. "Akıllı doğrudur, dili ve sözü

⁹⁶ -Kutadgu Bilig, 1848-49

⁹⁷ -Kutadgu Bilig, 1850-58

yumuşaktır, hareketinin esası doğruluk üzerine kurulmuştur. O halim selim, çok tahammüllü ve sabırlıdır. İşe dikkat ile bakar ve sukun ile ele alır. Küçüklüğünü sevimli ihtiyarlığını alçak gönüllü ve çok faydalı geçirir.”⁹⁸

Bu tarif insanın kendisine, Yaradıcısına, toplumuna ve devletine karşı yapmakla yükümlü olduğu vazifelerinin hatırlatılmasından ve doğrunun nasıl anlaşılması gerektiğinden başka bir şey değildir.

Kutadgu Bilig’de akıl, bir uzlaşma, orta yol ve makul olan en iyi olan hangisi ise hep onun peşindedir. Bu bakımdan eserde dini yani zihdü temsil eden Odgurmuş ile devleti yani dünyayı temsil eden Gündoğdu’nun arasını bulan, uzlaştıran, her ikisini de aşırıya kaçmadan insanlığın sadetine kanalize eden çok hassas bir konuma bu vazife için akıl yani Ögdülmüş seçilmiştir. Bu nokta çok dikkat çekicidir. Çünkü ikisinin (din ve dünya) barışık hale getirilmesi oldukça zor bir iştir. İkisinin ortasından dengeyi sağlayan akıldır.

Aklı tarif ederken Yusuf Has Hacib’in öğretmiş olduğu hususlar akıllı insanın yapması gereken rollerinin de tesbit edilmesidir. Yusuf Has Hacib’den genel anlamda anlaşılan budur. Çünkü akıl atıl halde değil, sürekli faal ve atik olmak durumundadır. Yoksa düzen bozulur ve içinden çıkılmaz bir hal alabilir. Akıllı insan aklın tariflerinin gereklerini yerine getirmek ve ne kadar düğüm varsa çözmek, yıllar geçse de makul hareket ve tavrını değiştirmeden devam ettirebilmek durumundadır. Bütün şartlar olumsuz dahi olsa akıl yine makul olanda

⁹⁸ -Kutadgu Bilig, 1866-68

devam etmelidir. Çünkü bu sapma tarihi süreçte telafisi zor yanlışların yapılmasını kolay hale getirebilir.⁹⁹ Yusuf Has Hacib'in de çok açıklıkla ifade ettiği gibi bütün bu makul davranışların yapılmasının gereği aslında aklın kendisini korumasının zorunlu sonucu olarak göze çarpmaktadır.

Burada hemen diğer İslam filozofları ile olan benzer düşünceleri de zikretmekte konunun daha iyi anlaşılması bakımından büyük fayda mülahaza edilmektedir.

Farabi'de "faal-iş yapan- iş gören akıl" akıllar hiyerarşisinin en sonunda yer almakta idi. Bizim alemimizdeki olayların bütünü de oradan kaynaklanmaktaydı. Gök cisimlerinden nasıl bizim dünyamıza en yakın olanı "ay" ise, fizikötesi "akıllardan" da bizim alemimize en yakın olan akıl da, ay feleğinin akli olan "Fa'al - Akıl" dır. Bu akıl fizik dünya ile fizikötesi alemin sınırını belirleyen ve aynı zamanda bu iki alemleri birbirine yakınlaştıran ve birleştiren, fizikötesi tesirleri, kendi üzerinden, fizik aleme aktaran bir merkez oluşturmaktadır.¹⁰⁰

Bu durumu Yusuf Has Hacib'de de görmek mümkündür. Akli ve bilgeliği temsil eden Aytoldı'nın yapmış olduğu, Kut'u alıp aktarması Farabi'de ki faal aklın yapmış olduğu fonksiyonla çok bezeşmetedir. Çünkü nasıl Farabi'nin "Akıllar Alemi" diye isimlendirdiği bu olemde kavgalar, çatışmalar, bozuşmalar, darılmalar, uyumsuzluklar yok ise;

⁹⁹-Kutadgu Bilig 1848

¹⁰⁰-Olguner, Fahrettin, Farabi, ank. 1987, s. 47

ve bu alem düzen ve istikrarın hakim olduğu bir alem ise¹⁰¹ Yusuf Has Hacib'in de fert, devlet ve toplum düzeni zağlayarak, öbür alemle olan münasebeti ayarlayıp aradaki ahengi sağlamak için bütün görevin akla ait olduğunu ve bundan mutlak manada aklın sorumlu olduğunu vurgulamaktadır. Diğer taraftan dünya düzeni açısından durum böyle fakat ahiret düzeni açısından da Yusuf Has Hacib yine akla büyük bir sorumluluk yüklemektedir.

Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib bu düzenin en mükemmel şekilde sağlanmasını teminen akli temsil eden Aytoldu'nun ölümünden sonra, yine aynı özelliklere sahip bilgi ve aklıyla temayüz etmiş olan oğlu Ögdülmüş'ü geçirmektedir.¹⁰²

2-Bilginin Sınırı

Burada hem elde ediliş bakımından, hem de genel geçerlilik açısından bilginin sınırlarının ne olabileceği yine temel kıstas olarak aldığımız eserden büyük ölçüde yararlanılarak ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Bundan önceki bölümde bilginin kaynaklarını; akıl, Kur'an, Hadis, Kendisinden önceki filozoflar ve önceki kültürler diye aktarmıştık. Burada da bilginin sınırlarının ne olabileceği üzerinde duralım.

¹⁰¹-Olguner,a.g.e, s. 47-48

¹⁰²-Kutadgu Bilig 1849-51

Şu sorular anlamada bize büyük yardım sağlayacaktır; Acaba ben ne kadar bilirim? Aklım her şeyi bilebilir mi? Yoksa aklın da bir sınırı var mıdır? Tabi ki Yusuf Has Hacib'de kendisine bilmek açısından kendisine bir sınır koymaktadır. Örneğin “ Bilirim dersen sen henüz bilgiden uzaksın. Bilgi ber denizdir. Serçe emse emse bundan ne kadar su ağzına alabilir?¹⁰³ Demek ki insanın bilgisi Allah'ın bilgisinin yanında serçenin denizden aldığı su kadardır.¹⁰⁴ Ve yine kitabında Yusuf Has Hacib aczini de itiraf ediyor. “Ey rabbim benim aczimi bilirsin”¹⁰⁵

Yusuf Has Hacib'in dikkat çeken en önemli yaklaşımlarından birisi de özellikle itikadi konularla ilgili aklını büyük ölçüde sınırlandırıyor. “Ey Tanrı'nın birliğine inanmış olan, O'nu dilin ile tesbih et, gönlün tereddütsüz inandı ise aklını işe karıştırma, nice ve nasıl olduğuna karışma kendini tut. Allah'ı nicesiz ve nasılsız bil. Bu konularda sözünü uzatma.”¹⁰⁶ Burada dikkat edilmesi gereken konu bu yaklaşımın biraz daha “tasavvufi” bir yaklaşım olduğunun altının çizilmesidir. Çünkü kayıtsız, şartsız ve şüphesiz iman etmeyi, derinlemesine açıktan fazla soru sormamayı erbab-ı tasavvuf telkin etmişlerdir. Burada Yusuf Has Hacib samimi bir müslümanı tarif ederken de yine çok soru sormamasının belirleyici bir unsur olduğunu öne çıkarıyor.¹⁰⁷

¹⁰³-Kutadgu Bilig 6609

¹⁰⁴-Bu yaklaşım yine Kur'an ve dolayısı ile İslam kültüründen kaynaklanmaktadır.

¹⁰⁵-Kutadgu Bilig 391

¹⁰⁶-Kutadgu Bilig 25-26-27

¹⁰⁷-Buradaki yaklaşım biçimi de Kur'an'ı referans olarak almaktadır.

Bir başka yerde “Her şeyi bilen Allah’tır.”¹⁰⁸ Allah’ın bilgisine kuvvetle sarılmalıdır.¹⁰⁹ Kaç peygamber, kaç kemal sahibi elçi geldi ve Allah hükmü ile bize yol gösterdi.

Bütün bunların yanısıra Yusuf Has Hacib, ilim aramadan da hiç bir zaman engelleyici bir tavır koymaz. Sürekli yeni hamleler ve arayışlar peşindedir. Onun gayesi bütün dünyadaki malzemeleri en verimli bir şekilde kullanıp saadete ermektir.¹¹⁰ “Ne kadar bilsen de yine bilgi ara, bak, bilen dileğine sorarak erişir. Bilginin saadete gitmede bir vasıta olduğu, kendisini bilmeyen kendini kendisinden uzaklaştırır”¹¹¹ Burada bilmeye de ilk önce kendisinden başlanması gerektiğini ifade etmektedir.¹¹²

Sokrates’in yine en çok tekrar edilen ve artık darb-ı mesel haline gelmiş olan şu sözünü de burada hatırlatmakta fayda olacağını düşünüyordum. “ Benim tek bildiğim şey bilmediğimi bilmektir.”¹¹³ Yine Yunus Emre’nin anonim hale gelmiş şiirlerinden birisinde “ilim kendin bilmektir.” Sözü de yine aynı inanış ve kültür deryasından beslendiklerinin ve yere yakın bir hayattan yana olduklarının en temel göstergelerinden birisidir.

Mutlaka burada konuyu daha anlaşılır hale getirmek için pek çok soru yine zincirleme olarak sorulabilir. Acaba bilgi ile her şeyi bilebilir miyiz? İnsanın ölümüne akıl ve bilgi ile çare bulunabilir mi? Bilim

¹⁰⁸-Kur’an, Ankebut:29/72, Şura:42/12, Hadid:57/3, Hucurat:49/1-16

¹⁰⁹-Kutadgu Bilig 4390

¹¹⁰-Kutadgu Bilig 6607

¹¹¹-Kutadgu Bilig 6610

¹¹²-Bu anlayış ta yine bir Hadis-i Kudsiden mülhem bir anlayıştır.

¹¹³-Eflatun, Devlet, Çev:Sebahattin Eyüpoğlu, ist. 1980, 4. Bas. s.6

bunlarla da uğraşmalı mı? Yusuf Has Hacib bilginin engel olamayacağı şeylerle uğraşmasını hoş karşılamamaktadır. Çünkü, “Ölüme bilgi ve akıl da mani olamaz, ölüme hakimlere hikmetleri fayda etmedi, bilginlere ölüme karşı bilgileri fayda etmedi.”¹¹⁴

Burada bilgi çeşitleri incelenirken Yusuf Has Hacib’in yalnızca manevi ilimle uğraştığı gibi bir anlayış ortaya çıkabilir. Nası ki hocası İbn-i Sina çok yönlü bir bilgindir ve müsbet ilimle de büyük ölçüde ilgilenmiştir işte Yusuf Has Hacib’de pek çok ilim dalı ile ilgilenmiştir.

Bunlar arasında en çok göze çarpanlarını saymak mümkündür; çocuk terbiyesi, tıp, tarih, astronomi ve coğrafya bunlardan bir kaçısı olarak sayılabilir. Mesela tıp ilmiyle ilgili olarak; Hastalık boğazdan girer, uygun şeyleri yemek için önce tabiatı bilmeli, tabiata uygun olmayan yemeklere yaklaşılmamalıdır. Az yiyip az içmeli, yemeği iyi hazmedemeyen kimseler daima hasta olurlar.¹¹⁵ Bu sözler bize Yusuf Has Hacib’in tıp ilmi ile de uğraştığını en bariz bir şekilde göstermektedir. Bir başka yerde; kan aldırmanın ve kan aldırmanın çok faydalı bir şey olduğundan bahsetmektedir.¹¹⁶ Aslında İbn-i Sina’nın da bir hekim olduğu dikkate alınırsa tesir ettiği yaklaşımlar bizi Yusuf Has Hacib’in İbn-i Sina’dan ders aldığı noktasında büyük ölçüde tatmin edecektir. Yine astronomi ilmi ile ilgili olarak belki çok genel bir çerçeve olarak değerlendirilmiş bile olsa yaklaşık bundan 1000 yıl öncesine dayanan “Bilgi ile göğe dahi yol bulunur”¹¹⁷ sözü ve bütün

¹¹⁴-Kutadgu Bilig 1196-98

¹¹⁵-Kutadgu Bilig 4617-18

¹¹⁶-Kutadgu Bilig 6006, yine bkz. İbn-i Sina Sempozyumu Bildirileri, ank. 1984, s. 250 ve dv.

¹¹⁷-Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, ank. 1982, s.27

iyilikler bilginin neticesidir. Anlayış ve bilgi çok iyi bir şeydir, eğer bunlara sahip olursan onları en iyi biçimde kullan ve göğe çık¹¹⁸ Tabi buradaki uçmak maddi olduğu kadar manevidir de.

Eğer bu değerler batı medeniyetinin elinde olsaydı belki göğe çıkmayı bizlere Yusuf Has Hacib öğütledi dahi diyebilirdik. Ancak bizde küllenmiş ne kadar değer olduğunu belkide bu tezi olmasam biraz daha az fark etmiş olacaktım.

3-Bilginin Değeri

Bilginin kaynaklarını belirtirken, Yusuf Has Hacib'in vahyin ışığında Türk kültürüne bağlı tarihi tecrübesinden yararlanarak aklın yolunda bir sistem kurduğunu belirtmişkit. Yusuf Has Hacib, Peygamber aracılığı ile gelen bilgi, akıl yoluyla kazanılan bilgi, taklitle kazanılan bilgi ve ilhamla elde edilen bilgi ile saadete ulaşmaya çalışır.¹¹⁹ Burada hemen belirtmek gerekirken eserin yazarı kesinlikle teorik anlamda bir bilgiyi tercih etmemektedir. Mutlaka kendisine somut doğrularla fayda sağlayacak bilgi üzerinde durmaktadır.

Burada Yusuf Has Hacib'in temel yaklaşım biçimi, cahilliğin en büyük tehlike olduğundan hareketle ilim öğrenmeye özen göstermiş olmasıdır. Mantıksal bir çıkarımla eğer dünyada insan en az tehlike ile yaşamak istiyorsa, mutlaka en fazla öğrenmelidir.

¹¹⁸-Kutadgu Bilig 208-215

¹¹⁹-Kutadgu Bilig 259

İnsanlar, Yusuf Has Hacib'e göre bilgiyi yalnız saadete ulaşmak için kullanırlar. Bilgi tamamlanıp insan sadete “ basamak basamak çıktıktan sonra su uzatılır suyu içer ve keyifle seyre dalar.”¹²⁰ Bu bilgi edinme yolu en kıymetli yoldur. Tasavvuftaki kamil insanlara nasip olan, “keşfül esrar”¹²¹ dan başka bir şey değildir.

Demek oluyor ki Yusuf Has Hacib değişik kanallarla beraber tasavvufi kanaldan da bilgi aldığını beyan etmektedir. Ve bu bilgi saadete ulaşmanın ifadesidir. Aynı durumu Yunus Emre'de de görmek mümkündür. ¹²² Yine aynı şekilde Türk dini kültürünün vazgeçilmezleri arasına girmiş ve Süleyman Çelebi tarafından yazılmış olan bir kitapta “Susadım gayet harareten kati, sundular bir cam dolusu şerbeti , içtim anı oldu cismim nuragart, edemezdim kendimi nurdan fark,”¹²³ Burada verilen “su, şerbet, süt” vb. İlahi bilgiyi sembolize etmektedir. Ve bu da büyük bir saadet ve mutluluk kaynağıdır. Aslında Yusuf Has Hacib'in bu kitabı yazmasının temel espirisi de budur.

Acaba niçin bileyim? Bilmesem olmaz mı? Beni diğer varlıklardan ayırmada bilginin rolü nedir? Kötülüklerden arınma da bilginin rolü nedir? Bilgili olmam ne yapmamı gerektirir? Tabi ki bu sorular da bu Kitapta cevap aramız gereken sorulardır.

¹²⁰-Kutadgu Bilig, 6034

¹²¹-Sırların bilinmesi, yani gizli olanların da artık kişi tarafından bilinmesi hali

¹²²-Haktan inen şerbeti içtik elhamdülillah

¹²³-Çelebi, Süleyman, Vesiletü'n Necat, Haz. Timurtaş, 3. Bas. İst. 1980

Kutadgu Bilig’de bilgi tamamen hastalığı def eden bir ilaç olarak değer bulmaktadır.¹²⁴ Eğer insan tedavi edilmez ise hemen ölür.¹²⁵ Ruh ve Beden sağlığının temin edilmesinden en önemli amil bilgidir. Nasıl insan yemek, içmek ve düzenli beslenmek konusundaki itinasız davranırsa beden ölür. İşte insan ruhu da ilim ve irfanla beslenmezse hemen ölür.¹²⁶ Yusuf Has Hacib “bilgiyi bil, bilginin manasını bil”¹²⁷ derken, kendisinden tam üç asır sonra gelen Yunus Emre de aynı şeyi söylüyordu. “İlim ilim bilmektir. İlim kendin bilmektin, Sen kendini bilmezsen, O nice okumaktır.”¹²⁸ Burada işaret edilen şey insanın yaratılışına uygun hareket etmesidir. İnsan eğer kendisinin nasıl ve ne amaçla yaratıldığını kavrayabilirse, işte o zaman hem kendisine hem de diğer insanlara büyük ölçüde yararlı olmuş olur. Burada vurgulanmak istenilen de budur.

Ayrıca Kutadgu Bilig’de insan anlayışı, bilgi problemine bağlı olarak ele alınmaktadır. Yusuf Has Hacib insanı bilgiye göre derecelendirmektedir. Bu anlayış büyük ölçüde İslamiyeti kabul etmeden önceki Türk hikmetine dayanmaktadır. Türk töresine, Hindistanda olduğu gibi kast ve sınıf değil, ancak derece ve mertebeler vardır. Çünkü nizamın devam edebilmesi için bilge insanlara ihtiyaç vardır.¹²⁹ Yusuf Has Hacib, bilgili insanı nasıl tanıya biliriz? Onun alameti nedir? Bu alamet ruhi midir? Yoksa fiziki midir? Bilgili insan

¹²⁴-Kutadgu Bilig 990

¹²⁵-Kutadgu Bilig 156

¹²⁶-Kutadgu Bilig 157

¹²⁷-Kutargu Bilig 156

¹²⁸-Yunus Emre Divanı, s.51

¹²⁹-Ülken, Hilmi Ziya, Türk Tefekkür Tarihi, ist. 1933, C.II, s. 19-26

topluma ve kendisine karşı nelerle mükelleftir? vb. sorulara cevap bulmaya çalışır. Bunun yanında bilginin işlevini yapabilmesi için önünde ne gibi engeller vardır? Bunlar nasıl kaldırılabilir? sorularına da bir aydın gibi cevap veriyor.

Bilginin Yusuf Has Hacib'teki tanımı şöyle; “Yüzü gülmez ve yüzü daima tefekkür halinde ve kaşları yüzüne uygun bir çatıklıktadır. Bilgisiz sevinç içinde yaşar. Katıla katıla güler durur.”¹³⁰ Bilgili insanın kendisini kötülüklerden alıkoyduğunu, “ayakları kösteklidir, zevkinin peşinde koşmaz”¹³¹ “bilgili insanlar vücutlarını yıpratırlar, böylece bilgi ile ruhlarını beslerler.”¹³²

Yine eski yunan filozoflarından Sokrates'e göre; Birinci fazilet hatta faziletin kendisi ilimdir. Bilgili bir insan yanlışlığı bile bile işlemez. Dolayısıyla kötülüğü bile bile işlemez. Her günah her kötülük yanlışlıktın yani bilgisizlikten kaynaklanmaktadır.¹³³ Yine Farabi'de de marifet faziletle ikizdir. Faziletin en büyüğü ilimdir. Fesatla marifet, cehaletle fazilet beraber bulunamaz.¹³⁴ Farabi Sokrates'in görüşünü benimsemektedir. Dolayısıyla Yusuf Has Hacib'te zincirleme olarak aslında hocalarının görüşünü benimsemektedirler. Çünkü miras yoluyla ilim ve fikir adına neler kazanılmışsa insanlar bir sonraki insanlara farkında olarak ya da olmayarak bunları kalıtsal miras olarak taşımak durumundadırlar.

¹³⁰-Kutadgu Bilig 6612

¹³¹-Kutadgu Bilig 6613

¹³²-Kutadgu Bilig 6614

¹³³-Binard, Kamuran, İlk Çağ Felsefesi Tarihi, ank. 1964, s. 37, Ayrıca bkz. Karasan, Mehmet, Ahalak Felsefesi Ders Notları, ank. s.26 , A, Weber, Felsefe Tarihi, Ter: Vehbi Eralp Erz.1983, s. 30

¹³⁴-Farabi, Medinetü'l Fazıla, Ter:Abdullah Özbek, ank. 1985 s.7

Genel anlamda bakıldığı zaman bu insanların bu kazanımların ilime ilk başladıkları zamana ait değildir. Bu insanlarda başlangıçta pek çok yanlışları olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde yanlışlar törpülenerek bugün farkında olarak ya da olmadan tabletler halinde kullanımımıza sunulan doğrular meydana gelmiştir. İnsanlar ilim öğrenmede yanlışın bile bir kazanım olduğunu yeni yeni ifade edebiliyorlar. Tüm insanlığın tecrübe ve fikir birikimi esas alınırca doğrular kadar yanlışlarında öğrenilmesinde büyük kazanç olduğu ortaya çıkacaktır.¹³⁵

Aslında bilgi meselesi Yusuf Has Hacib de psikoloji ile de bağlantılıdır. İnsandaki bu frenlemeyi Nurettin Topçu'da "İyi veya kötü, itici harekete sürükleyici, kuvvetlerin ferdi harekete geçirmesi anından başlayarak, yasak edici, frenleyici kuvveti de harekete geçirmesini bilen insan hürriyetinin sınırını yakalamış demektir. Şu halde hürriyet insanı harekete geçirici çok ve çeşitli kuvvetlerin karşısına frenleyici kuvveti çıkarması demektir. Bu frenleyici kuvvet hareketi durdurmuyor; düzenliyor, kontrol ediyor, harekete kah hafiflik kah şiddet kazandırıyor. Kendi kendini tenkit ettiriyor. Kendi hükümlerini kendine verdiriyor. Böylece hür hareketimiz, harekete sürükleyici kuvvetlerle frenleyici kuvvetlerin tam ahenginde ibaret oluyor. Bu da ancak; Kültür ve tecrübe ile, duygu ve bilgi ile yüklü olan vicdanın Mutlak bir Varlık tarafından hareket ettirildiği farketdiği zaman gerçekleşebiliyor."¹³⁶ ifadeleri ile bu durum adeta şerh edilmiş gibi görünüyor.

¹³⁵-Kutadgu Bilig 6615

¹³⁶ -Topçu, Nurettin, Var Olmak, ist. 1965, s. 48-49

Bunlardan sonra insanın hürriyeti meselesine de bir çözüm getirildiğini görmekteyiz. İnsan, bilgisi ile kendi kendisine sınır koyarak varlığının da bu hürriyet sınırı ile olduğunu anlayacaktır. Çünkü insan akıntıya kapıldığı, sürüden ayrıldığı ve duygularının esiri olmadığı zaman varlığının farkında olabilir. Gustave Le Bon, kitleler muhakeme edemezler, diğer bir söyleyişle yanlış muhakeme ederler ve muhakemeleri aklın kontrolünden uzaktır.¹³⁷ muhakeme süreci de doğruyu yanlıştan ayırma melekelerini yok eder. Yusuf Has Hacib'teki bilgisiz ve kötöksüz yani nefsinin esiri olmuş insan sürüsünü anlatmış oluyor. "Bak iki türlü insan vardır. biri bey biri alim, bunlardan başka hepsini sürü say"¹³⁸ Bahis konusu iki insana insan derler, biri öğreten diğeri öğrenen¹³⁹ görüldüğü gibi Yusuf Has Hacib de insanın bir varlık olarak kabul edilebilmesi bu insanın bilgili yada bilgisizliği ile ilgilidir, ve ancak bunlarla ölçülebilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Descartes'in meşhur 'Düşünüyorum o halde varım' . Descartes'in bu sözle düşünmeden kastının bilinç 'şuur' olduğu ve varlık ile ilgili bütün bilgiler bilincin kendi üzerine eğilmesinden ve bu kaynaktan devşirilecektir. Bu Descartes'in 'rasyonalizmi'dir.¹⁴⁰ Yusuf Has Hacib bilgisiz adamı boş bir kalıptan ibaret görür. Akılsız şuursuz insan karanlık bir ev gibidir. Bir kimse bilgidan nasibini almamışsa, ona diri demek mümkün değildir. O ancak ölüdür.¹⁴¹ Yoğrulup şekillenmeyi bekleyen bir tunç, kuvve (potansiyel) haledde bir heykel demek ise,

¹³⁷ -Gustave Le Bon, Kitleler Psikolojisi, Çev: Selahattin Demirkan, 4. bas. ist. 1979, s. 70-71

¹³⁸ -Kutadgu Bilig, 265

¹³⁹ -Kutadgu Bilig, 3217

¹⁴⁰ -Gökberk, Macit, Felesefe Tarihi, 5. bas. ist. 1985, s. 263

¹⁴¹ -Kutadgu Bilig, 2450-52

şekillenip meydana getirecek olan çocuğun bilgi melekesinde kuvve halinde bilinci demektir.¹⁴² Farabi'nin bu görüşleri ile Yusuf Has Hacib'in bu konu ile ilgili olarak kitabında zikrettiği şeyler büyük ölçüde benzerlik arz etmektedir. Her ne kadar misallerde seçilen araç olarak kullanılmış eşyalar birbirine çok benzemese de muhtevaların aynı olduğunu gözlemek mümkündür.

Yukarıda verilen misallerden de anlaşıldığı gibi bilgisiz insan ölü insana denktir. Yani hareketsiz, şuarsuz bir varlık yok olmakla eşdeğerdir. Eflatun'un mağradaki zincire vurulmuş insanları, Yusuf Has Hacib'te de bilgisiz insanlardır. Çünkü 'bilgisiz insan kördür'¹⁴³ 'Bilgisize bakınız arzularının ardından durmadan koşar.'¹⁴⁴ Bilgili insanlar zinciri kırabilen insanlardır. Gerçek hürriyete kavuşup güneşe doğru bakabilen insanlardır. Bilgisizler ise, hep kendi kalıpları, karanlık mağraları içerisinde kalacaklardır ve üstelik bunun hiç bir zaman farkına varmayacaklardır. Geçici bir hevesle zevk aldıklarını zannedecek ve fakat gerçek zevkin hiç bir zaman farkına varamayacaklardır. Bu durumda ila nihaye devam edeceklerdir.

Bütün iyilikler ve kötülükler bilginin neticesidir. Biz iyileri iyi olduğu halde ve kötülerini de kötü oldukları halde biliriz. Bütün kötülüklerin temel sebebi bilgisizlik ve cahilliktir. Çünkü bilmeyen insan bilmediği her şeyin düşmanıdır ve bu kalıp dışına çıkması için

¹⁴² -Olguner, Fahrettin, Farabi, s. 50

¹⁴³ -Kutadgu Bilig, 179

¹⁴⁴ -Kutadgu Bilig, 6614

mutlaka yeni şeyleri öğrenmeye ihtiyacı vardır. Aksi durumda mevcut halinin keşfini hiç bir zaman yapamayacaklardır.

Bilgisizce ve şuuruzca yapılan işler yapılmamış gibidir. Yusuf Has Hacib'e göre bilgi şuurla pekiştirilmek durumundadır aksi halde o bilgi olamaz. Çünkü şuur (ukuş) suz bir bilgi 'bilig' sahibi olana bilgili olmasına rağmen bilgisiz (biligsiz) diye hitap ediyor ve kendisini 'ukuş'la tedavi etmesini söylüyor çünkü iş iki zihin hassası olan bilgi ve şuur neticesinde doğar. Acaba işe iş ve fiile fiil değeri verdiren bu şuurun kendisi nedir? Şuur bir nesneyi tam olarak fahmedip zihin ve zeka tarafından en ince vasıfları ve meziyetlerine kadar kesin olarak anlaşılması ve iyice idrak edilmesidir.¹⁴⁵

Böyle bir yaklaşım Yusuf Has Hacib'in dini görüşünde de kendini belirtir çünkü Yusuf Has Hacib cahil dindarlığa karşıdır ve ibadet etmek için önce çok bilgi edin, bilgisiz ettiğin ibadet sana fayda sağlamaz.¹⁴⁶ Yusuf Has Hacib bu bilgiyi şu Hadis-i Şerif'ten mülhem almış olabilir. 'İlim olmayan ibadette hayır yoktur.'¹⁴⁷

Kutadgu Bilig'de "aydın" problemine, bilgili adamın bilgisinin gereğini yapabilmesi için önce onun çeşitli engellemelerden kurtulabilmesi gereğini yapabilmesinin uygun olacağını söyler. Aydının bilgisini aktarmaktan alıkoyan maddi problemlerden de azade

¹⁴⁵ -Ülken, Hilmi Ziya, Varlık ve Oluş, s. 258-9

¹⁴⁶ -Kutadgu Bilig, 3225

¹⁴⁷ -Ebu Davut, Mukaddime, s.29

olmasını şiddetle savunur. “Filozof nekadar bilgili ve natuk olursa olsun serveti yoksa dili köstebeklidir.”¹⁴⁸

İşte bu görüş Bilgin ve Alimin hürriyeti meselesi açısından her zaman güncelliğini koruyan bir husus gibi görülmektedir. Yusuf Has Hacib bu görüşle saadete ulaşmak için alimin yapacağı faaliyetlerin otoritelerce engellenmemesini, alimin de maddi bağımlılık ve mihnet duygusu altında vazifesini yapamayacağını bildiriyor. Bu durum aslında insan problemlerinin zaman ve zemine göre sadece ifade biçimlerinin değiştiğini, aslıl problemin ise asırlar boyu devam edeceğini çok açık bir biçimde ortaya koyuyor. İnsanlar dünyaya büyük ölçüde midelerinden bağıdırlar. Bu genel yapıyı aşabilenler gerçeğin yolundadırlar. Hızlı da gitseler yavaş ta gitseler bir gün gerçeğe ulaşırlar.

Bu ferdin bilgisi ve bilgilenmesi açısından böyledir. Ama toplum bilgilenmesi açısından nasıldır? Bilgili ve zeki insanın birikimi bulunduğu coğrafya, medeniyet ve insanlar için bir hazinedir.¹⁴⁹ Bilginin sözü, toprak için su gibidir. Alimler sulak yerlere benzerler, nereye ayak basarlarsa oradan nimet çıkar.¹⁵⁰ Yusuf Has Hacib’de bilgili insan ışık ve su gibi vardığı yerde canlılık ve hayat meydana getirmekle görevlidir. Yeraltında duran hazineden istifade edilmediği gibi dışarıya aktarılmayan bilgilerden istifade edilmez.

¹⁴⁸ -Kutadgu Bilig, 3076

¹⁴⁹ -Kutadgu Bilig, 2167

¹⁵⁰ -Kutadgu Bilig, 972-73

Bu dünyaya, zamana ve topluma hakim olmanın yolu da bilgiden geçer. Dünya beylerinin hengileri bilgili olmuşlarsa iyi nizam tesis ederler ve her türlü iyilikte ileri gidenler de onlar olmuşlardır.¹⁵¹

François Bacon (1561-1626)'nın "Bilgi bir güçtür. Bilim desteklenmesi gereken bir güç değildir. Yapılması gereken bir iştir. Bir şeyi yapabilmek için önce bilmek gerekir. Bilmek muktedir olmak demektir."¹⁵² Bu sözler Yusuf Has Hacib'in görüşlerini beş asır sonra tekrardan başka bir şey değildir. Çünkü Yusuf Has Hacib, hakimiyet ve hakimiyetin devamı için bilgiye dayalı bir toplum bilgiye dayalı bir devlet istiyordu.

Yusuf Has Hacib'teki 'dünyaya ve zamaneye hakim olmak' görüşü aslında başlı başına bir araştırma konusudur. Selçuklu ve Osmanlı devlet adamlarının, saraylarda ilim ordusu tesis etmek hususunda birbirleri ile yarış halinde olmaları ve hatta şu anda dünyaya hakim olan güçlerin dayandıkları temel unsurun ne olduğunu anlamaya çalıştığımızda mutlaka ciddi bir bilim anlayışının yattığını görmek mümkündür. Yine bu sözkonusu devletlerin başkanlarının da pek çok bilim dalında başarılı olduğu bilinmektedir. Hatta Osmanlı devletinin büyük devlet adamlarından Fatih Sultan Mehmet'in iyi derecede uygurca bildiğini ve yazdığını biliyoruz. Hatta, Kutadgu Bilig'in Herat nüshasına ait uygurca yazıların Fatih'e ait olduğu da¹⁵³ dikkate alınca Fatih'in Kutadgu Bilig'den oldukça etkilendiği

¹⁵¹-Kutadgu Bilig, 250-51

¹⁵²-Sena, Cemil, Filozoflar Ans. C.I, ist. 1974, s.147-148

¹⁵³-Kut, Aslan Mahmut, Reşit Rahmeti Arat İçin, ank. 1966, s.435

söylenbilir. Sarayında çeşitli ilmi münazaralar, ilmi tartışmalar yapıldığını ve hatta tartışmalara katılıp bizzat hakemlik yaptığı da bilinen bir husustur. Tehafüt münazaraları da buna bir örnektir.

Farabi'deki fazıl şehir ve fazıl şehri yönetecek insandaki aranan şartlar aynen Yusuf Has Hacib'te de mevcuttur. Farabi'de saadete ulaşmak için önceden bunları bilmek, gaye edinmek ve daima gözönünde bulundurmak gerekir. Diğer taraftan ona götürülecek davranışların neler olduğunu bilmek ve yapmak gerekir. İnsanı saadete götüren davranışları kendi başına bilmesi ve yapması imkansızdır. Ona bir öğretici ve rehber gerekir.¹⁵⁴ Yusuf Has Hacib'in hükümdara alimler için; “onları dinle bilgilerine göre hareket et, dünyada alimle ve hakimler olmasa idi yere ekilen bitkiler bile çıkmazdı. Onlar insana yol göstererek doğruluğa sevk ederler...”¹⁵⁵

Yine Osmanlı sultanlarından Orhan Gazi'nin babası Orhan Gazi'ye; “Alimler, fazıllar, edipler devletin bedeninin gücüdür. Tecrübesiz, bilgisiz ve haris insanlara devlet görevinde hizmet verme! Onların sözüne uyarsan devlette dirlik bozulur, cemiyet çöker. İlim ehline hürmet et, onların sayıları çoğalsın, ilim ve fazilet ehli ile ilişki kur, böyle yaparsan hükümet, siyaset ve din işleri yerli yerinde yürür...”¹⁵⁶ diyerek ciddi bir vasiyet bırakması bize aslında doğrularla yanlışların tarihin hiç bir devrinde değişmediği ancak insanların kendi

¹⁵⁴-Bayraklı, Bayraktar, Farabi'de Devlet Felsefesi, ist. 1983, s.61

¹⁵⁵-Kutadgu Bilig, 4351-52

¹⁵⁶-Algül, Hüseyin, Bursada Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan, 2.bas, 1982, s. 60

şahsi ikballeri ve cehaletleri nedeniyle bazen gerçeklerden uzaklaşmak ihtiyacı duydukları anlaşılmaktadır.

B-VAROLUŞ NAZARİYESİ

1-ALEMİN YARATILIŞI

Kutadgu Bilig’de tam bu günkü sözlerle karşılaşma imkanı bizaz zor olan ama mutlaka alemin yaratılması ile ilgili olduğu çok az bir gayretle de olsa anlaşılan mesajlar vardır. Yusuf Has Hacib’te, Gök kavramı önemli bir yer tutar. Bu kavrama yükledikleri anlam bugün anlaşılandan farklıdır. Örneğin; Mavi gök, ‘mavi göğe yükselmek’, ‘gök açıldı’ ve ‘gök’e uçmak’ gibi kavramlar, Yusuf Has Hacib’in eseri kadar bu gün hala yaşayan pek çok dini metinde mevcuttur. Hatta bu gün dini gün ve gecelerin vazgeçilmez şiir kitaplarından olan Süleyman Çelebi’nin ‘Vesiletü’n Necat’ında da çok sık olarak raslanmaktadır.¹⁵⁷

¹⁵⁷-Timurtaş, Prof. Dr. Faruk Kadri, Mevlit , Süleyman Çelebi, 3.bas, ist. 1980, s.46

Burada ki 'gök' kavramı üstünde oldukça durmak gerekir. Hemen hatırlatmakta yarar var burada ki gök kavramı yalnızca sema anlamında değildir. Hatta eski Türklerin dinine 'şamanlık' denilemeyeceği, 'Tek Tanrı' ya da 'Gök Tanrı' dini denilebileceğini iddia eden düşünür ve ilim adamları¹⁵⁸ da mevcuttur. Hikmet Tanyu 'gök'ü, tanı tanımak, tanrının göklerden ötelede olduğunu, göğün üstünde olduğunu söylemek anlamında kullanmışlardır. Şayet 'gök'ü Tanrı anlamında kullansalardı, göğün bir kaç kat olmasından yine aynı kitabe ve eserlerde zikretmezlerdi. Bu insanlar şayet böyle düşünmüş olsalardı, dokuz kat felek derlermiydi?¹⁵⁹Gök kavramını pek çok yerde pek çok anlamda kullanmak mümkün ancak bir devir ve o devirde yaşayan insan topluluklarının inanış ve fikir temellerinin sağlıklı anlaşılması için kavramların bu dönemlerde ne anlamlara geldiğini ve hangi şekillerde kullanıldığını iyi bilmek gerekmektedir.

Daha o kadar uzak bir tarih diliminde ve o kültür kuşağında olmamakla beraber Pakistanlı şair ve düşünür M. İkbâl (1877-1938) sonraları Türkçeye de çevrilen eserinde "mavi gök yeryüzünü şöyle azarladı...Güneş mavi gökte altın işlemeli, gümüş halatlı bir çadır kurdu...Benim geniş memleketimde senin nurun, benim kendimden başka bir yerden gelir mi?"¹⁶⁰ Şu anda yaşayan ve toprağa yakın olan insan medeniyetlerinde de görüldüğü gibi eski Türklerde de tabii renkler çok muteberdir.

¹⁵⁸-Tanyu, Hikmet, Türklerin Dini Tarihçesi, ist. 1978, s.12

¹⁵⁹-Tanyu, Hikmet, İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, 2.bas. ist. 1986. s.178-179

¹⁶⁰-İkbâl, Muhammed, Cavitname, Çev: Prof. Dr. Annemarie Schimmel, ank.1989, s.77-78

Devam edegelen günlük hayatta olsun geçmişte olsun ecdadın en büyük özelliklerinden birisi estetik idi. İnsanın kendisinde olsun ürettiği her türlü mamülde olsun uyumun en büyük amili göze hitap eden renkler olagelmıştır. Renkler insanın ruh alemini dolduran en mühim sembollerdendir. Beyaz bir şey insanın ruh alemi ile ilgili olarak kara, yine kara olan bir şey de beyaz olabilirdi. Renk dünyası yalnızca gözlere değil hayal alemine de hitap etmektedir. Ama o insanlara göre renlerin renkleri ve renklerin güzeli de vardı. Mavi yani gök rengi, her şeyin üstünde idi bütün güzellik her türlü kutsallık onda toplanmış idi. Türk gök rengini tarihinden bu yana çok sever. Fakan ondan çok da korkardı. Burada İslam itikadının en mühim denge unsurlarından birisi olan “korku ve ümit arasında yaşamak işte böyle bir yaklaşıma denilebilir, ve ancak yaşayış böyle bir inanış biçimi ile bir anlam kazanabilirdi.

Bu korku her zaman saygı ile karışık olmuştur. Saygıya değer her şey gök renkte idi. Bütün Türk edebiyatı bununla doludur. Görülüyor ki eski Türk kültüründe din ve gerçek hayat her zaman iç içe yaşamıştır.¹⁶¹

Kutadgu Bilig’de bu yaklaşıma benzer bir anlatım biçimini hemen bulmak mümkündür. “Gök kaşlarını çattı, yüzünü kararttı, bütün insanların gözünün tutup bağladı.”¹⁶² ‘ seher kuşu kalktı ve göğe doğru yükseldi...dünyanın yüzü sevgilinin yüzü gibi parladı, kederler dağıldı, sevinçler başladı....gök yüzünün rengi soldu, güneş yüzüne sarı

¹⁶¹-Ögel, Bahattin, Türk Kültür Tarihine Giriş, ank.1985, 2.bas. s.57-58

¹⁶²-Kutadgu Bilig, 5670-5677

safran sürüldü, göğün üzerine giyindiği siyah gömleği yırttı. Peçesini kaldırdı. Parlak yüzü açıldı'¹⁶³ ve bir çok anlatım biçimi büyük ölçüde eski türk yaşayış ve kültürü ile düşünüşünü ortaya koymaktadır.

Hatta bu uzun tarihi süreçte renkler konuşurulmuştur. Henüz yaşayan bir anlatım biçimi ile siyah hüznü ve üzüntüyü, beyaz, sadeliği ve temizliği, kırmızı sıcak kanlılığı vs.gibi bu uzun zaman diliminde insan topluluklarının yaşadıkları ortak sevinç üzüntü ve tabii afet gibi toplumun tamamı için ortak bir şeyler ifade eden olayların toplumların bütün fenomenlere ortak değer yüklemelerini tenmin etmiş ve bu oluşum ortak anlam yüklemeye en büyük sebebi teşkil etmiştir.

2-İ NSANIN YARATILIŞI

Aslında Kutadgu Bilig'de “İnsanın Yaratılışı” ile “Alemin Yaratılışı”nı birbirinden ayırt etmek ve kesin sınırları ile belirlemek oldukça güç. Fakat biz projemizde tesbit edilmiş konu başlıklarına da büyük ölçüde riayet ederek bu hususta muhtevaları bir birine oldukça yakın ve iç içe olana bu iki konuyu yine de ayrı başlıklar altında değerlendirmeyi uygun bulduk.

Bir düşünürün bir kavram ya da konu ile ilgili olan görüşlerinin tesbiti konusunda en mühim iki kaynak kendisine ait olan eserler ve bu eserlerin meydana geldiği dönemde kavramlara yüklenen ortak

¹⁶³-Kutadgu Bilig, 5680-4959-4960

anlamaların tesbitinde mümkün mertebe gerçeğe yakın anlamlar yüklemektir. Yusuf Has Hacib eserini bundan yaklaşık olarak bin yıl önce yazmıştır. Eserin yazıldığı dönemden bu güne kavramlara yüklenen anlamlar büyük ölçüde değişime uğramış anlam kaymaları olmuş ve hatta pek çok kavram insanların kullandıkları eşyanın çok çeşitli hale gelmesi ile ortadan kalkmıştır.

Yusuf Has Hacib'in Müslüman bir fikir adamı, edebiyatçı ve şair olduğunu düşünürsek, yaratılış felsefesi açısından kendisinden önce ve sonra insan yaratılışı ile ilgili fikir beyan etmiş olan şahsiyetlerden belki ifade bakımından farklılık gösterse bile, sonuç olarak çok farklılık göstermiş olması düşünülemez. Çünkü temel olarak aldıkları aşilamaz sınır İslam dininin bu hususla getirdiği ve aşılması durumunda itikadi açıdan sakıncalı olabilecek sınırlardır. Bu durumda Yusuf Has Hacib'in bu husustaki görüşleri ancak ifade ediliş bakımından farklılık gösterebilir. Bu konuda da yine müracatımız Yusuf Has Hacib'in kitabı olacaktır.

'Bu dünya bir zindandır, ona gönül bağlama, sen yüksek saray ve ülke iste, huzur ve sükuna kavuş.'¹⁶⁴ Burada Yusuf Has Hacib'in düşüncelerini İslam ilkelerinin nasıl yönlendirdiğine şahit olmak mümkündür. İnsan istek ve arzularının nelere kanalize edilmesi gerektiği ile ilgili kendi yaklaşımını ortaya koyarken en çok onu bağlayan şey hatta temel ekten Kur'an-ı Kerim'in koyduğu evrensel ilkelerdir. İnsanın yaratılışı ile dünya ile ve dünyada olan her şey ile

¹⁶⁴-Kutadgu Bilig, 3084

münasebeti başlar. Esas yaratılışından maksat, dünyada var olan bütün çevre objeler ve fizik ötesi güçlerle olan münasebitinin hangi kriterlerle oluştuğudur. Yoksa insanın yaratılışından maksat dokuz aylık serüveninin dünyaya gelişi ile bitiş süreci değildir. Doğumdan ergenliğe, yani mükellefiyetine ve oradan da ölümüne kadar dünyada bulunduğu süreçte, bu süreci ona anlamlı kılacak bakış ve inanç ilkeleri yaratılışla ilgilidir.

Yusuf Has Hacib'de gördüğümüz hakikatin kaynağının ilahi oluşudur. Ve hakikat de tektir. Yusuf Has Hacib'in mağradan kurtulma çabaları, ilahi olan Kut'u elde etme, aktarma ve böylece Kut'a benzeme hareketidir.

Allah bu hakikati insanlara anlatsınlar diye, peygamber göndermiştir. Eflatun, zindandaki insanları eğitimsiz, aydınlanmamış ve çocukluktan beri de zincire vurulmuş, kıpırdanıp başlarını kaldırıp dışarıya bakma imkanından ışık münasebetiyle mahrum kalmışlar. Duvarın dibinden gelip geçenler, akis yapan sesler, onların mağaraya gölge halinde aksetmesi, ve bu insanların bu gölgeleri hakiki şeylermiş gibi algılamaları ve yanlış bir hayatı sürdürüp gitmeleri...¹⁶⁵ İşte Yusuf Has Hacib, böyle bir hayata razı olmaya hatta ona gönül bağlamaya hiç razı olamaz. Çünkü böyle bir hayat gerçek değildir.

Eflatun'un insanları mağaradan çıkarıp, yükseklerle "hakikate baktırmaya çalıştığı gibi, Yusuf Has Hacib de, 'sen yüksek saraylar ve ülke iste, işte huzur oradadır.' Diyerek aynı hedefe varmaya büyük

¹⁶⁵-Eflatun, Devlet, s. 199-200 ve bkz. Namık, Mustafa, Eflatun, ist. 1933, s.30-31

gayret sarf etmiştir. Eflatun, Sokrates'in ölümünden sonra pek çok yeri gezmiştir. Bu gerçek gözönüne alındığında böyle felsefi kökü güçlü olan bir düşüncenin yalnızca Yunanistan'a ait olduğunu söyleyebilmek bilimsel olamaz. Kaldı ki hakikat kimsenin tekelinde değildir. Farabi hatta El-Kindi, İbn-i Sina, Yunus Emre, Yusuf Has Hacib ve daha niceleri eski yunan filozoflarını ne üstün bir medeniyet olduklarından ne de güçlerinden dolayı kabul etmediler. Ancak onların hakikat olan ansayış düşünce ve fikirlerini kabul ettiler. Bu tavırları da inançlarının gereği idi.

Burada Hz. Peygamber'in "Hikmet mü'minin yitik malıdır. Nerede bulsa almalıdır."¹⁶⁶ Çünkü hakikat insanlardan gizlensin, sır perdesi haline getirilsin diye değil, aksine insanlar ona istediği an ulaşabilsin diye ilahi kaynaktan açık bir biçimde gönderilmiştir. Bunun en büyük delili de mü'minlere 'tebliğ'in farz kılınmasıdır.

Kutadgu Bilig'de bütün çaba burada hikmet ve hakikati temsilen zikredilmiş olan Kut'u elde etme ve onu başka insanlara ulaştırma çabasından başka açıkça göze çarpan bir gerçeklik yoktur. Eflatun'un mağarası da Yusuf Has Hacib'in mağarası da görünen dünyadır.¹⁶⁷ Zincirler ise yanlış davranış ve kanaatlerdir. Yine eserin tamamından mülhem bir hakikat göze çarpmaktadır. Zincirleri kıracak olan en büyük etken bilgi ve eğitimidir. Peki, zincirler kırılıp insanların gözü ve gönlü açılıp hakikatle yüzyüze nasıl gelecekler? İşte her iki düşünür - Farabi de dahil-; bilim adamlarının sorumluluğunu büyük ölçüde öne

¹⁶⁶-Reamuz el-Ehadis

¹⁶⁷-Devlet, Eflatun, s.201, ve Kutadgu Bilig, 3536

çıkarmaktadır. Ancak sorumlu bilim adamları sayesinde hakikatler çıplak gözle farkedilecek kadar açığa çıkabilir. Bilgi felsefesinde de belirttiğimiz gibi Bilgin'in bilgisi cahile göz olmalıdır. Çünkü cahil görmekten mahrumdur.

Bu dünya, içi en tehlikeli yılanlarla dolu bir zindandır, karanlık bir kuyudur, mihnet ve felaketlerle doludur.¹⁶⁸Fakat bilgiden mahrum bir insan bu hakikatleri görüp anlayamadığı için onun gözünde bir cennettir. Cahil ve zindanda zincirli halde bulunan insana göre o zindan nasıl görülebilir? Yusuf Has Hacib'in diliyle; "Bilgisiz için bu dünya bir cennettir. O huzur içinde avunur ve hiç bir şeye ihtiyaç duymaz."¹⁶⁹

Eflatun'un mağaradaki adamları nasıl, gölgeleri ses ve akisleri gerçek şeylermiş gibi algılıyor, en ufak bir şüphe dahi duymuyor ve hayatlarından son derece memnun oluyorlar. İşte bu durum Yusuf Has Hacib'in kuyu, zindan ve mağarasında aynıdır. Hakiki bilgiden mahrum insanlar mağarayı cennet, içindeki yılanı, tozu ve pisliği de cennet manzaraları zannedip hayatlarından gayet memnun halde yaşarlar.

Ama bilgili insan için durum hiç de böyle değildir. "Bilgili insan için dünya zehir ile doludur. Bundan dolayı o yemek yemez, güçten kuvvetten kesilir kendisini zühd ve ibadete verir."¹⁷⁰ Acaba mağara sakinleri bu hayata ne kadar daha devam edeceklerdir? Onların gözleri hiç açılmayacak mı? Açılacak ise kim ne zaman açacak?

¹⁶⁸-Kutadgu Bilig, 5421-5423

¹⁶⁹-Kutadgu Bilig, 6382-83

¹⁷⁰-Kutadgu Bilig, 6384-85

Uslup, benzetme, yaklaşım ve anlatım biçiminden açıkça görülmektedir ki, burada İslam'ın açık ilkelerinden ziyade biraz daha mistisizmi hatırlatan, daha çok insanlara yasakları yapmamayı değil de yasaklara yaklaşmamayı bile öğütlemektedir. Aslında İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in yaklaşımına yakın bir tarzdır bu. İşte Yusuf Has Hacib bu körlerden bazılarının bilgili insanların sayesinde ellerinden tutulup gerçekte yüz yüze getirileceklerini belirtirler. Zatan mağaradan kurtulmuş bir insan olan Aytoldı diğer insanları da kurtarabilmek için hükümdar Gündoğdu'nun yanına gelmiştir. Çünkü kendisi kurtulmanın yolunu biliyordu. Kut'u başka bir insana ulaştırmak istiyordu. Kut durmamalıydı sürekli "akı" 'tebliğ, irşad, inzar' olmalıydı. Tanrı'dan Hz. Adem'e ondan sırasıyla diğer insanlara ve sonra gelen Peygamberlere nesilden nesile insanlara hep aktarılmıştı. Bu şekilde ellerinden tutularak mağaradan çıkartma işlemi Kutadgu Bilig'in ana fikrini oluşturmaktadır. İbn-i Sina'daki, Hayy b. Yesan'daki ve diğer İslam filozoflarındaki temayı Kutadgu Bilig'de de görmek mümkündür.

Tabi 'Sünnetullah' olarak da anlaşılabilen bir hakikat kimsenin gözünden kaçmamalıdır. Bu da dünyada "her şey zıddı ile kaimdir"¹⁷¹ ilkesinin işlediğidir. İyi-kötü, güzel-çirkin, acı-tatlı, mutlumuş vb. Bütün zıddar kainatın ahengindedir. Öyleyse; mağarada zincire bağlı olarak hakikati hiç farketmeden yaşayacaklar olduğu gibi, zincirden kurtulup hakikati farkedecekler de bulunacaktır. Dah doğrusu zincirdekiler de gözleri açılacak ama biraz geç olacak, gölgelerin

¹⁷¹-Ayet..

hakikat olmadığını arkalarından büyük bir hakikat güneşinin aksi olduğunu ancak ölünce fark edecekler. Bu durumda geriye dönüş olmayacaktır.

Yusuf Has Hacib'in dünyayı zindana benzetmiş olması acaba İslam kaynaklarını koyduğu değişmez prensiplerele nasıl bağdaşır. Bunlarla örtüşür mü? Yoksa, bunların aksine de bir sonuç çıkarılması ihtimali mevcut mudur?

Anlaşılması gereken bir gerçek te bizim burada fikhi hüküm vermek istemediğimizdir. Çünkü konumuz bu değildir. Ancak İslam düşünürlerinin ortak bir hassasiyetinin de altını çizmek durumundayız. Bu da buldukları sonuçlarla bu sonuçların İslam'ın temel kaidelerine aykırı olmamasıdır. İşte olaya tamamen bu açıdan bakmak durumundayız.

“Dünya hayatı bir oyun ve eğelenceden ibarettir. Allah'ın azabından korkanlar için elbette ahiret hayatı daha hayırlıdır.”¹⁷² “Bilin ki dünya hayatı bir oyun, eğlence süs ve kendi aranızda bir övünme, mal ve evlat yarışıdır, dünya hayatı aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir.”¹⁷³ “Dünya hayatı aldatıcı zevkten başka bir şey değildir.”¹⁷⁴ “İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi.”¹⁷⁵ “Daldıkları bataklıkta oynayadursunlar”¹⁷⁶ “ Bırak onları kendilerine söylenen günlerine kavuşuncaya kadar dalısın, oynasınlar”¹⁷⁷ “ Kendilerine Rab'lerinden

¹⁷²-Kur'an-ı Kerim, Enam, 6/32

¹⁷³-Kur'an-ı Kerim, Hadid, 57/20

¹⁷⁴-Kur'an-ı Kerim, Al-i İmran, 3/185

¹⁷⁵-Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/212

¹⁷⁶-Kur'an-ı Kerim, Enam, 6/91

¹⁷⁷-Kur'an-ı Kerim, Zuhuruf, 43/83

gelen her yeni ikazı mutlaka alaya alarak dinlereler.”¹⁷⁸
“Yalanlayanların vay haline, daldıkları batıl içinde oynayıp duruyorlar.”¹⁷⁹ “Biz, göğü yeri ve bunlar arasında bulunanları oyuncu olarak yaratmadık.”¹⁸⁰

Burada belirttiğimiz ayetler sıralanırken mutlaka tefsir ilminin icaplarına uygun, iniş sebeplerine uygun şekilde zikredilmemiştir. Burada sadece Yusuf Has Hacib ve diğer düşünürlerin temel ilham kaynağının genelde sembol anlatımı seçen ayetler olduğunu bir ölçüde vurgulamayı amaçladık. İnsan kendi tabiatına yaklaştıkça gerçeğe, gerçeğe yaklaştıkça da Hakk’a ve adalete yaklaştığını farkedecektir. Düşünürlerin ortak özelliklerin zamanlarını aşmaları ve insanların meşgul oldukları ve düşünürlerin çok değer vermediği şeylere ‘zincirlere’ takılmamalarıdır. Bu tür insanlar bilgili ve çağını aşan insanlardır.

Bilgi felsefesinde de bahsettiğimiz gibi, bilgili insanın ayağının köstekli yani kendisini köktülükten alıkoyan, kötülüğün kötü olduğunu, yapılmamasını gerektiğini bilmesi, iyi bir düşünen müslüman olduğunu gösterir. Oyasa kendisini kötülüklerden almayıp zevk ve heveslerinin peşinde koşanlar hakikati bilmedikleri için yaptıklarından büyük zevk alacaklardır. Bundan dolayı da cennette yaşadıklarını zannedeceklerdir. Yusuf Has Hacib’de genel olarak gördüğümüz İslam kaynaklarından

¹⁷⁸-Kur’an-ı Kerim, Enbiya, 21/12

¹⁷⁹-Kur’an-ı Kerim, Tur, 52/11-12

¹⁸⁰-Kur’an-ı Kerim, Enbiya, 21/16

Kur'an ve Hadisi aynen ya da mefhumen zikrettiğidir. Bu da Yusuf Has Hacib'un sıkı bir islam terbiyesi aldığını göstermektedir.

Kulluk; üstün, aşkın, benzeri olmayan, yeme içme acıkma gibi şeylere muhtaç olmayana olur. Allah'ın emirlerinin tamamının yerine getirilmesi, yasaklarından kaçınılması kulluktur.

Fakat bazı insanlar bu yapıyı farkedememektedirler. "Kendisinde acıkma ve doyma vasıfları bulunan bir kimseye kulluk etme, kulluk için neye put ararsın? Durup dinlenmeden bir olan Allah'a kulluk yap gece gündüz açık olan bu kupıdan ayrılma"¹⁸¹ " Kulun kula kulluk etmesi yakışmaz, hizmetkara hizmet edenin kıymeti olmaz."¹⁸² Yusuf Has Hacib insana kulluk yapmanın karşısında olduğu gibi başka şeylere gönül verip kulluk yapmanın da karşısındadır. Fakat bazı tamahkarlar bu dünyanın kulu olabilmektedirler, malına hakim olamayıp insanlara dağıtamayan yedirip içirmeyen, hayır yollarda sarf etmeyen kimse de malının esiridir.¹⁸³ Bu tip insanlar mala ciddi manada gönül verirler ise malları onlar için bir put haline gelmiş demektir

Yukarıda da belirtildiği gibi, Yusuf Has Hacib'de dünya ile ilgili fazla ölümlü sözler görülmüyor. Ayrıca yine yukarıda zikredilen hadis ve ayetlerde de dünya hayatı zemmediliyorsa da bu konu ile ilgili müslümanın tavrı ne olmalıdır? Müslüman bu dengeyi kurabilecek mi ölçüyü nasıl oluşturacak?

¹⁸¹-Kınalızade Ali Efendi, Ahlak-ı Aliye, s.45

¹⁸²-Kutadgu Bilig, 1523

¹⁸³-Kutadgu Bilig, 1525

Bu meseleyi Yusuf Has Hacib izah ederken insan uzuvları ile ilgili çok önemli bir temsil getirmektedir. Çünkü temsille felsefe yapma metodu türklerde eski bir gelenektir. Ziya Gökalp, Türklerin kelimelerden ve mefhumlardan dah çok temsillerle düşündüklerini söylemektedir.¹⁸⁴ Dünya-ahiret dengesini kurmak ya da kurmamak, fert, toplum ve devletlerin inişli çıkışlı hayatları ile de oldukça bağlantılıdır. Bunlardan birini ihmal eden fert de toplum da kesinlikle payidar olamayacaktır.

Farabi'de fazıl şehir anlatılırken evvela her fert tarafından bilinmesi gereken hususlar sayıldıktan sonra halka bunu öğretip kavratmak için temsil yoluna başvurması istenmektedir.¹⁸⁵

C-SİYASET NAZARİYESİ

1-DEVLET TELAKKİSİ

Devlet'in çok güçlü olmasından yana olan Yusuf Has Hacib, 'Düz olan şey yıkılmaz, hangi şey yan yatmış ve yıkılmış ise o eğriliğinden yıkılmıştır.'¹⁸⁶ Burada ciddi olarak 'Adalet mülkün temelidir' anlayışını görmek mümkündür. Çünkü, bir şeyin yıkılış illeti; zatının eğriliğindedir diyerek dürüst ve doğru olanın yıkılmayacağını

¹⁸⁴-Gökalp Ziya, Türk Medeniyeti Tarihi, ist.1976, s.160

¹⁸⁵-Farabi, Medinetü'l Fazıla, Çev:Nazif Danışman, ist.1965, s.85

¹⁸⁶-Kutadgu Bilig, 2418

işaret etmektedir. Yine en öne çıkardığı kavramlardan birisi olan bilgi yine burada öne çıkıyor ve Yusuf Has Hacib, 'Devlet başkanını iyiliğe sevkeden bilgidir, kötü yola sapmasının sebebidir bilgisizliktir. Devlet reisinin yanında da bir çok bilgili insan bulunmalıdır. Akıllı kimseleri kendine yakın tut, bilginin sözüne göre hareket et ve onun hakkını gözet'¹⁸⁷ Burada satır aralarından çok büyük bir anlayışı da ortaya çıkarmak mümkün, Yusuf Has Hacib derin düşünce ufkunu kısaca 'devletin kontrolünde ve devlet tarafından yönlendirilen bir ilim yerine, devlete yön veren ve onun ufkunu açan bir ilimi tercih etmektedir.

Yusuf Has Hacib, kitabında; İbn-i Haldun'un devlet hayatı ile ilgili nazariyesini hatırlatacak bir yaklaşımı görmek mümkündür. Çünkü, Yusuf Has Hacib eski kavimlerin ve devletlerin kuruluş, yıkılış ve yaşayışını anlatmaktadır. Bu sebepler zikredilirken ifade yapısı açısından İbn-i Haldunu hatırlatmaktadır. Yine Yusuf Has Hacib, Peygamberlerin kıssalarına atıfta bulunarak, Peygamberlerine tebalarının yaptığı hataları eğer insanlar başkanlarına yaparlarsa aynı felaketleri yaşamaları zorunlu sonuç haline gelecektir demektedir.¹⁸⁸ Sevgiye ve eğitime dayanmayan hiç bir idare payidar olamaz. Bir belde kılıç ile fethedilebilir ama kılıçla korunamaz. Çünkü kılıç intikam hissi uyandırır. Eğer bir memleket kalem ile idare edilirse, orada herkes huzur ve güven içinde yaşar ve devlet payidar olur.¹⁸⁹ Eserin son kısmını ilahi çizgi doğrultusunda yani Kut'a göre

¹⁸⁷-Kutadgu Bilig, 806-807

¹⁸⁸-Kutadgu Bilig, 808

¹⁸⁹-Kutadgu Bilig, 2425-26-28

gidildiğinde her şeyin yerli yerinde olacağını gidilmediği takdirde de her şeyin bozulacağını bildirir. Bu kitabı bitiriş tarzı son derece dikkat çekicidir. İnsanlık tarihinin yaşayış süreci görülmektedir.

Devlet başkanı eğer kötü davranır ve adalete riayet etmezse bu defa kötüler kuvvetlenir. Ve iyi olan töreleri bozarlar. Kanun karşısında ister oğlum, ister yakınım ister hısımım olsun ister misafir veya yolcu olsun hüküm verirken hiç birinde farklı davranmam hepsi benim için birdir.¹⁹⁰ Kanunu koyan Allah'tır ve onun gücü her şeyin üstündedir. Halk koyun gibidir. Çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır.¹⁹¹ Nasıl Peygamberimiz gündüz demedi gece demedi uyumadı hizmet etti ise ve anadan, babadan daha merhametli idi. Güzel tabiatlı iyi bir rehber idi.¹⁹² Hükümdar da öyle olmalı onun yolundan gitmelidir.

Tarihçi Halil İnalcık, İran devlet geleceği ile ilgili olarak; "İran devlet geleneğinde her şeyin üstünde hükümdarın mutlak otoritesi vardır. Hatta bu otorite kanun üzerindedir. Adaletin yerine getirilmesi hükümdarın bir bağışlama hakkıdır. Pendnameleri¹⁹³ yazarlar adaletin garantisi olarak hükümdarın adil olması, insaf ve hilm sahibi olması gibi ahlaki prensiplere dayanmaktan başka yol bulamamışlardır. Oysa Kutadgu Bilig'de kuvvetle belirtilen nokta hakimiyetin töreden ayrılmaması, hatta hakimiyetin töre ve kuttan ibaret olduğu görüşüdür. Yani adalet hükümdarın bir bağışlama fiili değil törelerin dürüst ve

¹⁹⁰-Kutadgu Bilig, 3192

¹⁹¹-Kutadgu Bilig, 1412, Müslim, İmare, 20

¹⁹²-Kutadgu Bilig, 35-36-38

¹⁹³-Daha çok 5. Yüzyıldan sonra gelenek haline gelen ve İranda herkese karşı ahlaki öğütler içeren risaleler. Örnek:Feridüddin Attar'ın Pendnamesi

adaletli bir şekilde uygulanmasıdır.¹⁹⁴ Demek oluyor ki adalet hükümdarın insiyatifindedir, isterse bağışlar lutfeder, isterse bağışlamaz. Bu eski İran devlet anlayışıdır. Oysa ki Türklerde hükümdar da kanun ve kurallara tabidir. Adalet kut kelimesinin tekelinde değildir. Hükümdar da kut'a bağlı kalmak mecburiyetindedir.

Kutadgu Bilig de kanun ve hükümlerliliğin şart ve vasıflarını açıklayan devlet olma yollarını gösteren ve bu sebeple zümre idare, teşkilat ve içtimai zümreler üzerinde duran bir siyaset kitabıdır. Kutadgu Bilig'deki evrensel adalete dayanan kanun fikri ve Tanrı kudretinden doğan hükümlerlilik telakkisine karşılık, eski Yunan devletinde bulunan muazzam boşluk burada kendini gösterir. Eski Yunan'da ya kanun yoktur, ya da kanunu mecburi hale sokacak ve müeyyide niteliği taşıyan ve kut'un yerine ikame edilecek bir düşünce mevcut değildir. Bu sebeple her şey baştaki şahısta vehmedilen faziletlere bağlı kalmakta devlet idaresi adeta siyasi mahiyetini kaybedip bir ahlak meselesi haline gelmektedir.¹⁹⁵ Ayrıca eserde, sık sık şunları şunları yaparsan dünyaya hakim olursun bilili insan dünyaya hakim oldu, Alper Tunga yiğitliği ile ve dürüstlüğü ile nice fetihler yaptı vb. Bilgiler verilmesi üniversal bir devletin adaletten ayrılmamak ve Kut'un müeyyidesi altında olduğunu unutmamak şartıyla gerçekleşebileceğini bildirmektedir.

Adaletin konusu olan halk hakkında Yusuf Has Hacib'in beslediği kanaat önce, biraz halktan uzak bir yapı öngörmektedir.

¹⁹⁴-İnalçık, Halil, Reşit Rahmeti Arat İçin, s.268, Kutadgu Bilig, 817-818

¹⁹⁵-Kafesoğlu, İbrahim, Eski Türk Dini, ank. 1961 s.30-35

Halk ile yakından düşüp kalkmamak, onu kendine eş kılmamaktır...Halkın biricik kaygısının “karın olduğunu, karını doymazsa beyden ayrıldığını söyler. Ama bu adaletin tatbikine engel değildir. Bilakis ‘karın açın’ kaygılı olan halk adalete muhtaçtır. Bu sebeple halk ile ‘karılmak, katılmak’ işinde mahir davranmalıdır. Bu karılmak tek taraflıdır. Çünkü halkın bize vereceği bir şey yoktur. Fakat bizim ona vereceğimiz çok şey vardır.¹⁹⁶Halka verilecek çok şey vardır. Bunlardan en önemlileri, aş, huzur ve güvendir.

Aslında, fert için ayrı toplum için ayrı ahlak değerleri yoktur. Ancak sadece sorumlulukları nisbetinde yükümlülükleri farklılık gösterebilir. Ferdin bilgili ya da bilgisiz olması direk olarak devlet ile ilgilidir. Saadete ulaşmada fertlere, devlete ve bilim adamlarına düşen görevler nelerdir? Bunların sınırları çok kesin matematiksel ifadelerle tesbit edilemez. Çünkü, devleti yöneten insanlar da neticede buldukları toplumun birer ferdidir ve fert mükellefiyetlerini bir şekilde yerine getirmek durumundadırlar. Hal böyle olunca bu iç içe durumda yapılması gereken toplum ve devleti barış ve kaynaşma içerisinde yürütecek yeni bir anlayışa ihtiyaç vardır

“Devlet Ahlakı” konusu, siyasetname türü kitaplarda bolca işlenen konulardandır. Farabi ile Yusuf Has Hacib, devlet başkanı kim olmalıdır ? Sorusuna ortak cevap verirler. Farabi’nin fazıl şehri kurabilmek için devlet başkanında bulunması gereken ve doğuştan sahip olması gereken meziyetler aynen Yusuf Has Hacib’de da

¹⁹⁶-Fındıkoğlu, Ziyaeddin Farhi, XI. Asırda bir Türk Mütefekkeri ve Ahlaki Düşünceleri, ist. 1938

geçerlidir. Ve bunun ilk ve vazgeçilmez olanı bilgi ve fazilettir. Asalet, cesaret, akıllılık, ahlaklılık, tevazu vb. Yusuf Has Hacib devlet başkanını akla benzetir. Nasıl akıl bedeninin en yukarısında ise halkın içinden en bilgili ve en akıllı olan kimsenin de halkın başına geçmesi gerekir¹⁹⁷

2-İNSANIN YARATILIŞI

Kutadgu Bilig’de devleti idare eden insana yüklenen özelliklerin pek çoğunu Farabi’de ve nasayih türü eser yazan pek çok düşünürde göremek mümkündür. Bu ayniliğin en mühim etkenlerinden birisi vazgeçilmez olarak kabul ettikleri İslam’ın temel kaynaklarındaki belirtilen ilkelerdir. İşin gerçeği bu genel prensip ve ilkelerle çelişecek ve zımnen de olsa bunları örseleyecek kural ve özellikleri koymak tarih boyunca müslüman düşünür ve bilim adamlarının hassasiyet gösterdikleri hususların başında gelmektedir. Bu açıdan ilkeler konusunda çok ciddi farklılıkların olmaması tabiidir. Ancak bu ilkeler yaşadıkları zaman dilimi ve şartların gereklerine göre öncelik kazanabilir.

Yusuf Has Hacib, ‘halkın içinde bir çok hastalık olabilir. Kimisi muhtaç kimisi, bunalım hastası ve kimisi de fakirlik içerisinde bulunabilir. Bütün bu rahatsızlıkların ortadan kaldırılması için devletin yöneten kişinin merhem ve ilaç olması gerekmektedir. Bu devlet

¹⁹⁷-Kutadgu Bilig, 3114

başkanı 'kut' sahibi, bilgili, cesur olmalıdır. Ama bu da yeterli değildir. Kendisine mutlaka yardımcılarını da ehil insanlardan seçmelidir. Ehliyetli insanlara iş verdiği zaman ehliyetliliği, ehliyetsiz insanlara iş verdiği zaman ehliyetsizliği -ortaya çıkar.'¹⁹⁸ Bu takdirde de kendi tebasının dertlerine çare bulamamış olur. Halkının iyi olmasını isteyen hakan, önce kendisi iyi olmalıdır. Hakan bilgili olur ise her türlü hastalığa çare olabilir. Bilgili olan devlet adamı her şeyi iyi bildiği için toplumun ve dünyanın düzenini korumakla görevlidir. Bu düzeni ayakta tutan şeyleri de bilmeli ve ona göre tedbir almalıdır. Bilgisiyle her şeyi ve her yeri mamur etmeli, yıkıntıları onarmalıdır. Çünkü hükümdarın bir sıfatı da onarmaktır.

Halkın ahlaki açıdan kesin olarak hakana benzemesi kaçınılmazdır. Bu yüzden yöneticilerin, bilgili, faziletli ve ahlaklı olmaları gerekmektedir. "Aslan köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri düşmanına karşı aslan kesilir. Eğer aslanlara köpek baş olursa, o, aslanların da hepsi köpek gibi olur."¹⁹⁹

Devlet başkanı eğer kötü davranır ve adaletle hükmetmezse bu defa kötüler kuvvetlenir. Ve iyi olan töreler bozular. Kanun karşısında ister oğlum, ister hısmım olsun isterse, misafir veya yolcu olsun hüküm verirken hiç birine farklı davranmam. Hepsi benim için birdir.²⁰⁰ Kanun koyan Allah'tır ve onun gücü her şeye yeter.

¹⁹⁸-Kutadgu Bilig, 3192

¹⁹⁹-Kutadgu Bilig, 2047-2048

²⁰⁰-Kutadgu Bilig, 2170-72

Kutadgu Bilig hakani tarif ederken; Hangi insanda bilgi, fazilet ve terbiye en üst derecede bulunursa o bey olarak memleketi yükseltmelidir. Bütün fazilet, adalet ve merhamette herkesten üstün olmalıdır. Hangi memleketin beyi böyle olursa o memleket halkı kurtulur ve saadete erer.²⁰¹ Devlet başkanının adı ‘Gündoğdu’dur. Devlet başkanı güneş gibidir. Güneş nasıl dünyayı aydınlatırsa ise ver tarafa eşit olarak aynı ısı ve ışığı veriyorsa, işte devlet başkanı da vatandaş karşısında günüş gibi adaletli olmalıdır. Güneşin tüm dünyaya ışık ve ısı vermesi güneşten nasıl birşey eksiltmiyorsa, hükümdardan da bir şey eksiltmeyecektir.²⁰²

Burada hükümdarın güneşe binzetilmesi, Türk hükümdarının yeryüzü hükümdarı olması gibi bir ideali de bir ölçüde göstermektedir. Yavuz Sultan Selim’in dünya haritasını önüne koyup, ‘bir hakana çok iki hakana az’ demesi, bu duygunun menşeinin uzun yıllara dayandığını göstermesi bakımından çok kaydadeğerdir.

Bir memlekette adaletin tatbik edilip edilmediğinin en büyük göstergesi yetim, dul ve fakirlerin korunup korunmadığından anlaşılır. Eğer bu bahsettiğimiz sınıftaki insanlar korunuyor ve gerekli ihtimam kendilerine gösteriliyorsa, burada adalet büyük ölçüde uygulanıyor demektir. Adaletin bulunduğu yerde bu insanların derdine çare bulunacaktır.²⁰³ Yusuf Has Hacib konuyu suya benzetiyor. “Kanun su gibidir. Zulüm ise ateş gibidir. Her şeyi mahveder ve zalim olana her

²⁰¹-Kutadgu Bilig, 2165, Farabi, Tahsilü’s Saade, Çev:Hüseyin Atay s.57

²⁰²-Kutadgu Bilig, 831

²⁰³-Kutadgu Bilig, 5302, Farabi, Medinetü’l Fazıla, Çev:Abdullah Özbek, s.26

yerde isyan edilir.”²⁰⁴ Orhun abidelerinde; açları doyurdum, dostları güldürdüm..vb. Bunlar hep Türk devlet geleneğinin ölmeyen düsturlarıdır. Zaten Yusuf Has Hacib ta bunlara zaman zaman atıfta bulunmaktadır. Adaletin uygulandığı her yerde, bolluk bereket ve huzur olacaktır. Sulanan bir toprakta nasıl her türlü renk ve çeşitte bitkiler görülmektedir. Adaletin uygulandığı toplumda da çeşit çeşit güzellikler ortaya çıkacaktır. Yangın yerinde nasıl güzellikten eser olmazsa, insanın bunaldığı ve adaletin olmadığı yerde de bütün kötülükleri görmek mümkündür.

Planımızda gösterdiğimiz gibi Sultanların özellikleri ve görevleri bir biriyle çok kompleks olarak anlatıldığından biz bu iki başlığı tet başlık halinde toplamış olduk. Eğer ayrı ayrı anlatılıp aktarılmaya çalışılsa idi bir anlatımın diğerinden pek farkı kalmayacaktı. Sağlıklı olanın bu iki konunun aynı başlık altında toplanılmasının uygun olacağını düşündük ve öyle yaptık. Daha sade ama daha anlaşılır ifade edilmeye çalışıldı.

²⁰⁴-Kutadgu Bilig, 3107-3109

D-AHLAK FELSEFESİ

1-HİKMET KAVRAMI

Burada hiç bir kavramın önceliği “AHLAK” kavramından daha önemli değildir. Öne çıkarılması gereken esas unsur, insanlık tarihi kadar kullanımı eski olan ve çok nazik olan bu kavramın ortak anlaşılması gereken ve genel geçerliliği olan bir tarafının yapılıp, bu aşamasından sonra, bilimsel gerçekliğe kavuşturulması gereken ihtisas alanı ne ise bu alana göre ıstılahi anlamının ortaya konulmasıdır.

Öyle ise, lügat anlamıyla ahlak nedir? Ahlak hulk, kelimesinin çoğul halidir. Hulk ise; tabiat, seciye, yaratılış, meleke, alışkanlık vb. Gilbi manalara gelmektedir. Güncel olarak kullanılan türkçeye ‘huy’ diye aktarmak dah isabetli olacaktır. Bu tarifle ahlak, bir kimsenin huylarını veya bir cemiyetin alışkanlıklarını, bir melekeyi ifade eder. İnsanda ise nefesine yerleşmiş melekeyi ifade eder. Hayatı idare etmek, hayrı ve şerri bilmektir. Ayrıca ahlak, adet ve gelenekler²⁰⁵ manasına da kullanılır.

Felsefi manada ise Ahlak; Ahlaki olayları methodlu bir şekilde inceleyen bir ilimdir, hayrı inceleyen ve tarif eden bir ilim dalıdır,

²⁰⁵-Karasan, Mehmet, Ahlak Felesefesi Derseleri Ders Notları, s.1, Algül, Hüseyin, Ahmet Rifat Tasviri Ahlak, ist., s.179

vazifelerin ilmidir, hayırlı olmak sanatı ve insan amellerine ve fiillerine ait olan kuralları bildiren bir ilimdir. İnsan hareketlerini idare eden kanunların ilmi ve bunları, hayatın çeşitli durumlarına en iyi şekilde uygulayabilmek sanatıdır.²⁰⁶ Ahlak bir hareket, prensip ve kaideler topluluğunu ifade eder. Bu hareket ve alayları müşahede ve tetkik, mahiyetlerini izah, karşılıklı münasebetlerini tesbit etmek -ki ahlak ilminin temel konusu budur- ahlak ilminin temelini teşkil eder.

Gözlediğimiz ve izah ettiğimiz vakaları, hareket kaideleri üzerine verilen hükümleri onların iyilik ve kötülüklerini ahlakın değer ve imkanını incelemeyi ifade eder ki, buna da sadece Ahlak (etik) diyoruz.²⁰⁷

Başka bir tarife göre ahlak, insan nefsinde meydana gelen, sabit ve sakin olan bir melekedir ki, o meleke sebebiyle nefisten fiiller kolayca ortaya çıkmaksızın, güçlük çekmeyerek kolaylıkla nefisten fiillerin çıkmasına vesile olur. O haled huy; aslı ve kaynağı itibarıyla melekelerden ve batını kuvvetlerdendir.²⁰⁸

İnsanın hareketini yapıp etmelerini, mahiyetlerini sebeplerini özel bir problem olarak inceleyerek, bu alanını niteliklerinin özelliklerini, bu yapıp etmelerde insanın bağımsız olup olmadığını araştırmak, Ahlak Felsefesinin işi olmaktadır.²⁰⁹ Ahlak'ın tarifini ve

²⁰⁶-Pazarlı, Osman, İslam Ahlakı, ist.1980, II.bas, s.12-13

²⁰⁷-Karasan, Mehmet, age, s.1-3

²⁰⁸-Akseki, Ahmet Hamdi, Ahlak İlimi ve İslam Ahlakı, sad:Ali Arslan Aydın, 3.bas, ank.1979. s.28

²⁰⁹-Mengüşoğlu, Takıyeddin, Felsefeye Giriş, 3.bas, ist.1983, s.55

mahiyetin belirttikten sonra şimdi sorularımızı sıralama imkanımız vardır.

İnsan fiil ve davranışlarını başka davranışlarından, ahlaki davranışları başka davranışlardan ayıran özellikler nelerdir? Acaba bu fiil ve davranışların, insanın kendi çevresi ile kendisinin ilgisi nedir? İnsan fiil ve davranışlarının gayesi neden ibarettir? Acaba bu fiil ve davranışlar başka bir takım kurallara bağlanabilir mi? Şayet bir takım kurallar varsa bunlar tabii kurallar mıdır? Şayet kurulmuş iseler bunları kimler ve nasıl koymışlardır? Bunların ölçüleri nelerdir? Bu kurallar zaman, mekan ve topluma göre değişkenlik arzeder mi? Yoksa bunlar ebediyen değişmeyen kurallar mıdır? Ahlak kurallarına uymanın mükafatı nedir? Bu kuralları hiçe saymanın cezası ne olabilir? Eğer bu kurallar toplumlara göre değişkenlik göstermeyecekse, bunlar bir sonraki nesillere nasıl aktarılır? Bu aktarmada insan zafiyetinin etkisi nedir? Ve bundan nasıl en zararsız bir şekilde kurtulabiliriz?²¹⁰

İnsanların yaptıkları her davranış ve fiilin, insan vicdanında yansımalarının ve “iyi” ya da “kötü” gibi hüküm belirten varlıklarını. Acaba başka bir mekan ve kültürde olsaydım bu verdiğim hüküm değişebilirmiydi? Bütün fiilleri yapan ve hükümleri veren “ben” meyim acaba? Gayem ve mahiyetim nedir? Bütün bunlarda benim hürriyetim var mıdır?²¹¹

Allah insanı iki şey için yaratmıştır. Ya cehennemde yanmak veya cennette safa sürmek. Ya da bu dünyada itibarlı ya da itibarsız

²¹⁰-Olguner, Fahrettin, Farabi, s.55

²¹¹-Olguner, Fahrettin, Felsefe Tarihi Ders Notları, erz.1975, s.18

olarak yaşamak. Allah her ikisinin yolunu da göstermiştir.²¹² Buradan anlaşılın Yusuf Has Hacib, Ahlak'ın kaynağını ve değer hükümlerini “İlahi” olarak kabul etmektedir.

Allah insanı yarattı, seçti, yükseltti, ona fazilet, bilgi, akıl ve anlayış verdi. İnsana güzel bir biçim, güzel bir tavır ve hareket ihsan etti. İnsana bilgi verdi, düğümler çözüldü insan yükseldi²¹³ Burada ifade edilenler sanki bilgi felsefesinin konusunu daha çok ilgilendiriyor gibi görünüyorsa da, hatırlamamız gerekir ki Yusuf Has Hacib’de bilgi ve ahlak meselesi iç içedir. Birisi için öbürü vazgeçilmezdir. İnsan davranışlarının yönü önceden çizilmiş olduğuna göre, insan programlanmış bir robot durumuna düşer mi? Hürriyetlerimizle hareketlerimizin tesbit ve tayini nasıl olacaktır?

Yusuf Has Hacib’taki ahlak felsefesi ile Eflatun’daki mağara istiaresi birbirine çok benzemektedir. Yani, Yusuf Has Hacib’de dünyayı bir zindan hayatına benzetmektedir, Ahlak felsefesinin gayesini de bu zindandan hayatından kurtulup saadete (uçmaya) ermeye hasreder. Acaba beni zindana mahkum eden nedir? Zindandan kurtulabilmenin yolu nedir? Bana zindandan kurtulmayı kim öğretecek? Aklim mı? Duyularım mı ? Yoksa başka bir şey mi? Benden önce zindana düşüp kurtulanlar olmuş mudur? Olduysa bunu nasıl başarmışlardır? Acaba aynı yolu ben de denesem onlar gibi uçup saadete kavuşmayı başarabilirmiyim? Saadete ermede aklim nasıl

²¹²-Kutadgu Bilig, 148, Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/269,31, Tin, 95/2

²¹³-Kutadgu Bilig, 149, Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/269 “Kime hikmet verilmişse ona büyük bir hayır verilmiştir”

davranacak? O kendi başına bir kılavuz mu? Yoksa, başka bir kılavuza mı muhtaç? Muhtaçsa bu kılavuz kim dir? Bu soruların cevapları ahlak felsefesini teşkil edecektir.

Yusuf Has Hacib'i bir ahlak filozofu kabul etmek mümkün müdür? Elbette bu soruya pratik olarak cevap vermenin yolu bu zamana kadar yazılan ahlak ve felsefe kitaplarına ve bunlar hakkında yazılanlara bakarak kaadar vermektir. Eğer bu eserler Yusuf Has Hacib'den ve onun eserinden bahsetmişlerse evet yoksa hayır mı diyeceğiz? Cevabımız ikisinden birisi olsa ne derece gerçeğin ifadesi olmuş olabilir?

Bu durumu bundan çok yıllar önce Ziyaettin Fındıkoğlu; Yusuf Has Hacib'in felsefe tarihi ve ahlak tarihi kitaplarında malesef yer olmadığını bildirirken sebebi de şöyle açıklıyordu: "Nasıl medeniyet tarihleri bir Türk Tarihine yer vermiyorlarsa, Felsefe ve Kültür tarihleri de öylece, Türkler nezdinde kayda değer felsefe ve kültürün bulunmadığı hissini uyandırmaya yönelik bir girişimdir. Bu arada, Ahlak felsefesi tarihi de gerçekten Türklere yer vermez. Şimdiye kadar yazılmış olan felsefe ve ahlak tarihleri bu durumu açıktan açığa göstermeye yeter de artar bile. Fakat yanlış ve bir ırk telakkisine dayanan bu kanaat hakikatlere ne derece uygundur? Onbirinci asrın edebi vesikalarından birini, Kutadgu Bilig'i bu duruma göstereceğimiz şahitlerden birisi olarak kabul edebiliriz. Böylece aslında Türk düşünce ve kültür hayatının insanlık tarihine olan katkılarını da gözler önüne sermiş olacağız. Bu eser çok sistemli bir felsefe ve ahlak kitabı

olarak karşımızda durmaktadır.²¹⁴ Daha doğru ve açık bir ifade ile asırlardır, Türk fikir ve kültür hayatının temel eserlerinden birisi olduğu halde dünyaya bunu haykıramamış olmanın ilmi ezikliğini burada hissetmemek mümkün müdür?

Bu kadar zamandır meydana gelen bu yanlış anlaşılmanın ya da kendimizi ifade edememenin telafisi için ne yapabiliriz? Cevabını yine Fındıkoğlu veriyor: “Ümmi tarihin yanlış bir görüşe istinad eden bu batıl telakkileri yavaş yavaş yıkmak memleket alimlerinin ilm-i usul ile meydana getirecekleri fikir ve kültür abideleri ile mümkün olacaktır.”²¹⁵

Hemen söylemek gerekir ki bu satırların kaleme alındığı tarihten (1938) bu yana yaklaşık altmış yıl geçmiş olmasına mukabil ancak son on yıldır ciddi manada te’lif eser meydana gelmeye başlamış ve düşünür ve yazarlarımız tarihi miraslarına gerektiği kadar olmasa bile ciddi manada sahip çıkmaya çalışmışlardır.

Yusuf Has Hacib’in tefekkür sahasında iyi anlaşılammış olmasında kanatime göre en büyük amil Kutadgu Bilig’in yanlış manalandırılmasıdır. Bu yanlış anlama ve hatta kitabın adının dahi doğru anlaşılammış olması ve hatta bu gün bile tam anlamının karşılığını bulamamıştır. Bu kitap sürekli bir siyasetname olarak değerlendirildiği halde bir fikir ve hars manzumesi olarak ele alınmamıştır. Bu yanlış anlamanın temelinde kitabın adı üzerinden tamamına anlam kazandırma çabası yatmaktadır.

²¹⁴-Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, XI. Asırda Bir Türk Mütefekkiri ve Ahlaki Düşünceleri, ist.1938, s.7

²¹⁵-Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, age, s.7-8

Çünkü, Kutad: Kutlu olmak, Saadetli olmak, Devletli olmak²¹⁶ Bilig üzerinde bir tartışma olmadığına göre ve “gu” kelimesi de hiç kitapta kullanılmamış olduğuna göre, buna çok kolayca isim üzerinden “Saadetli devlet olma bilgisi” anlamı verilerek, yine bir düşünürümüzün yüklediği anlam gibi; Kutadgu Bilig’i bir siyasetname kitabı²¹⁷ olarak görmekte ve böyle tarif etmekte hiç rahatsız olmamaktadır. Halbuki bu kitabın gerçek anlamı insanların muhtevası hakkındaki bilgileri biraz daha çoğaldıkça daha farklı anlamlar kazandırmaktadır. Çünkü Kutadgu Bilig hakikaten gerçeklikleri bugün biraz daha iyi anlaşılan çok genel doğruları her konuda bildiren bir fikir, ahlak ve kültür kitabıdır.

Aslında eseri biraz daha iyi anlamak ismini daha iyi anlamakla da doğru orantılıdır. Eğer telaffuzdan ve yazılıştan hareketle kitabın ismini daha iyi anlamaya çalışırsak, eser hakkındaki kanaatlerimiz biraz daha değişecektir. Kitabın ismini “ Kut-Edgü” diye alırsak; Kut: Bütün olumlu değerler sınıfının müşterek adıdır. İlahi olandır.²¹⁸Bu kavram kitapta yaklaşık yetmiş defa çeşitli biçimlerde kullanılmıştır.

Edgü’ye gelince; Hayr ve iyi²¹⁹ anlamlarına gelen bu kelime yaklaşık dokuzyüz defa kullanılmıştır. Buradan daha anlaşılır ve daha makul bir anlam çıkarırsak Yusuf Has Hacib karşımıza tam bir ahlak filozofu olarak çıkmaktadır. Çünkü ideal kanun ve kurallar kut’un ta kendisidir. Eserin ahlaki yönünün daha ağır bastığı ve eserin ahlak

²¹⁶-Arat, Reşit Rahmeti, Kutadgu Bilig, III indeks. İst.1979, s.294-95

²¹⁷-Levent, Agah Sırrı, Siyasetnameler, 2.bas, ank. 1988, Belleten s.184

²¹⁸-Küheyl, Mübahat, Kut, Farabi ve İbn-i Sina’daki Faal. s.539

²¹⁹-Akalın, Mehmet, Tarihi Türk Şiveleri, 2.bas. ank.1988 s.136

felsefesi kitabı olarak göründüğünü belirttikten sonra şimdi mağara meselesine tekrardan bakabiliriz.

Beni mağaraya hapis eden nedir? Mağaradan kurtulabilmek için neler yapmalıyım? Burada ahlakın iki yönünün olduğunu söylememiz gerekir. Birincisi ferdin sahası olana ferdi ahlak, ikincisi devleti ilgilendiren yönüyle devlet ahlakı. Ancak, devlet ahlakı meselesini ve fert ahlakı meselesini incelemek ayrı ayrı iki tez konusu olabilir. Ama biz burada biraz daha fert ahlakı üzerinde durmayı uygun görüyoruz. Buna kısaca ameli ahlak'ta diyebiliriz. Bu ahlak çeşidini bu bölümün ikinci ana başlığı olan "Fazilet Kavramı" bölümünde ele almayı daha uygun görmekteyiz.

2-FAZİLET KAVRAMI

Sözlük anlamıyla fazilet; Kişiyi ahlaklı, iyi hareket etmeye yönelten manevi kuvvet, erdem.²²⁰ Aslında bu kelimenin sözlük ve ıstılahi anlamı arasında pek bir fark yoktur. Faziletli insan denildiğinde, insanın kendisine, topluma, Allah'a, çevresine ve diğer varlıklara hakkaniyet ölçülerinde davranıp bu sayılan unsurların kendisinden ve kendisin de onlardan memnun olduğu bir insan akla gelmelidir. Tarinin derinliklerinde insanlar tüm bu sayılan ilişkiler yumağında en faziletli olma yarışı içinde olmuşlardır. Bu fazilet yarışında insanların rehberleri sürekli olarak alimler ve düşünürler olmuştur. Eğer bir toplum kendi

²²⁰-Doğan, Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, ank. 1986, 4.bas, ilgili md.

mütefekkirini yetiştiremiyorsa o toplumda fazilet ve erdemden bahsetmek çok zordur.

İşte Yusuf Has Hacib'de toplumun erdemli bir hayat yaşaması için gösterdiği çabalar sonucunda Kutadgu Bilig gibi, değeri gün geçtikçe daha iyi anlaşılması beklenen eseri faziletli ve erdemli bir tablonun oluşması için ferde, topluma, başkanlara ve mütefekkilere ne gibi görevler düştüğünü şiirsel bir anlatımla kaleme almıştır. Aslında kitapta insan neslinin bütün seviyelerinde, hatta hayatta mutlaka ilişkili olabileceği düşünülmüş olan her şeye karşı nasıl davranılması gerektiğinin bilgisi vardır. 'Eğer halkı idare edecek duruma gelersen, işle ve sözle her vakit iyilik et'²²¹ Burada Yusuf Has Hacib, hükümdara sesleniyor. 'Gençlik kaçar ve hayat uçar; bu rüya gibi dünyadan kendin çabuk göçersin'²²² Burada tasavvufi bir yaklaşımla ve çok ince bir üslupla dünyanın geçici ve ömrün çok kısa olduğundan hareketle insanların gençlik dönemlerinin kıymetini bilmelerini aksi halde anlık dünyanın çok kısa sürede sona ereceğini söylüyor. 'İyi, ad kazanmış ve cömertlik ile şöhret bulmuştur; bil ki cömert insan ölse bile, onun adı yaşar.'²²³ Burada da bütün insanlara ahiret inancı olsun-olmasın, iyilik ve cömertlik etmenin yabana gitmeyeceğini, yapan insan ölse bile, bu yapılanın dillerde ve gönüllerde her zaman yaşayacağını belirterek insanları cömertlik ve iyilik yapmaya teşvik ediyor.

²²¹-Kutadgu Bilig, 230

²²²-Kutadgu Bilig, 231

²²³-Kutadgu Bilig, 257

Yine Yusuf Has Hacib bir başka yerde; ‘Kötülük yapanı kaç defa tecrübe ettim; takati her gün biraz daha azaldı, sonunda da takatten düşüdü.’²²⁴ Burada aslında insanın kötülüğü bir başkasına değilde yalnızca kendisine verebileceği anlatılarak insanlar bir başkasına kötülük yapmaktan çok can alıcı bir şekilde alıkoyulmaya gayret gösteriliyor. Çünkü bir insan bilerek ve siteyerek akıllı olduğu halde kendisine kötülük yapamaz. Bu anlatımla da insanın ancak kendisine kötülük yapabileceği vurgulanarak caydırma yoluna gidiliyor.

Aslında kitabın tamamı gözönüne alındığında en büyük iltifat bilgili insana ve bilgiyedir. İnsan, kötülüğü de iyiliği de en mükemmel biçimde ancak iyi bildiği halde yapabilir. Bilgi ve bilginin faydaları ile ilgili direkt olarak şunlar zikredilmektedir. ‘Bilgisiz baş-köşede yer bulsa; baş-köşe eşik, eşik, baş-köşe olur.’²²⁵ Bilgili insanın bulunduğu yer -mekan olarak- ne kadar hakir görülen bir yer olursa olsun en güzel yer demektir. Yani bilgili insan bulunduğu yere büyük bir şeref ve haysiyet kazandırır. Bilgisiz insan da baş-köşede olsa bile cahil olarak orada bulunduğu için bulunduğu yerin değerini büyük ölçüde küçültür, bayağılaştırır. İnsanlara verilen bütün değerler bilgi içindir.²²⁶ Yusuf Has Hacib kitabında bilgi ve faziletten bahsederken insanları da bu manada sınıflara ayırır. Bu ayırım kesinlikle bir sosyal, siyasal ve etnik bir ayırım değildir. Tamamen insanların güçlerinin yetebileceği ve gayret etmeleri halinde sınıfların en şereflişine ulaşabilecekleri bir sınıflamadır. İnsan kabiliyet ve becerilerine göre gayreti neticesinde en

²²⁴-Kutadgu Bilig, 247

²²⁵-Kutadgu Bilig, 262

²²⁶-Kutadgu Bilig, 264

ulaşabilecekleri bir sınıflamadır. İnsan kabiliyet ve becerilerine göre gayreti neticesinde en mükemmele ulaşmada yarış halinde olmalıdır. Bütün insanların bu azim ve gayret içerisinde olduğunu düşünürsek; fazilet ve erdemde en mükemmeli yakalama fırsatını yakalamış oluruz.

Şöyle der Yusuf Has Hacib; ‘Bak iki türlü asil insan vardır: biri bey, diğeri de alim. Bunlar insanların başıdır.’²²⁷Burada Yusuf Has Hacib’in mesajı çok açıktır. Yazarımız esas mesajını bir sonraki beyitte verir. ‘Bunlardan başkalarının hepsini hayvan sürüsü say; hangi tarafı istersen o tarafı tut.’²²⁸Burada üstü kapalı bir nazik tehdit vardır. Ve bu tehdit insaları öğrenmeye ve bilmeye adeta zorlayıcı bir unsurdur.

Yusuf Has Hacib kitabında biraz da fazileti bilgi ile özleştirmiştir. Bazen bilgiyi fazilet, bazen de fazileti bilgi yerinde kullandığına şahit olduk. Bu konu ile ilgili Türk Bey’i Alp-Er’den bahsederken; ‘O, yüksek bilgiye ve çok faziletlere sahip idi; bilgili anlayışlı ve halkın seçkini idi. Ne seçkin, ne yüksek ve ne bilgin adam idi zaten; alemde ferasetli insan bu dünyaya hakim olur.’²²⁹

Yusuf Has Hacib, fazileti hakimiyetin unsurları arasında da zikretmektedir. Çünkü, fazilet bilgi ile aşağı-yukarı eş anlam taşıyor. Bir başka yerde ise maharetle eş anlama geldiğine de şahit oluyoruz. ‘Dünyaya hakim olmak ve onu idare etmek için, pek çok fazilet, akıl ve bilgi sahibi olmak gerekir’²³⁰Bir başka beyitte yine bununla alakalı olarak, çok açık bir şekilde şu ifadelere yer vermektedir; ‘Bu cihanda

²²⁷-Kutadgu Bilig, 265

²²⁸-Kutadgu Bilig, 266

²²⁹-Kutadgu Bilig, 278

²³⁰-Kutadgu Bilig, 281

hakim olmak için, bin türlü fazilet gerek; yaban eşeğini alt etmek için aslan olmak gerek.²³¹ Burada çok açıkça anlaşıldığı gibi fazilet; beceri ve yetenek anlamında kullanılmıştır.

Bütün yetenekler, bilgiler ve faziletler karşılıksız değildir Yusuf Has Hacib'e göre. Hem bu dünyada hem öbür dünyada karşılığı vardır. Yusuf Has Hacib, kitabında cenneti 'uçmak' kelimesi ile de tarif etmiştir. İnsan için zindan ne ise kuş için de kafes odur. İnsan nasıl zindanda mutlu olmayacaksa; kuş da kafeste mutlu olmayacaktır. "Sen zindanda mutluluk ve huzur bekleme, mutluluk ancak uçmaktadır"²³² Yusuf Has Hacib fazilete kuş adını veriyor ve faziletin saadetini akkuşa benzetiyor²³³ Kuş ancak uçarak saadetine kavuşuyorsa, insan da fazilet sahibi olabildiği zaman kurtulup uçabilecektir. Uçabilen kuş nasıl yükseklerde 'Mavi Gök'te dolaşıyorsa; Uçamayan ise yerde aşağılarda dolaşiyor. İşte insan da diyor Yusuf Has Hacib, 'fazileti ile diğer insanlardan üstün olur, uçar yükselir.'²³⁴ Acaba uçma nasıl gerçekleşecek? Bize uçmada birisi yardım edecek mi? Ya da biz uçabilmiş olana bakarak mı uçmayı öğreneceğiz? Aslında bu sorular Yusuf Has Hacib'in eğitim felsefesi görüşlerini de içermektedir. Ayrıca İbn-i Sina'nın 'Hayy ibn Yeksan' (ölünün oğlu diri)* adlı kitabında yine bu konuyu da işlemiştir. Bu meseleyi İbn-i Sina; Faal akılın yol göstericiliği ile çözmüştür. Eğer sana bir ıslah eli değerse seni temizler,

²³¹-Kutadgu Bilig, 284

²³²-Kutadgu Bilig, 5185-5186

²³³-Kutadgu Bilig, 3011

²³⁴-Kutadgu Bilig, 2646

* Mübahat Kühel; Hayy ibni Yesan'ı; Uyanık oğlu Bilinçli olarak tercüme etmiştir. "Kutadgu Bilig, Farabi ve İbn-i Sina" adlı makalesinde. s.350

sen temizlenebilirsin. Şayet önüne seni yanlışla götürecektir birisi düşerse onun ardından yanlış yollara gidersen.²³⁵ İbn-i Sina'da insanın en büyük rehberi akıldır. Eğer insan maksatlı öğrenmiyor ve hakikatin kendisine ulaşmak istiyor ise mutlaka en doğruyu bulacaktır. Gerçi burada aynen zikretmeyeceğim ama, Kur'an'ın temel mesajının da ben bu olduğu kanatındeyim. Çünkü, Allah bize Kitabı ve Peygamberi merhamet olsun diye gönderdiğini açıkça beyan etmektedir. Aslında bunun mefhumu muhalifinden anlaşılması gereken kanatımca şudur: Siz zaten uzun araştırma ve çabalar sonucu, benim size gönderdiğim prensiplerin doğruluğunu bulacaktınız. Fakat ben size yalnız kolaylık ve merhamet olsun diye pek çok doğruyu tablet halinde sundum. Bu size gönderdiğim doğrular; insanlık tarihinin çok uzun çalışma ve uğraşlar vererek elde edebileceği doğrulardır. Ben sizi yarattım beni bulup bana kulluk edesiniz diye, ama sizler zaman zaman gaflete dalarak beni unutuyorsunuz. Unutmamanız için size kitap ve peygamber gönderiyorum. Bu benim yalnızca merhametimle izah edilebilir,* denilmektedir.

Burada netice olarak anlaşılması gereken şey şudur. Her filozof kendisine insanı fazilete götürecektir bir fenomen seçiyor. Yusuf Has Hacib'in hocası olan İbn-i Sina kendisine 'faal akıl'ı seçerken Yusuf Has Hacib'de kendisine 'bilgi'yi seçiyor. Aslında insanlık tarihine bakıldığında, kavramların kesinlikle değişmediğini ancak anlatım şekillerinin zaman ve mekana göre değişiklik gösterdiğini ve insanlar

²³⁵-Ünver, Süheyl, İbn-i Sina'dan Alacağımız Dersler, s.8

* Buradaki ifadelerin tamamı aslında ruhen Kur'an'a ait olup kolay ve anlaşılır anlatabilmek için böyle bir metod seçilmiştir.

eğer bu tarihi süreçte birbirlerini anlamaya çalışırlarsa şekil yönünden değil ama muhteva yönünden; iyide, doğrudan, güzelde ve erdemde buluşurlar. Ancak, maksatlı insan gruplarının insanlık tarihi kadar eski olduğunu ve yine insan hayatını iyiyeye anlam katan şeyin kötü, güzele anlam katanın, çirkin, adalete anlam katanın zulüm, faydaya anlam katanın zarar, bilgiye anlam katanın, cehalet ve nihayet cennete anlam katanın da cennet olduğunu umutmamak gerekir.

3-KUTADGU BİLİĞDE GEÇEN FAZİLETLER

A-Cömertlik

Cömertlik kelime anlamıyla; Eli açıklık, al açıklığı ve verimlilik²³⁶ Aslında ıstılahi anlamıyla da yaklaşık aynı anlamlara gelmektedir. Fakat Yusuf Has Hacib bu konu ile ilgili olarak soruyu kendisi sorup cevabını da kendisi vermeye gayret göstermektedir. ‘Cömert derler, cömert kimdir?’²³⁷ Bu soruya bazı ahlak kitaplarından şöyle cevap verilebilir; ‘İnsanın malik olduğu nimetlerden Allah’ın emirleri uyarınca çevresindekilere vermeye zorlayan ve vermekte zevk ve haz bulduran vicdani bir haldir’²³⁸

²³⁶-Doğan, Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, ank.1986, 4.bas, ilgili md.

²³⁷-Kutadgu Bilig, 6105

²³⁸-Rifat, Ahmet, Tasviri Ahlak, s.267

Diğer kavramlarda olduğu gibi cömertlik kavramında da Yusuf Has Hacib bir adım daha ileriye gidiyor. İnsanı ‘uçmak’tan alıkoyan, dünyanın aldatıcı zevklerinden biri de mala ve mülke gönül bağlanmasıdır. Yusuf Has Hacib dünyayı bir bataklığa benzetip, bu bataklığa gönül verenin ve bataklığa girenin de battıkça batacağını ve asla çıkamayacağını²³⁹ hatırlatıp dünya hirsından uzaklaşmanın ve malı seve seve dağıtmanın gereğine işaret ederek, malını feda etmenin bir alt tabaka cömeretlik olacağını ifade ediyor. Tabiki bu hareket insanlığın hayrına olduğu için güzeldir. Yusuf Has Hacib yukarıda belirttiğimiz, ‘cömert kimdir?’ sorusuna ‘cömert halk için canını, bedenini feda edendir.’²⁴⁰ cevabını vermektedir. Böylece Yusuf Has Hacib’teki cömertlik anlayışı mal ile değil, cam ve bütün insanın varlığı ile insanlığın iyiliği için kendini feda edebilmesidir. Bu tür cömertlik bizim tarihimizden süzülüp gelmektedir. Alplik, sufilerde manevi merhalelerden “seha”^{*}nın en yüksek mertebesi sayıldı. Bilindiği gibi seha, kendi nefsinin değil başkalarının nefsinin üstün tutmak, başkalarının nefsinin kendi nefsinin önce düşünmektir. Bu manada Alp şahsi çıkar ve menfaatten uzakta, kendi nefsinin unutmuş bir kişi olarak nefis ferağatını, kusurları ve müsamahayı temsil eder. Osmanlı Devletini kuran Osman Gazi’nin tavrı da buna örnektir ve Ahilik Teşkilatı^{*} da bu tür insanların numunelerindedir. İnsanların menfaati için ta uzak yerlerden gelerek, Gün Toğdı’nın hizmetine girip canını bu yolda veren

²³⁹-Kutadgu Bilig, 3089, ayrıca bkz. Kur’an, Enam 6/91

²⁴⁰-Kutadgu Bilig, 6106,3922

^{*} Cömertliğin en yüksek mertebesi

^{*} Anadolu’da İslam inançları çerçevesinde oluşmuş üretici yardımlaşma birliği.

Ay Toldı ve bu yolda devam eden oğlu Ögdülmüş de böyle bir cömertlik göstermişlerdi.²⁴¹

B-Doğruluk

Doğruluk nedir? Kime doğru denilebilir? Doğruluğun ölçüsünü nasıl bulabilirsiniz? Kim için doğru olacağız? Doğru olmasak ne olur? Yusuf Has Hacib önce doğruluğun tarifini ve ölçüsünü şöyle veriyor; 'Kimin düşündüğü ile söylediği bir olursa işte doru insan o'dur. Doğru insanın, dışı içi gibi içinde dışı gibidir. İnsan gönlünü çıkarıp avucuna koyarak, başkaları önünde dolaşabilmelidir.'²⁴² Kişiyi öylesine kendisiyle uyumlu, dengeli ve barışık hale getirmeye ve sonra da bunu rahatça toplum içerisinde gösterebilmeye davet eden bir açık yüreklilik, doğruluğun adeta zirvesidir. Doğruluk genelde, adaletle ilişkilendirilerek açıklanabilir. Yusuf Has Hacib de ise, Psikoloji ve Din Felsefesi'ni de içine alan bir doğruluk anlayışı görmekteyiz.

Yusuf Has Hacib'in, 'ben doğruyum diyebilmek için er meydanına çağırmasına evet diyebilmek gerekmektedir. Yani Yusuf Has Hacib burada bütün harici katkılardan arınarak psikolojik olarak rahat ve dini ölçüler bakımından da çok endişesiz biçimde insanın bu kavram için meydana çıkmasının gereğine işaret etmektedir. Şayet başkalarının duymasını, görmesini, ve bilmesini istemediğimiz duygu

²⁴¹-Kutadgu Bilig, 1129-1148

²⁴²-Kutadgu Bilig, 864

ve düşüncelerimiz varsa ve bunu da saklayıp adeta iki yüzlü bir insan tipine bürünüyorsak, doğrulukla hiç bir alakamız olamayacaktır.

Acaba doğru olmadan yaşayamazmıyız? ‘Doğru olan yıkılmaz, hangi şey yan yatmış, düşmüş ise tohumu kötüdür.’²⁴³ Kimilerinin, Peygamber (sav)’in bir sözü, kimilerinin, M. Kemal’e ait bir zöz olduğunu ve kimilerinin de insanlığın en sonunda ulaştığı mükemmel doğrulardan birisi olarak kabul ettiği ‘Adalet mülkün temelidir’ sözünü hatırlamamak mümkün değil burada. Bundan yaklaşık bin yıl önce kaleme alınmış bir sözün bugün hala genel geçer doğrular arasında bulunuyor olması biraz bunun “ilahi” kaynaklı olduğunu çağrıştırıyor olması gereğini öne çıkarmaktadır. Özellikle burada ve başka yerlerde de Yusuf Has Hacib’in sözlerinin mutlaka ayetlerden ve hadislerden referanslarını bulmak mümkündür.

C-Diğergamlık*

Kelime olarak; Özgecilik, sencilik anlamlarında kullanılır. Felsefi anlamda ise; Egoizmin ve bencilliğin zıddı olan ve A. Comte* tarafından ileri sürülmüş ve kullanılmış bir kelime. Ahlak’ta; başkalarına karşı samimiyette ve teslimiyette ahlakiliğin esas değeri olan meslek.²⁴⁴

²⁴³-Kutadgu Bilig, 862,865

* Altrüvizm

* Fransız Filozof

²⁴⁴-Bolay, Prof. Dr. Süleyman Hayri, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, ank.1987, 4.bas, s.14

Yusuf Has Hacib soruyor: ‘insan derler, insan kim dir, kim insan? Heva arzuların hakim olup akıl ile nefsin boynunu kıran kimse insanlık alametine sahip olur. İnsan başkalarına faydalı olan ve onların dertlerini halleden kimsedir.’²⁴⁵ Yusuf Has Hacib , kendi kendisine iyi ve faydalı olmayı kafi görmez. İnsanın toplumuna karşı da yapacak görevleri vardır. Eserin son kısmındaki Ögdülmüş ile Oğdurmuş’un, Oğdurmuş ile hükümdürün konuşmaları ‘Diğergamlık’a örnektir. Her insan sahip olduğu ilahi lutuftan “KUT”tan başkalarına da istifade ettirmelidir. Çünkü kut hapsedilmek için değil, sürekli akıtmak, aktarmak içindir. Allah’ın kendisine, zühd, fazilet ve bilgi verdiği Oğdurmuş’un bu değerlerini kendisine saklamayı Yusuf Has Hacib asla uygun görmez. İnsanların kendisindeki kut’a ihtiyaçları olduğuna, mutlaka şehre gelip kut’tan onları da istifade ettirmeye ikna eder. Çünkü bilgisiz insanlar kötüdürler, hayrı şerri seçemezler. Bundan dolayı da şerre saparlar. Bilgili insan kör insanın gözünü açmakla, onun derdine derman olacaktır. O bilgili kişi bilgisiz insanın haline göz yumup geçemez.

Burada da yine Yusuf Has Hacib’un mesajlarından İslam’ın inanmışlarına yüklediği büyük mükellefiyetlerden olan ve en büyük sorumluluğun da Kitab’ı getiren Peygamber’e yüklenilmiş olan ‘Tebliğ’in en güzel biçimde mükellef insanlara yüklemeye çalıştığı sorumluluk duygusunu görmekteyiz. Daha başlangıcından bu yana Yusuf Has Hacib’te bu özellik çok öne çıkmaktadır.

²⁴⁵-Kutadgu Bilig, 2369,6161

Bilgili ve uyanık insanın bilgisi, basireti çöl toprağına hayat veren su gibi olmalıdır. İşte insan akli ve gönlü suya muhtaç bu çöl gibidir. Ve bilgi ve fazilete muhtaçtır. O muhtaç insanın ihtiyacını giderip ona diri bir hayat kazandırmak dağda inzivaya çekilip toplumdan tecrid olmaktan çok daha hayırlıdır. Bu iş aynı zamanda büyük bir çalışmayı ve fedakarlığı da beraberinde getirmektedir. Yusuf Has Hacib, insan olabilmenin şartlarından birisinin de 'diğergamlık' olduğunu açıkça beyanla -burada faydacı ve prgmatist insana da çatarak- 'kendinden ve kendi menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyen insan mı olur? İnsan olan halkın menfatini düşünür.'²⁴⁶ Başkalarına faydalı olmayı insan olmanın şartı olarak öne çıkaran Yusuf Has Hacib insanları dışındaki insanlara yardımcı olmaya adeta mecbur etmektedir. Hatta Yusuf Has Hacib daha da açık bir ifade ile bir başka yerde; 'İnsanlara faydalı olmayan insan diriler arasında ölü gibidir.'²⁴⁷ diyerek çok ciddi ve belirgin bir tanımlamada bulunur. Burada kanatımce öne çıkan bir başka şey de ihtiva ettiği mana kadar ve hatta ondan daha önemli olanı anlatım şeklidir. Bu şekil Kur'an'ın anlatım şekline çok benzerlik göstermektedir. Bu anlatılanlardan sonra insan artık 'Ben'lik çemberini kırmış ve 'Uçma'ya bir adım daha yaklaşmıştır.

Yine Yusuf Has Hacib, insanın kendisine seslenerek; 'Ey ben şu ben'i bırak'²⁴⁸ sözleriyle de diri olmak için mutlaka benden sıyrılıp gayrı için çabalmasını ister. Çünkü bencillik insanı öldürür. Yusuf

²⁴⁶-Kutadgu Bilig, 3269,6161

²⁴⁷-Kutadgu Bilig, 3930-3931

²⁴⁸-Kutadgu Bilig, 6188

Has Hacib kendisine acıyan ve bundan dolayı inzivaya çekilmiş olan Oğdurmuş'a; 'Kendini koruyan kimse merhametli değildir. Merhametli insan başkalarının iyi olmaları için çalışan kimsedir. Diğergamlık sadece olumsuz hallerde değildir. 'Birinin sevinci varsa sevinmeyi, kederi varsa kederlenmeyi bil.'²⁴⁹ Sosyologlar'ın milleti tarif ederken üzerinde durdukları en önemli hususlardan biriside, inanç ve kültür birliği ile beraber, kederde, kıvançta birlik olabilmeleridir.²⁵⁰ Hasan Küçük, Yusuf Has Hacib'i büyük bir Sosyolog, Kutadgu Bilig'i de derin bir sosyoloji hazinesi olarak görmektedir.²⁵¹

Burada şunu zikretmekte büyük fayda var. Giriş kısmında da belirttiğimiz gibi, her bilim dalı kendisi ile ilgili olarak baktığında mutlaka çok derinlemesine faydalı bilgilere sahip olacaktır. Biz burada felsefi açıdan yaklaştığımızdan diğer sosyal disiplinlerle ilgili olarak ancak, malumat kabilinden bazı şeylere değinip geçiyoruz. Kutadgu Bilig'i sosyoloji açısından inceleyen bir insan mutlaka daha faydalı neticelere ulaşacaktır. Burada biz en azından Kutadgu Bilig'i bazı felsefi kavramlar açısından inceleyerek, bundan sonra çeşitli disiplinlerle ilgili çalışacakları bir nevi teşvik edebilirsek bu çalışmamızı hedefine ulaştırmış sayacağız.

D-İyilik Yapma

²⁴⁹-Kutadgu Bilig, 3933

²⁵⁰-Kurtkan, Amiran, Türk Milletinin Manevi Değerleri, ist.1984, s.17

²⁵¹-Küçük, Hasan, Türk-İslam Sosyal Düşünce Yapısı, ist.1980, s.151

Burada altı çizilmesi gereken şey şudur. Bütün kavramlar insanların mensup oldukları dini disiplin ve kurallara göre anlam kaymalarına sebep olur. Ve bu kavramların içleri ancak inanıldığı değerlere göre doldurulur. Dolayısı ile bütün sosyal kavramların göreceli anlamları olduğunu burada kabul etmekte fayda var. Bu kavramlardan birisi de ‘iyi’ kavramıdır. Bundan önce ifade etmeye çalıştığımız bütün kavramlar da aynı esasa tabidir. Varlıkta iyilik ve olgunluk ne kadar büyük ve kuvvetli ise o derece istenir ve sevilir.²⁵²

Farabi’ye göre asıl insan; ‘el-akl- el-faal’ ile buluşan insandır. İnsan buna erişirse saadete ulaşmış demektir. Kutadgu Bilig’de ise bunu; ‘kişi songu’²⁵³ olarak görmekteyiz.

Eserde iyilik yapma (edgölük) olarak en çok işlenen konudur. Kitabın adının bile bu kelimedenden doğmuş olduğunu belirtmeye çalışmıştık ve yine burada anlatım özellikleri ve kavramlar açısından Kur’an’a referanslar vardır. Kur’an’da iyilik yapmanın karşılığı ‘ihsan’ olarak mevcuttur. Ve bu karşılıksız yapılan iştir.

İyilik yapacağız ama ölçüsü nedir? Hangi davranışlarımız iyidir? Bu hükümleri bize verdiren ahlaki ölçü nedir? İşte bütün bu soruların cevabı ‘Kut’ kavramında gizlidir. Çünkü iyilik yapma Kut’a göre olacaktır. O halde kut’un ne olduğunu yada ne olmadığını bilmeden, ‘edgölük’ yapılamaz. Çünkü ‘edgölük’ yapmak Kut’la kayıtlı bir şeydir. Kut’a göre hareket eden insan iyilik yapmakla kalmamış, kut’u hem almış ve hem de vermiş olmaktadır. Yani iyiliğin ölçüsü ve

²⁵² -Altıntaş, Hayrani, İbn Sina Metafizigi, A.Ü. İlahiyat Fak. Yay. Ank. 1985

²⁵³-Küheyl, Mübahat Türker, İbn-i Sina’da Mistik Denen Görüşler, s.769

kaynağı ilahi olan kut'tur. Kut; tarih, saadet, rahmet, iyilik yapma, rahmet, lutuf, şans ve hakimiyet anlamlarına gelmeketeydi. Kut'ta iyilik yapan kimse, Tasavvftaki, rabb-i insani, insan-ı kamil derecesine ulaşmıştır.²⁵³

Farabi'de nasıl saadete ulaşmak için 'el-faal el-akl' gerekli ise, Kutadgu Bilig'de de mutlaka 'edgü' yani iyilik yapmak şarttır. Bu nasıl yapılır? Nasıl insanlar Kut'tan hisse alırlar? Nasıl verilir? İnsanı kut'tan nasıl bilgisizlik ayırıyorsa, yine aynı şekilde bilgi de kut'a ulaştırmaktadır. Yusuf Has Hacib, 'İyiliğe nasıl ulaşılır sorusuna' "iyiliğe iyilikle ulaşılır"²⁵⁴ der.

İstenilen her türlü güzelliğe ulaşmanın yolu, meşru metodlarla, kalpleri tatmin ederek, şiddete başvurmamaktan geçer. Farabi, Yusuf Has Hacib'in görüşüne benzer şekilde; "Kılıç keser birleştirmez, yıkar yapmaz, Allah'ın şehri ise kesilmiş başlar üzerine kurulmaz"²⁵⁵ İyiliğe ulaşmada öncelikle metodun iyi olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Acaba, bilgisi olmayan, ya da maddi olarak insanlara iyilik yapma imkanı olmayan kişiler ne yapacak? Onların yapabilecekleri hiç bir iyilik yok mudur? Yoksa onlar bundan sorumlu değiller midir? Varsa onların yapacağı iyilikler nelerdir? Yusuf Has Hacib bu meseleye dört unsur (anasır-ı erbaa) benzetmesiyle çözüm bulur. Yusuf Has Hacib'in bu görüşü İslamı kabul itmeden önceki Türk hikmeti ile de bağlantılıdır.

²⁵³-Küheyl, Mübahat Türker, Kutadgu Bilig Farabi ve İbn-i Sina'daki Faal-Akl, s.493

²⁵⁴-Kutadgu Bilig, 5199

²⁵⁵-Farabi, Medinetü'l Fazla, çev: Abdullah Özbek, s.19

Hikmet bir taraftan dünya görüşü olmak itibarı ile kozmogoni* lere bağlıdır, diğer taraftan da bir tarz-ı hareket düsturu olarak da yine maşer* i bir ahlak nazariyesidir.²⁵⁶ Hilmi Ziya Ülken İran, Hind ve Yunan hikmetlerinin insan ve tabiat münasebeti hususunda malumatlar verdikten sonra, Yunan hikmetini; kaderci, insanın bir tabiat nizamı içinde oyuncak olduğunu, insan çaba ve gayreti ile bu nizama hiç bir şey katılamayacağı kanatine varır. Esirin fazileti tarlada çalışmak, askerin fazileti savaşmak... vs. Hikmet bizzat ameli tefekkürdür. İran hikmetini insancıl olarak görür. O insanı alemin merkezi, bütün eşyanın gaye ve manası olarak telakki eder. Varlığın ‘hikmet-i vücudu’ insandır. İnsanın kaderi tabiat ve eşyanın üstünde olup, ona istikamet ve kıymet verir. Hayırla şerr sürekli savaş halindedir. Kısaca Yunan ve İran hikmetleri tamamen bir birine zıd hikmetlerdir. Ve çok zıd özelliklere sahiptirler.

Türk hikmetine göre, alemin nizamı iki zıt kuvvet arasındaki ahenk ve imtizacıtan doğmuştur. İnsan bu imtizacın mahsülüdür. İnsanların saadeti sulh ve ahengin devamına bağlıdır. İctimai mertebelerin bir birine hürmeti, zümreler arasındaki uygunluk ta yine aynı nizamın eseridir. Bu nizamın bozulması insanın hayat ve ruhundaki ahengi bozacağı gibi, insanın deruni ahenginin bozulması da nizamı sarsabilir. Böylece varlıkla insan arasında Türk hikmetine göre, karşılıklı bir irtibat, adeta bir vahdet vardır. Bu münasebetle ne varlık

* Kainatın meydana gelişini inceleyen bilim. (Masalsı)

* Topluluğa ait, toplulukla ilgili

²⁵⁶-Ülken, Hilmi Ziya, Türk Tefekkür Tarihi, c.I, ist.1933, s.69

insana, ne de insan varlığa tabi olmayıp ameli hayatın esası bunların vahdetinden hasil olan ahenktir.

Ayrıca, mesut olabilmek içinde vahdete uygun yaşamak gerekir. Fakat ona uymak Yunan hikmetinde olduğu gibi bir alemin değişmez mertebelerine boyun eğmek, ona zıt olan arzuları öldürmek değildir. Çünkü Türk kozmogonisinde alemin uçurumlarla ayarlanmış mertebeleri yoktur. Ancak bir birinin zıddı olmasına mukabil birbirini tanımaya ve böylece insanlara deruni inşirah içersinde terakki imkanı veren prensip vardır... Türk hikmeti, ne Yunan hikmeti kadar kaderci ve ne de İran hikmeti gibi hayalci. Türk hikmetine bir ad vermek icap ederse, hakikatci ve terakkicidir.²⁵⁷

İşte Yusuf Has Hacib'de yukarıda verdiğimiz malumata dayalı olarak, Türk hikmetindeki alem nizamını ve vahdet anlayışını şu sözü ile bildiriyor; 'ateş, su, yel, toprak bunlar bir birlerine düşmandır. Allah düşmana karşı düşman gönderdi ve savaşı kesti. Uyuşmaz olan düşmanlar kendi aralarında barıştılar, kinlerini ortadan kaldırdılar. Her şeyi yola koyan Allah bunları da yola getirdi, tanzim etti, düzeltti ve birbiri ile barıştırdı.'²⁵⁸ İşte insan aklını kullanarak, tabiattaki zıt unsurların, Allah'ın emrine uydukları için, nasıl nizam ve intizam içinde iseler, insanlar da bu hikmete bakarak, farklı farklı karakterlerini insanlığın hayrına kullandıkları takdirde toplumda hiç bir düzensizlik olmayacaktır. Kainattaki bu vahdet ve düzen ayan-beyan ortada ve gerçek ise, bunun toplumlarda gerçekleşmesi de mümkündür.

²⁵⁷-Ülken, Hilmi Ziya, age, s.71

²⁵⁸-Kutadgu Bilig, 143-144

Allah nasıl, ataşle suyu, hava ile kuru toprağı birbirine yaklaştırdığı ve mahlukatını bu ahenkten rızıklandırdı ise²⁵⁹ insanlar da ellerindeki farklı nimet ve imkanları birbirine zıt gibi görünse de insanlığın hizmetine kullandıkları takdirde ve en azından bu gayret içerisinde oldukları takdirde Allah onlara daha büyük nimetle verecek ve onları saadete kavuşturacaktır. Çünkü Yusuf Has Hacib, zıt karakter ve imkanların insanlığın saadeti için kullanılıp gerçekleştirilebileceğinin hayal olmadığını isbat için de dört halifenin dört unsura benzetilmesini de örnek gösterir.

Yusuf Has Hacib şiirin başında sahabe-i kiram'a salat ve selam ettikten sonra; 'Bu dört sahabe benim için dört unsur gibidir. Unsarlar denkleşirse gerçek bir hayat vücuda gelir.'²⁶⁰ diyerek, insanlığın saadeti için, heresin elindeki imkan ve nimet nisbetinde iyilik etmelerinin temin edilmesi halinde sahabe döneminin yeniden kurulabilmesinin mümkün olabileceğini zımnende olsa ifade etmektedir.

E-Kanaatkar Olmak

Sözlük anlamıyla kanaat; Elinde bulunanla yetinip fazlasını arzu etmeme, kısmetine razı olma, tamahkar olmama hali, israftan kaçınma. Düz mantıkla bunu olduğu gibi yani illetsiz olarak alırsak, hiç üretimde

²⁵⁹-Kutadgu Bilig, 3726

²⁶⁰-Kutadgu Bilig, 59-60

bulunmadan yalnız insanın kendisine isabet eden nimetlerle yetinmesi halidir ki bunu islam anlayışı ile bağdaştırmak mümkün değildir. Aslında kanaatkar olma ilkesi altında temel mesaj başkalarının hakkına tecavüze varabilecek mal edinme hırsından kurtulmayı amaçlamaktadır. İslam üretim anlayışı insan tükettiğinin on misli kadar üretmesigerekliliğini ortaya koymaktadır. Böyle insanları fakirliğe, yoksulluğa itecek bir yaklaşım olmadığına göre; kanatkar olmak, insanı israf ve hırstan alıkoymaya yararayan bir sigortadır.

Bu konu ile ilgili olarak eserde daha çok, Odgurmuş'un öne çıktığını görmekteyiz. 'Odgur' uyandırmak, uyanık olmak, uyanıklık hali gibi manalara gelmektedir. Odgurmuş ile Ögdülmüş arasındaki konuşmalar genel olarak bir müslümanın daha çok dünya mı? Din mi? Yosa hem din hem dünya mı? Çelişkisine orta yol bulma çabası şeklinde geçmektedir. Ahireti temsil eden Odgurmuş'un söyledikleri bir gerçek, dünyayı temsil eden Ögdülmüş'ün söyledikleri de ayrı bir gerçek. Odgurmuş'un söyledikleri dinlendiğinden eserin İran ve Hind kültüründen etkilenmiş olabileceği görüşünü çağrışırsa da ömrünün son anlarına gelmiş her insanda bu tür bir psikolojinin olacağı herkes tarafından bilinmektedir.

Bu konu aslında tasavvufun menşei konusundaki tartışmaları da hatırlatmaktadır. İnsanın ümitsiz halde kalmayıp diri olmasının gereği üzerinde de durulur. 'Bu geniş dünyayı kendine zorla daraltma; günahkar kulu için, Tanrı'nın fazlı ve rahmeti vardır.'²⁶¹ Yine burada

²⁶¹-Kutadgu Bilig, 3649

İslam inancının ‘beyne’l havf’ü ve’r-reca’ ümit ve ye’s hali ortasında bir hal insanlara önerilmektedir. ‘Azabı bol ise rahmeti de boldur; günahkar için rahmet aziz bir şeydir.’²⁶² Yine bu anlayışı pekiştirmek amacıyla matuf olarak; ‘Yine bütün insanlar geceyi-gündüze katarak bu dünya için çalışsalar ve, ibadetleri bırakıp dünya nimetlerine rağbet etseler ve bu işlerinden dolayı her biri cehenneme girse yine de cennet boş kalmızdı. Çünkü Allah iki ev yaratmış ki bunlardan hengisine layıkça insanlar oralara girsinler diye’²⁶³

F-Zühd

Kelime anlamı olan zühd; Dünyaya meddeye ve menfaate, değer vermeme, rağbet etmeme, kanaatkar olma, nefsi ve dünyevi arzuları terketme. Aslında istilâh olarak ta bu anlamları çağrıştırmakla beraber; Allah korkusu ile kendisini ibadete verip dünyadan el-etek çekmek.²⁶⁴

Kutadgu Bilig’de ise konu ile ilgili olarak; ‘Çıplak doğmuş insan çıplak gidecektir, dünya malını toplamak neye yarar, tekrar bırakacak

²⁶²-Kutadgu Bilig, 3650

²⁶³-Kutadgu Bilig, 3654-6-3656

²⁶⁴-Doğan, Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, ank.1986, 4.bas, ilgili md.

olduktan sonra.²⁶⁵ Yine dünya ile ilgili olarak, ‘dünyüda açlığını giderecek kadar yedim, sırtımı örtecek kadar da elbisem olsun yeter.’²⁶⁶ İşte burada büyük bir özveri ile ‘bana yeter diyen insan saadete ulaşır.’²⁶⁷ Yusuf Has Hacib, insanı gaflete düşürüp saadetten mahrum eden şeyin ihtiras olduğunu, kendisinin de bütün arzu ve ihtirasları yok ederek sadece ‘Allah bana yeter bir destektir.’²⁶⁸ diyerek uyanık kalabildiğini belirtir. Hemen belirtelim ki zühd ve takvayı temsil eden Odgurmuş’un sözlerinin bir çoğu hadis kültürüdür. Ve bütün söylemlerine tasavvufi bir görüş hakimdir. Agah Sırrı Levent İslam’ın ilk yıllarındaki edebiyatın Kur’an ve Hadisten ilham alınarak yazılmış olduğunu ve tasavvuf hayatının ve mistisizminin de bütün ümmet çağı edebiyatının ortak özelliği olduğunu²⁶⁹ bildirir.

Odgurmuş’un hadislerden doğrudan veya dolaylı olarak etkilendiğini bir kaç hadis zikrederek anlatmaya çalışalım. Böylece söylediklerimizin bir nevi iyi anlaşılması ve isbatı niteliğindeki bu yaklaşım muhatabını bu anlamda tatmin etme noktasında kalacaktır. Burada bizler Hadis İlmi ile ilgili bir çalışma yapmadığımızdan zikredilen hadislerin sıhhat derecelerini de büyük ölçüde konu ile ilgili çalışma yapmakta olan ilim erbabına bırakacağız. Yalnızca zikredeceğimiz hadislerin hadis kaynaklarından hangisinden aldığımızı zikretmekle yetineceği. Bu hadislerin bütüncül islam anlayışı ve

²⁶⁵-Kutadgu Bilig, 3528

²⁶⁶-Kutadgu Bilig, 3800

²⁶⁷-Kutadgu Bilig, 3798

²⁶⁸-Kutadgu Bilig, 4728

²⁶⁹-Levent, Agah Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi, TTK; ank.1988, 3.bas, s.34

Kur'ani bakışla ne derece uyum ya da uyumsuzluk gösterdiği üzerinde durmayacağız.

Güvenilir altı hadis kitabından birisi olan Tirmizi'de; ' İnsan oğlunun şu üç şeyden başkasına hakkı yoktur, oturacağı bir ev, sırtını örteceği bir elbise ve kuru ekmek'²⁷⁰ yine başka bir hadis; 'Allah'ın emrine boyun eğen, yaşayacak kadar rızkı olan ve bu halde kanaat sahibi olarak yaşayan kimse kurtuluşa ermiş demektir.'²⁷¹ Bir başkasında ise; 'Diline hakim ol evin sana dar gelmesin, hataların için çok ağla.'²⁷² ve 'Benim dünya rahatlığı ile işim yok. Ben dünyada bir ağacın altında gölgelenen ve sonda da oradan ayrılıp giden bir atlı gibiyim.'²⁷³ Bütün bunlardan açıkça görüldüğü gibi Odgurmuş'un en büyük ilham kaynağı ve sözlerinin Ögdülmüş'e cevaplarının ana temasını hadis kültürü büyük ölçüde oluşturmuştur.

Aslında insan, eserin tamamını okuduğu zaman merhum Mehmet Akif Ersoy'un 'Asrın idrakine söyletmeliyiz islamı' diyerek gündeme getirdiği yaklaşımı seziinliyorum. Yusuf Has Hacib de İslam'ı birinci ve ikinci kaynaklarından özümsemiş ve daha sonraki nesillere ve çağdaşlarına kendi anlatım şekil ve muhtevası ile en etkili biçimde aktarmaya çalışmıştır. Yani Yusuf Has Hacib'in yaptığı tamamen bir erdem ve fazilet aktarmasıdır. Yalnızca onu bir güzellik ve edebilik kazandırarak anlatmaya büyük özen göstermiştir. Mutlaka

²⁷⁰-Tirmizi, Zühd, 2444

²⁷¹-Tirmizi, Zühd, 2452

²⁷²-Tirmizi, Zühd, 2517

²⁷³-Tirmizi, 2483, ve Kutadgu Bilig, 6322

kendi çağındaki problemlere ve kutsalları yönelik ip uçlarını eserde bulmak mümkün ama o, bir güzel mübelliğ gibi yazmış eserini.

Yusuf Has Hacib, insanın arzusunun kuru kuma benzetir ve onun tamahkar gözüne derya girse yine doymaz der. Bu ‘Adem oğlunun bir vadi dolu altını olsa bir vadi dolusu daha hatta, daha da çoğunu ister, onun gözünü ancak bir avuç çakıllı toprak doldurur.’²⁷⁴ hadisinin adeta aksini görmek mümkündür. Yusuf Has Hacib vefat ettiği zaman miras olarak, bir asa ve abdest leğeni bırakmıştı.²⁷⁵ Peygamber efendimizin mirasının da bir ibrik, leğen, hasır ve bir kaç küçük eşya olduğunu düşünürsek, Yusuf Has Hacib’in Peygamberimizi kendisine ne derece örnek almaya çalıştığı daha iyi anlaşılır. Hatta Yusuf Has Hacib, eserindeki kahramanlardan birisine Muhammed-Öğdülmiş ismi vererek hayranlığını da ortaya koymaya çalışmıştır

Burada Yusuf Has Hacib’un, Öğdülmiş’e akıl ismini vermesi biraz sembolik olsa gerektir. Çünkü , ‘Öğdü’; takdir etme, övme, mükafatlandırma, bu günkü türkçede ödül bir isim olduğu halde o zaman bir fiil anlamında kullanılmıştır. Muhammed’de; hamd edilmiş, öğdülmiş anlamında kullanılmasının hiç bir sakıncası yoktur. Görülen iş ve cevvalikte Hz. Muhammed’e layıktır.²⁷⁶ Bütün bu ince ruhlu davranışlardan da anlaşılıyor ki Yusuf Has Hacib gerçekten iyi terbiye ve eğitim almış bir ahlak eridir.

²⁷⁴-Müslim, Zekat, 117, Buhari, c.3, hadis;247,241

²⁷⁵-Kutadgu Bilig, 6322

²⁷⁶-Çağatay, Saadet, Kutadgu Bilig’de Öğdülmiş, Türk Kültürü sayı:98, s.107

Kaldı ki esere zühd konusu hakim diye eseri, Hind, Çin vb. Tesirlerin etkisinde göstermek* hatta buda dinine yamamaya kalkmak gerçeği ifade etmekten çok uzaktır. Yusuf Has Hacib'in ömrünün son zamanlarında kendini daha çok dine verdiği konusu pek çok filozofta görülen ortak bir haldir. Eğer Farabi, İbn-i Sina, Gazzali ve diğer islam filozoflarının hayatları incelenirse Yusuf Has Hacib'in bu konuda yalnız olmadığı daha iyi görülecektir.

* Meydan Larouses, c.7, s. 677, Halil İnalçık, Kutadgu Bilig'de Türk ve İnan Siyasi Nazariye ve Gelenekleri, Reşit Rahmeti Arat İçin, ank.1966, s.261

SONUÇ

Türk -İslam düşünce ve kültüründe en eski ve en temel bilgileri ihtiva eden büyük düşünür, edebiyatçı ve bilim adamı Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinin tahlili yapıldığında; Felsefi, içtimai, ahlaki ve sosyal alanlarda çok kıymetli bilgiler ihtiva ettiği görülmektedir. Bu çalışma boyunca eserdeki felsefi kavramlar ortaya çıkartılarak, bundan sonda bu konularda çalışma yapacaklara ışık tutulmaya ve onlara yol gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, Kutadgu Bilig'in bütün bölümleri ayrı ayrı taranarak, ayrıntılar gözden geçirilmiştir. Türk-İslam düşünce ve kültür hayatında Kutaogu Bilig'den başka pek çok eser mevcuttur. Her eseri ilgili bilim dalı kendi bakış açısı ile ve kavramları ile ele alarak ondan azami ölçüde istifade yoluna gitmektedir. Bu çalışma da Kutadgu Bilig İslam Felsefesi açısından incelenmiştir. Eser genel olarak Felsefenin ve özel olarak da İslam Felsefesi'nin temel kavramları olan; Siyaset, Bilgi, Varoluş ve Ahlak açısından değerlendirilmiştir. Bu felsefi kavramların bu dönemde nasıl anlaşıldığı ve insanlara hangi ahenk ve uslupta aktarıldığı, bilge kişilerin yaşadıkları toplum içindeki kıymet ve değerleri, sultanlarla olan ilişkileri büyük ölçüde ortaya çıkmıştır.

Ayrıca Türk düşünce ve kültür hayatında önemli yer işgal eden bilge kişilerin sultanlara nasihatları da bu çalışma esnasında aydınlatılmaktadır. Yaklaşık bin yıl önce kaleme alınan bu eserin kavram ve anlatım özellikleri bakımından hala geçerli olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca sultanlarla ilim adamlarının ilişkileri de dolaylı karşımıza çıkmaktadır. Bligi ve bilginin değeri, bilginin kaynakları

konusunda bu dönemde hakim olan anlayış belirtilmeye çalışılmıştır. Dönemin ahlak anlayışı, erdemlilik ve fazilet anlayışı ortaya konulmuştur.

Bilgi kavramı felsefenin temel ilgi alanlarından birisi olarak ilk çağlardan beri hemen hemen bütün felsefecilerin uğraştığı bir konudur. Bu ilgi günümüzde de devam etmektedir. Bilgi nedir? İnsan bilgisini nasıl ve ne şekilde elde eder? Bilgi edinmede çevremizin ve eşyanın rolü nedir? Acaba bunlardan hangisi temel olur? Bilginin bir sınırı var mıdır? Gibi sorular yüzyıllardan bu yana sorulmakta ve sorulara felsefeciler kendi bakış açılarına göre farklı cevaplar vermektedirler.

Yusuf Has Hacib'de bilgi felsefesi ile ahlak felsefesi iç içe olup bir bütünlük arz etmektedir. İnsan bir gaye için yaratılmıştır. Bu dünyada yapmakla yükümlü olduğu bir takım işleri, diğer insanlarla, Allah'la ve eşya ile münasebetleri vardır. Yusuf Has Hacib'e göre bu dünya bir zindandan ibarettir. Ve bu zindandan kurtulup uçmak ve saadete erişmek gerekir. Bilgi insan varlığının temelidir. Bir varlığa "insan" diyebilmek için onun bilgi ile mücehhez olması şarttır.

Varoluş nazariyesi eserinde yer alan konulardan birisidir. Bu günkü sözlerle karşılaşma imkanı biraz zor olan ama mutlak alemin yaratılması ile ilgili olduğu anlaşılan mesajlar vardır. Yusuf Has Hacib'de Gök kavramı önemli bir yer tutar. Bu kavrama yüklenen anlam bu günden farklıdır. Yusuf Has Hacib müslüman bir fikir adamı, edebiyatçı ve şair olduğu için yaratılış felsefesi açısından kendisinden önce ve sonra insan yaratılışı ile ilgili fikir beyan etmiş müslüman şahsiyetlerden çok farklı fikir beyan etmiş olması

düşünülemez. Çünkü temel olarak alınan sınır aşılmaz ve değiştirilemez olan islam dininin temel ilkeleridir. Yusuf Has Hacib’de hakikatin kaynağı ilahidir ve hakikat de tektir.

Siyaset nazariyesi konusunda Devlet ve Devlet başkanı (Sultan) üzerinde ayrıntılı olarak durmaktadır. Yusuf Has Hacib’e göre Devlet, güçlü olmalıdır. Düz olan şeyin yıkılmayacağını söyleyen “Hangi şey yan yatmış ve yıkılmış ise o eğriliğindedir.” diyerek, “Adalet mülkün temelidir” ilkesine sahip olduğunu göstermektedir. Devlet başkanının kötü davranması ve adalete riayet etmemesi sonucu kötülerin kuvvetleneceğini söyler. Kanunlar önünde herkesin eşit olduğunu söyleyerek bu günkü hukuk anlayışının temel ilkelerini o günden bemimsediğini göstermiştir. Devlet başkanının (sultan) özelliklerine ilişkin söylenenler ise Farabi’de ve nesayih türü eser yazan pek çok düyünür de görünen özelliklerdir. Devlet başkanı bir çok yerde güneşe benzetmektedir. Güneş dünyayı nasıl aydınlatmakta ise, her tarafa eşit ısı ve ışık veriyorsa, işte devlet başkanı da teba karşısında güneş gibi adaletli olmalıdır.

Kutadgu Bilig de yer alan Ahlak Felsefesi ile Eflatun’daki “mağara istiaresi” birbirine çok benzemektedir. Yusuf Has Hacib’e göre dünya hayatı bir zindan hayatına benzemektedir. Ahlak felsefesinin gayesini de bu zindan hayatından kurtulup saadete ermeye hasreder. Bu noktada Yusuf Has Hacib’in ahlak felsefecisi olarak kabul edilebilir. Yusuf Has Hacib ve eseri Kutadgu Bilig bu anlamda Türk ve dünya düşünce tarihinde hak ettiği ilgi ve önemi görememiştir. Bunda en büyük amil Kutadgu Bilig’in yanlış manalandırılmasıdır. Bu

kitap sürekli bir siyasetname olarak değerlendirilmiştir. Bir fikir ve hars manzumesi olarak ele alınmamıştır. Bu yanlış anlamının temelinde kitabın adı üzerinden tamamına anlam kazandırma çabası yatmaktadır. Bu yanlış düzeltilmelidir.

ÖZET

Türk-İslam tefekkür tarihinin en mühim ve en eski kaynaklarından birisi olan Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eseri çalışmamızda İslam Felsefesinin temel kavramları açısından değerlendirilmiştir.

Bilgi, Varoluş, Siyaset ve Ahlak kavramları temelinde yaptığımız incelemede Yusuf Has Hacib'in bin yıl önce yaptığı değerlendirmelerin bu gün bile geçerli olduğunu görme imkanı bulduk. Bu özellikleri ile Yusuf Has Hacib'in kendisinden sonra gelen bir çok felsefeciyi etkilediği ortaya çıkmaktadır. Tavsiye edilen çözüm önerileri bu gün bile geçerliliğini korumaktadır.

Bu çalışma sonucu ulaşılan temel sonuç şudur; İnsanların meseleleri ve bu meselelere bulmaya çalıştıkları çalreler genelde değişmiyor. Ancak bunları ifade şekilleri kullandıkları araçlar değişiyor. Bilgi, Varoluş, Siyaset ve Ahlak kavramlarına Yusuf Has Hacib'in yüklediği manaları bu günkü bir çok felsefecilerde benzer ifadelerle bulmak mümkündür. Siyaset ve Ahlak kavramlarına getirdiği açılım, bu günkü hukuk sistemlerinin uygulamalarında vaz geçilmez unsurlar olarak yer almaktadır.

ABSTRAKT

The written work of Yusuf Has Hacib titled Kutadgu Bilig forming one of the most important and oldest resources of the intellectual Turkish-Islamic history was made the subject of assessments in this study, by looking at it from the basic concepts of Islamic Thought.

In this study we have conducted by basing on the concepts of knowledge, existence, politics and ethics, it was possible to see that, the appraisals made thousand years ago by Yusuf Has Hacib were valid even today. It became apparent that with these appraisals Yusuf Has Hacib influenced many intellectuals who came after him. The suggestions he made in form of solutions are preserving their validity, even today.

The basic conclusion arrived at in this study, as a result of the works, can be expressed as: "the problems of human beings and the solutions that they try to find for solving these problems, are not, in general, changing". However, the way they express these and the means they use are changing. The meaning attached by Yusuf Has Hacib to such concepts as knowledge, existence, politics and ethics can be found with similar expressions in many of the works of the present day intellectuals. The clearness given to the concepts of politics and ethics, take their indispensable place in application of the current legislative systems.

BİBLİYOGRAFYA

Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Ank. 1982

*Algül, Hüseyin, Bursa'da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir
Sultan 2.bsm. 1982*

*Altıntaş, Hayrani, İbn Sina Metafiziği, A.ü. İlahiyat Fak. Yay. Ank.
1985*

Arat, Reşit Rahmeti, Kutadgu Bilig Metin, İst. 1979

Banarlı, Nihat Sami, Türk Tefekkür Tarihi, İst. 1933

*Barthold, Willem, Türkiyat Mecmuası, Ter:Ragıp Hulusi, İst.
1925*

Bayraklı, Bayraktar, Farabi'de Devlet Felsefesi, İst. 1983

Bilmen, Ömer Nasuhi, Dini ve Felsefi Ahlak Lügatçesi, İst. 1967

Birand, Kamuran, İlk Çağ Felsefesi Tarihi, 2.bsm. Ank. 1964

*Çağatay, Saadet, Kutadgu Bilig'de Öğdölmüş, Türk Kültürünü
Araştırma Enstitüsü. say:98, 1970*

*Çelebi, Süleyman, Vesiletü'n Necat, Haz:Timurtaş, 3.bsm. İst.
1980*

Dilaçar, Ahmet, Kutadgu Bilig İncelemesi, 2.bsm. Ank. 1988

*Eflatun, Devlet, Çev:Sebahattin Eyüpoğlu-Mehmet Ali Çimcoz,
4.bsm. İst.1980*

Elçin, Şükrü, Türk Halk Edebiyatına Giriş, 2.bsm. Ank. 1986

Farabi, Medinetü'l Fazıla, Ter:Abdullah Özbek, Ank. 1985

*Gustave Le Bonn, Kitleler Psikolojisi, Çev:Selahattin Demirkan,
4.bsm. İst. 1979*

Gökalp, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi, Haz:İsmail Aka, K. Yaşar*

Kopruman, İst. 1976

Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi, 5.bsm. İst. 1985*

İkbal, Muhammed, *Cavitname Çev:Annemarie Schimmel, Ank.*

1989

İnalçık, Halil, *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyasi Nazariye ve*

Gelenekleri, Reşit Rahmeti Arat İçin, Ank. 1965

İslam Ansiklopedisi, Maarif Vekaleti Yay. İst. Maarif Matbuası,

1942

Karlığa, Bekir, *Filozofların Tutarsızlığı, İst. 1981*

Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-ı Aliye, Tercüman 1001 Eser Yay. İst.*

1975

Kitapçı, Zekeriya, *Türkistanda İslamiyet ve Türkler, 1.bsm. Konya,*

1988

Köprülü, M.Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi, 3.bsm. İst.1981*

Kut, Aslan Mahmut, *Reşit Rahmeti Arat İçin Ank. 1966*

Küçük, Hasan, *Sistemik Felsefe Tarihi, İst. 1985*

Küheyl, Mübahatl, *İbn Sina'da Mistik Görüşler*

Levent, Agah Sırrı, *Türk Edebiyat Tarihi, Türk Tarih Kurumu bsm.*

Ank. 1988, 3.bsm.

Menguşoğlu, Takyeddin, *Felsefeye Giriş, 3.bsm. İst. 1983*

Meydan Larouesse, *Meydan Yay. İst. 1968*

Namık, Mustafa, *Eflatun, İst. 1933*

Olguner, Fahrettin, *Felsefe Tarihi Dersleri, erz. 1975*

Ögel, Bahattin, *Türk Kültür Tarihi, 3.bsm. Ank. 1988*

Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi

Sena, Cemil, Filozoflar Ansiklopedisi, İst. 1974

Tanyu, Hikmet, İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı 2.bsm.

Tanyu, Hikmet, Türklerin Dini Tarihçesi, 1.bsm. İst. 1978

Tanyu, Hikmet, Türklerde Tek Tanrı İnancı, 1.bsm. İst. 1986

Topçu, Nurettin, Var Olmak, İst. 1965

Ülken, Hilmi Ziya, İslam Felsefesi, 3.bsm. İst. 1983

Ülken, Hilmi Ziya, Türk Tefekkür Tarihi, İst. 1933

Ülken, Hilmi Ziya, Varlık ve Oluş. 1990

İst. 1986

